СТАРИ СРПСКИ АРХИВ
КЊИГА 3 (2004)

CDU 930.2:003.074(=163.41) ISSN–1451–3072

Faculté de Philosophie de Belgrade
Faculté de Philosophie de Banja Luka
Faculté de Philosophie de Srpsko Sarajevo
Institut d'Historie de Banja Luka
Archives Intercommunales Historiques de Valjevo
Archives Historiques de Čačak

ANCIENNES ARCHIVES SERBES

LIVRE 3 (2004)

**MÉLANGES
PROFESSEUR SIMA ĆIRKOVIĆ**

Imprimé par:
GrafoMark
Laktaši 2004

УДК 930.2:003.074(=163.41) ISSN–1451–3072

Филозофски факултет у Београду
Филозофски факултет у Бањој Луци
Филозофски факултет у Српском Сарајеву
Историјски институт у Бањој Луци
Међуопштински историјски архив у Ваљеву
Историјски архив у Чачку

СТАРИ СРПСКИ АРХИВ

КЊИГА 3 (2004)

СПОМЕНИЦА ПРОФЕСОРА СИМЕ ЋИРКОВИЋА

Штампа:
ГрафоМарк
Лакташи 2004.

Овај број *Старог српског архива* штампан је уз финансијску **помоћ Министарства за науку Републике Србије, у склопу пројекта *Друштво у српској дипломатичкој грађи*.**

СПОМЕНИЦА ПРОФЕСОРА
СИМЕ ЋИРКОВИЋА

Стари српски архив, књ. 3, стр. ix–xviii

Оригинални научни рад
УДК 930.1:929 Ћирковић С.

Андрија Веселиновић

ПРОФЕСОР СИМА ЋИРКОВИЋ И РАД НА ИЗДАВАЊУ ИЗВОРА

Поводом јубилеја професора Симе Ћирковића, 75-годишњице живота и 50 година научног рада, редакција *Старог српског архива* одлучила је да му посвети трећу свеску овог младог, али у својој области већ афирмисаног часописа. Поред значаја слављеника за српску културу и науку, посебно историјску, разлог више за посвету је и околност да је он један од покретача овог часописа, његов највреднији сарадник и рецензент свих текстова. Није без значаја ни лични разлог и захвалност свих чланова Редакције и сарадника *Архива*: професор Ћирковић је свима нама био и остао учитељ и узор, и увек драг и поуздан саветодавац и саговорник о свим проблемима српске медиевистике.

У складу са профилом овог часописа, посебну пажњу у овом уводном слову посветићемо раду С. Ћирковића на издавању извора и проблемима српске дипломатике. Као и у другим областима српске средњовековне историје, његов допринос и на овом плану је заиста велики. Бавио се њима од самих почетака свог научног рада па до данашњих дана. Први рад из ових области објављен је 1956. (у приложеној библиографији редни број 5.), а последњи ове године (бр. 428.).

Схватање историје као науке још од времена стварања критичке историографије у доба Илариона Руварца, највише се испољавало у захтеву да се у историји може прихватити и знати само оно што је као податак сачувано у до краја провереним историјским изворима, и да се народно предање као извор у начелу мора оспорити и одбацити ако се не може потврдити у сачуваним историјским изворима. Док су корпуси дипломатичке грађе у свим европским, па и нама суседним земљама, објављени у великим колекцијама још у XIX веку, код нас тај посао није ни до данас приведен крају. Зато

је још од Руварчевог времена скоро сваки историчар који се бавио средњим веком сматрао својом обавезом да објави и тако учини доступним свима оне изворе до којих је у својим истраживањима долазио. Нажалост, тај замашан и за нашу науку и државу врло важан посао, није рађен организовано и систематски. Иако су „три Љубомира“, Ковачевић, Стојановић и Јовановић, пре готово сто година (1908), поднели Српској краљевској академији предлог и план за издавање *Српског дипломатара*, тај посао до најновијег времена није организовала ни једна научна институција. Средњовековна грађа је углавном објављивана фрагментарно, напорима истакнутих појединаца.

Данас је сасвим јасно, а то је истицао и један од наших највећих медиевиста Стојан Новаковић крајем XIX века, да је издавање извора у историјској науци „најважнији и најпречи посао“. За историчаре је то свакако најтрајнији резултат и белег. Јер, док остале врсте историјских радова пре или касније бивају превазиђене новим истраживањима или погледима, издавањем извора историчар обезбеђује себи трајно место у историјској науци. Дубоко свестан те чињенице С. Ћирковић је био један од покретача и реализатора припреме првог тома *Дипломатара*, који је приведен крају у Историјском институту у Београду. У њему су обухваћене све српске повеље и други акти до краја владе краља Милутина (1321). Исто тако, са проф. Радом Михаљчићем и подписаним, један је од покретача *Старог српског архива*, чији је циљ да модерним критичким издавањем повеља буде наставак *Дипломатара.*

Сима Ћирковић је рођен 29. јануара 1929. у Осијеку. Његов отац Мирко, родом од Ариља, био је службеник речног бродарства. У Сомбору је учио основну школу (1936–1940) и уочи светског рата започео гимназију (1940–1941). Породица се тада преселила у Београд, где је у току окупације наставио нижу гимназију (1941–1944), да би гимназијско школовање завршио у Сомбору (1945–1948). Затим је уписао студије историје на Филозофском факултету у Београду, успешно их окончавши 1952. Прво запослење добио је као архивист-приправник у Градском архиву у Зрењанину (1953–1954), а затим као библиотекар у Народној библиотеци Србије у Београду (1954–1955). Определивши се за научни рад још од студентских дана, већ у ово време у *Историјском гласнику* објављује прве запажене

радове из средњовековне босанске историје (види бр. 1 и 2.). Као већ запажени млади истрживач добио је место асистента у Историјском институту Српске академије наука у Београду (1955–1957). У то време почео је његов интензиван истраживачки рад у Дубровачком архиву, највећој ризници грађе за српску средњовековну историју. Радећи систематски и упорно исписујући грађу из њега скоро четрдесет година, створио је такву изворну основу, да је у његовом опусу мало радова који не садрже бар неку новину или до тада непознати податак из дубровачке грађе, а то је једна од основних вредности његових радова све до данашњег дана. Велика изворна подлога из тог архива стоји и у основи докторске дисертације *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, коју је одбранио на Филозофском факултету у Београду 1957. (објављена као књига тек 1964, бр. 42.). Одмах по успешној одбрани изабран ја за асистента са докторатом, а убрзо и за доцента на Катедри за историју народа Југославије у средњем веку. На тој катедри провео је читав свој радни век, до пензионисања 1994. године, при чему је више од четврт века био и шеф исте катедре. Научни наставни резултати допринели су да већ 1963. године буде изабран за ванредног, а 1968. за редовног професора. За све то време у више наврата је био управник Одељења за историју, продекан (1964–1966) и декан Филозоског факултета (1974–1975). Као врстан наставник и методичар извео је бројне генерације професора историје и био ментор многим магистрандима и докторандима. Научна афирмација у нашим и међународним размерама утицала је да већ 1972. буде изабран за дописног, а 1981. за редовног члана Српске академије науке и уметности. У тој нашој највишој научној установи биран је за генералног секретара (1981–1985). За дописног члана АНУБиХ у Сарајеву је изабран 1978; ЈАЗУ у Загребу 1988; ЦАНУ на Цетињу 1988. и ВАНУ у Новом Саду (ван радног састава) 1987. Европска академија за историју (Académie européenne d'histoire) са седиштем у Бриселу изабрала га је за свог члана 1981. године. Та међународна афирмација га је препоручила као нашег представника у разним европским научним телима и асоцијацијама. Био је стални члан Међународне комисије за словенске студије (Commission internationale des études slaves) од 1975; Међународне комисије за историју сталешких тела (Commission internationale pour l'histoire des assemblées d'états) такође у наставку од 1975; Међународног

комитета за историјску метрологију од 1977. и Научног комитета Међународног института за економску историју (Istituto internazionale di storia economica „Francesco Datini") у Прату који је основао и до смрти водио Фернан Бродел.

Репутацију врсног познаваоца српске и балканске историје средњег века С. Ћирковић је потврдио и још више проширио учешћем у многим међународним научним скуповима, конгресима историчара и као гостујући професор на страни. Радови саопштени на њима су означени белешкама у приложеној библиографији, па их овде не треба посебно набрајати. Поменућемо само велике међународне конгресе: XIV међународни конгрес историчара у Сан Франциску 1975; XVI конгрес у Штутгарту 1985; IV међународни конгрес балканолога у Анкари 1979. и V у Београду 1984; као и вишегодишње учешће на сесијама поменутог Међународног института за економску историју у Прату (саопштења је имао 1978, 1980, 1984, 1986). Гостујући професор је био на Калифорнијском универзтету у Лос Анђелесу (UCLA) током зимског семестра академске 1982/83. године, где је одржао курсеве о историји југоисточне Европе и о дуалистичким јересима на Балкану у средњем веку. Осим тога, држао је низ појединачних предавања на познатим немачким универзитетима.

У универзитетској настави, којој је посветио цео радни век, предајући политичку, друштвену и привредну историју српског народа у средњем веку, С. Ћирковић је студентима предавао методологију историјских истраживања, увод у историјске студије и помоћне историјске науке. Држао је врло посећена предавања са семинарима за постдипломце. Исто тако, велику пажњу је посвећивао усавршавању професора историје у школама, држећи предавања из методике настава историје на годишњим семинарима за њихову едукацију. Том најважнијем задатку историчара, образовању младих генерација и стицању знања из сопствене и опште историје средњег века, дао је још већи допринос као врсни писац уџбеника и историјских читанки за средње и основне школе. Користио је сваку медијску и другу могућност да утиче на ширење знања у најширој јавности о нашој прошлости, и нарочито за разбијање погрешних представа и митских схватања о неким битним догађајима из српског средњег века. То је чинио преко сценарија и текстова за образовне

телевизијске емисије, преко многобројних јавних предавања, до написа и интервјуа у листовима и часописима. Целокупни његов научни, наставни и јавни рад допринео је да буде добитник низа највиших државних и друштвених признања, од којих треба посебно издвојити Октобарску награду града Београда 1965, Седмојулску награду за животно дело 1982, Орден рада са црвеном заставом 1988. и награду Карић фондације за научни рад (заједно са Р. Михаљчићем) за 2000. годину.

Образован на сјајним традицијама европске и наше медиевистике, настављајући, продубљујући и проширујући истраживања свог учитеља Михаила Динића, С. Ћирковић је дао низ нових капиталних резултата у проучавању политичког, привредног, друштвеног и духовног живота у средњовековним српским, јужнословенским и балканским земљама. Зато га са правом можемо сматрати предводником београдске медеивистичке школе коју је засновао М. Динић. Његова библиографија је импозантна. Она броји 430 јединица, и то свакако није њено коначно исходиште. Према горе наведеним истраживачким интересовањима, она се одликује таквом тематском разноврсношћу, да слободно можемо рећи: скоро да нема области и теме из српске средњовековне историје којом се није на посредан или непосредан начин бавио. Уз тематску разноврсност, његови радови се одликују или новим подацима, или новим методолошким приступом, али пре свега критичким приступом изворима и ранијим стајалиштима. Тако широки и поуздани погледи, базирани на прецизним појединостима, засновани су, пре свега, на дугогодишњим истраживањима у Дубровачком архиву, али и у архивима Венеције, Котора, Будимпеште и у ризници манастира Хиландара. Пошто циљ овог текста није детаљна анализа целокупног дела С. Ћирковића, за шта је потребно много више времена и простора, поменућемо само најважније радове, да бисмо нешто више пажње посветили раду на изворима. Поред огромног броја расправа, чланака и прилога, С. Ћирковић је написао више крупнијих радова, студија, монографија и синтеза. Зато се може рећи да се у његовом научном раду и продукцији запажа тежња ка синтези, да је она природно исходиште решавања великог броја појединачних проблема. Поред поменуте књиге о херцегу Стефану Вукчићу и низа расправа, круна његовог бављења Босном је *Историја средњовековне босанске*

државе, објављена 1964 (бр. 41), до данас непревазиђена и много коришћена синтеза. Један је од аутора колективног дела *Историја Црне Горе*, књ. II, том 1–2 1970 (бр. 81, 82), као и *Историје Југославије*, Београд 1972, Њујорк 1974, Пекинг 1984 (бр. 94, 102). Дао је највећи допринос у до сада најбољој и најпотпунијој тези српске историје: *Историја српског народа*, књ. I и II, 1981–82, 1994^2, 2000^3 (био је и уредник једног тома, бр. 153). Написао је сажету синтезу српске историје *Срби у средњем веку*, првобитно намењену италијанском читаоцу (Милано 1992, 1993^2), која је убрзо преведена на француски (Париз 1992), затим издата и на руском (Москва 1996), али је због сажетости, прегледности и лепог стила веома коришћена и код нас (у два издања, 1995, 1997^2; видети бројеве 277, 278, 326, 341). Од ширих прегледа средњовековне прошлости Срба у склопу балканске историје, такође намењених страним читаоцима, треба поменути преглед друштвене и привредне историје источних области бивше Југославије: *Die östlichen Teile Jugoslawiens 1350–1650,* написан за: *Handbuch der europäischen Wirtschafts – und Sozialgeschichte*, band 3, Stuttgart 1986 (бр. 193), и нарочито: поглавље у књизи *Историја Европе* (Storia d'Europa. vol. 3, Il Medievo, Torino 1995) под насловом: *Gli Slavi occidentali e meridionali e l'area balcanica* (бр. 334). Од низа других синтетских дела, треба поменути обимну студију *Bosanska crkva u bosanskoj državi* у колективној књизи Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo, 1987 (бр. 206). Иако писана за шири круг читалаца, поглавља о историји у популарним монографијама о манастирима обилују исцрпношћу: *Студеница* (Београд 1986, коаутори Г. Бабић и В. Кораћ, бр. 195) и *Пећка патријаршија* (Београд 1990, коаутори В. Ђурић, В. Кораћ, бр. 225). Треба поменути и веома садржајна и исцрпна поглавља о средњовековној прошлости низа градова у колективним монографијама или зборницима: Краљево 1996 (бр. 54); Голубац 1968 (бр. 61); Сремска Митровица 1969 (бр. 71); Ковин 1970 (бр. 75); Смедерево 1970 (бр. 80); Шабац 1970 (бр. 84); Пријепоље 1976 (бр. 120); Бар 1984 (бр. 178); Штип 1986 (бр. 189); Будва 1988 (бр. 217); Сомбор 1993–1998 (бр. 297, 298, 353, 368); Ариље 2002 (бр. 410); Нови Кнежевац 2003 (бр. 422). Нарочито истичемо једно од најновијих синтетских дела С. Ћирковића које се односи на привредну историју средњовековне Србије – *Старо српско рударство* (2002, коаутори

Д. Ковачевић – Којић и Р. Ћук, бр. 407). У седам изванредних поглавља у исто тако доброј књизи, С. Ћирковић се враћа српском средњовековном рударству – производњи злата, сребра и бакра, новчарству, мерама у рударству, Рударском закону деспота Стефана и др. Иако се тим темама бавио и раније, у новије време С. Ћирковић се све више бави историјом српске историографије, почев од средњовековних историографских врста, Мавра Орбина, па све до нашег времена, до Михаила Динића (бр. 425).

* * *

Испитивању и издавању извора за српску средњовековну историју С. Ћирковић се повремено враћао од почетака свог научног рада па све до данашњих дана. Већ је напред истакнуто његово залагање и рад на *Дипломатару* и у *Старом српском архиву*. Читав овај део опуса можемо посматрати кроз неколико целина: а) средњовековни ћирилички извори; б) византијски извори за српску историју; в) латинички извори; г) дипломатика.

Код публиковања наше ћириличке грађе посебно се издвајају критички апарат уз издања српских аката светогоских манастира Лавре Св. Атанасија и Св. Пантелејмона за познату француску едицију *Archives de l'Athos* vol. 11 i 12, Paris 1982. Српске повеље друге половине XIV и прве половине XV века је приредио С. Ћирковић на начин примењен у овој едицији (регест, опис повеље, анализа садржаја, ранија издања и факсимил повеље): *Actes de Lavra IV*; *Actes de Saint-Pantéléèmôn,* br. 161, 162). Две повеље за Лавру овде издате, поново је објавио у *Хиландарском зборнику* 5, 1983 (бр. 167). То су повеља кнеза Лазара из 1381. и повеља деспота Ђурђа из 1452, прва до тада код нас необјављана, а друга само делимично објављена, али сада са бољим читањем, транскрипцијом и детаљном анализом. Још две повеље из друге половине XIV века, из јануара 1366. издао је у *Старом српском архиву* 1. То су повеље браће Мрњавчевића – деспота Угљеше и краља Вукашина за властелина Новака Мрасоровића (бр. 408, 409), раније делимично непознате и издате сада по принципу примењеном у овом часопису (регест, кратак историјат повеље, опис и ранија издања, текст и факсимил повеље, превод, дипломатичке особености, просопографски подаци и установе, топографски подаци).

За латиничку грађу је већ речено да је обилно коришћена у већини радова С. Ћирковића. Као један од наших најбољих познавалаца ове грађе, у својим текстовима често се ослања на њу, износи нове податке, користи сваки повод да саопшти неки важан документ у целини. Тако је још 1961. у раду *Један помен soћа на Пелопонезу* (бр. 28) публиковао један документ из Млетачког архива који се односи на Пелопонез и у коме се помиње ова дажбина што можда указује на грчко порекло soћа. У раду *Вести Броља да Лавело као извор за историју Босне и Дубровника* (1963, бр. 33) доноси велике одломке из хронике овог познатог ратника и хроничара из Риминија, који је био више од годину дана у служби Дубровника и учествовао у рату са херцегом Стефаном Вукчићем 1451–1452. године. Два дубровачка документа из 1423. (једно писмо и једна парница) осветљавају једну изгубљену пресуду босанског краља Твртка II у спору двојице Млечана са једним дубровачким трговцем – *Једна босанска краљевска пресуда*, (1970–1971, бр. 89). Сличне проблематике и садржаја је још једна расправа у којој такође имамо употребљену дубровачку грађу – *Једна парница сребрничких фрањеваца* (1989–1990, бр. 245). Пишући о судбини наследника краља Вукашина после Маричке битке у расправи *Поклад краља Вукашина* (1979, бр. 139), С. Ћирковић је саопштио неколико до тада непознатих дубровачких докумената везаних за судбину краљевог поклада код властелина Павла Барабића. У прилогу је објављена пресуда дубровачког суда у парници између Општине и наследника Павла Барабића из 1394. Као и други историчари који су користили грађу овог архива, и С. Ћирковић је често у својим радовима користио тестаменте дубровачких трговаца који су пословали у нашим земљама јер садрже обиље података о њиховој пословној делатности. Осамнаест таквих тестамената са почетка XV века објавио је недавно у раду *Србија у дубровачким тестаментима у XV веку* I (коаутори Р. Ћук и А. Веселиновић, 2004, бр. 428). То је прва свеска у планираној серији публиковања тестамената као значајних извора за привредну и друштвену историју Србије у првој половини XV века.

Добар познавалац византијских извора за нашу историју, С. Ћирковић их много користи у својим радовима. Међутим, у неколико наврата се позабавио и њиховим издавањем. У раду *Димитрије Кидон о косовском боју* (1971, бр. 88), објавио је до тада непозната

два писма овог византијског ретора која садрже податке о Косовској бици коју помиње као турски пораз. Најзначајнији рад С. Ћирковића на издавању византијских извора за нашу историју јесте публиковање (превод са коментарима) делова двојице најзначајнијих византијских историчара прве половине XIV века – Нићифора Григоре и Јована Кантакузина. Објављени су у VI свесци *Византијских извора за историју народа Југославије* (1986, коаутор Б. Ферјанчић, бр. 192).

Када су у питању извори за српску средњовековну историју, свакако треба поменути збирке које је професор Ћирковић издавао у више наврата, а које су имале педагошку, популарну или стручно-научну намену поводом неких важних тема или годишњица. Још на почетку своје научне каријере издао је једну збирку извора разнородног карактера о политичкој, привредној и културној историји Срба од досељавања па до пада под турску власт. Иако је збирка *Srednjovekovna srpska država u odabranim izvorima* (Zagreb 1959, бр. 13), имала првенствено педагошки карактер, обухватила је близу двеста преведених и коментарисаних извора и данас може користити у исте сврхе. Сличну педагошку намену су имали извори као илустрација појединих лекција у његовом уџбенику *Историја за II разред гимназије*, (бр. 275) и *Историјској читанци за VI разред* (коаутори Р. Михаљчић и Љ. Спаравало, бр. 129, 188, 276) у којима се понекад јављају код нас први пут преведени одломци појединих извора. Посебну намену и вредност имају на једном месту скупљени и преведени сви најважнији извори (укупно 25) за Косовску битку: *Историјски извори о косовском боју* (поглавље у књизи Битка на Косову 1389, Галерија САНУ, Београд 1989, бр. 230).

Извори су били у првом плану и када је С. Ћирковић приређивао или учествовао у приређивању нових издања дела других аутора. У својим допунама и објашњењима у првом реду се освртао на изворе, њихову критику, допуњавао поједина места новим, ранијим ауторима непознатим изворним подацима. Тако је, приређујући три нова издања књига Стојана Новаковића (*Село, Срби и Турци у XIV и XV веку* и збирке студија под насловом *Историја и традиција*, бр. 23, 51, 165). допринео да ова дела и данас задрже актуелност. Учествујући у критичком издању *Краљевства Словена* Мавра Орбина, посебно нас је задужио разрешавањем питања извора које је Орбин користио, као и драгоценим *Коментарима* (бр. 66, 67), без којих

би се данас Орбиново дело као извор тешко користило. Кад су у питању репринт издања, вреди поменути и ново издање *Старих српских записа и натписа* Љубе Стојановића (I–VI 1982–88). Прву књигу је приредио С. Ћирковић, и, што је за нас посебно важно, написао *Поговор, Уз прву књигу Старих српских записа и натписа* (бр. 166). Ту је навео нова истраживања и литературу о записима и натписима од Стојановићевог времена, и нарочито драгоцене белешке о појединим записима и натписима где је навео исправке у читању, поузданија датовања, нова издања и друге коментаре.

Последња група радова С. Ћирковића која се односи на нашу тему јесу расправе и чланци везани за дипломатичку анализу српских средњовековних повеља и других аката, затим за њихову хронологију, унутрашњу и спољашњу критику, утврђивање међусобних односа разних аката и питање фалсификата. Може се слободно рећи да је један од радова којима је ушао на велика врата у историјску науку био: *Осумњичене повеље деспота Стефана и кнегиње Милице* (1956, бр. 5). Поузданом анализом је доказао да шест њихових повеља (три Дубровчанима и 3 светогорским манастирима) нису фалсификати како се до тада веровало, већ да су аутентични и да не подлежу сумњи. Навешћемо и остале радове из ове групе: *Прва повеља краља Стефана Дечанског Дубровнику* (1971, бр. 90); *Студеничка повеља и студеничко властелинство* (1974, бр. 105); *Раваничка хрисовуља* (1981, бр. 152); *Хрељин поклон Хиландару* (1982, бр. 158); *Биографија краља Милутина у Улијарској повељи* (1991, бр. 264); *Српски летописи и византијске кратке хронике* (1998, бр. 378); *Хиландарски игуман Јован* (2000, бр. 398) и *Повеље кнеза Лазара и његова канцеларија* (објављено у Старом српском архиву 2, 2003, бр. 420). У још неким својим радовима С. Ћирковић се узгред дотиче ове групе питања. Све њих, као и претходно наведене, нећемо посебно анализирати. То препуштамо читаоцима и истраживачима, као и увид у одличну и до сада најпотпунију библиографију његових радова. Она иде до данашњег дана али смо сигурни да ће се и наредних година исто тако богато попуњавати, па и радовима у нашем *Старом српском архиву*.

Стари српски архив, књ. 3, стр. xix–lxiii

Оригинални научни рад
УДК 012 Ћирковић С.

Ђорђе Бубало

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА АКАДЕМИКА СИМЕ ЋИРКОВИЋА*

Библиографија академика Симе Ћирковића обухвата попис објављених радова без обзира на обим, тематику и медијум. Овај библиографски преглед не укључује многобројне разговоре с новинарима, као ни податке о уредничком, редакторском и приређивачком раду. Грађа је сређена хронолошки, по годинама, у оквиру сваке године према врсти, а у оквиру сваке врсте азбучним редом. Насловима објављеним у стручној периодици место у хронолошком низу одређује годиште часописа. Ово је важно нагласити будући да се годиште и година издавања често не подударају. У таквим случајевима, у анотацији уз библиографску јединицу наведена је и година издавања. Годиште се показало као поузданији критеријум разврставања грађе с обзиром на то да се према њему уобичајено врши цитирање у научним радовима и систематизују библиографије часописа. У оквиру сваке године наслови су разврстани према следећем редоследу: 1. посебна издања; 2. радови у стручној периодици; 3. радови у зборницима (најчешће зборници саопштења са научних скупова); 4. енциклопедијски чланци; 5. поглавља (шире целине, одељци) у колективним делима; 6. предговори или поговори у делима других аутора; 7. радови у публикацијама општег типа (месечници, недељници, дневна штампа, локална периодика...); 8. радови о другим историчарима (јубилеји, споменице, биографије, библиографије, некролози...); 9. радови о делима других историчара (критике, прикази, белешке, полемике, промоције, дискусије).

Уз поједине радове дата су краћа или обимнија допунска обавештења, било у оквиру библиографске јединице (уоквирена угластим заградама – [ ]), било у засебним анотацијама штампаним ситнијим слогом, у пасусу увученом у односу на основни текст. Уколико рад поседује резиме или апстракт на страном језику, или је интегрална верзија на страном језику штампана у истој публикацији, непосредно иза основних

* Љубазношћу Редакције Зборника радова Византолошког института преузето из ЗРВИ 41 (2004).

библиографских података о делу даје се, у угластим заградама, наслов на страном језику. У случајевима када је један рад објављен на више од једног места, без обзира на могуће извршене интервенције (допуне, скраћивања, преводи, промене наслова), сви библиографски подаци сврстани су под једну рубрику (један број у библиографији), са обавештењем о врсти промена уколико их има. Ово начело није примењивано само када су у питању посебна издања и радови прештампани у књизи С. Ћирковић, *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, приредио В. Ђокић, Београд 1997. (№ 357). У овом последњем случају примењене су прегледне унакрсне референце. У рубрици (№ 357) са подацима о књизи *Работници* наслови су нумерисани, пружена је пагинација и у загради редни број дела у библиографији (заправо, упутница на првобитну верзију). С друге стране, у рубрикама где су наведени подаци о првобитној верзији делâ која су прештампана истакнуто је да је рад прештампан у збирци *Работници* према примеру: ***Работници*** (скраћени назив књиге), № 10 (место у попису садржаја књиге према датој нумерацији) [под насловом: *Православна црква у српској држави*] (наслов који је рад у књизи добио).

Грађа за библиографију (укључујући и обавештења у анотацијама) прикупљена је према подацима који се налазе у објављеним библиографијама академика С. Ћирковића, електронској бази података COBISS и материјалима и усменим саопштењима добијеним од академика С. Ћирковића и господина Властимира Ђокића. Академик С. Ћирковић имао је такође доброту да читав попис детаљно претресе и побољша сугестијама и исправкама. Обојици још једном искрено захваљујем. Библиографски подаци о сваком појединoм делу проверени су непосредним увидом уколико је за то постојала могућност. И поред широке и разноврсне основе за прикупљање библиографских обавештења, извесно је да су неки радови (превасходно написи у публикацијама општег типа) промакли нашој пажњи или да су поједини подаци непотпуни или погрешни. Одговорност за то преузима искључиво састављач библиографије.

Скраћенице

BZ	Byzantinische Zeitschrift
VIG	Војноисторијски гласник
Годишњак ДИ БиХ/Godišnjak DI BiH	Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине
Зборник МСИ	Зборник Матице српске за историју
Зборник МСЛУ	Зборник Матице српске за ликовне уметности

ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института
ЗФФБ	Зборник Филозофског факултета у Београду
ИГ	Историјски гласник
ИЗ	Историјски записи
ИЧ	Историјски часопис
JIČ	Југословенски историјски часопис
ЛМС	Летопис Матице српске
ПКЈИФ	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор
ХЗ	Хиландарски зборник

1953.

1. *Две године босанске историје (1414 и 1415)*, ИГ 3–4 (1953) 29–42. [Résumé: *Deux années de l'histoire de Bosnie*].

1954.

2. *Властела и краљеви у Босни после 1463*, ИГ 3 (1954) 123–131.

1955.

3. *Pasquire se marrédhanjeve sërbo-shquiptare prej ardhjes se slavëve deri ne fund të shekullit XV* [Преглед српско-албанских односа од досељења Словена до краја XV века], Përparimi 7–8 (1955) 435–449.

1956.

4. *Јеврејски данак у византијским земљама*, ЗРВИ 4 (1956) 141–147. [Zusammenfassung: *Spuren der Judensteuer in den byzantinischen Ländern*].
5. *Осумњичене повеље деспота Стефана и кнегиње Милице*, ИЧ 6 (1956) 139–152. [Zusammenfassung: *Über die Authentizität einigen Urkunden der Fürstin Milica und des Despoten Stefan Lazarević*].
6. *A. Benac – D. Sergejevski – Đ. Mazalić, Kulturna istorija Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1955, 191 str*, ИГ 2 (1956) 94–97 [приказ].
7. *B. Saria, Die Entwicklung des altserbischen Münzwesens, Südostforschungen XIII (1954) 22–61*, ИГ 2 (1956) 112–113 [приказ].
8. *Dix Années d'Historiographie Yougoslave 1945–1955, Beograd 1955, 686 str*, ИЧ 6 (1956) 215–216 [приказ].

1957.

9. *M. Vego, Naselja bosanske srednjevekovne države, Sarajevo 1957, 184 str. sa jednom kartom*, ИГ 3–4 (1957) 131–135 [приказ].

1958.

10. *О најстаријим турским златницима*, ЗРВИ 5 (1958) 71–75. [Résumé: *Sur les plus anciennes pièces d'or turques*].

11. *Остаци старије друштвене структуре у босанском феудалном друштву*, ИГ 3–4 (1958) 155–164. [Zusammenfassung: *Überreste der älteren Gesellschaftsstruktur im bosnischen Feudalismus*].
    *Саопштење прочитано у секцији за средњи век на II конгресу историчара Југославије, 24. новембра 1958. у Загребу.

12. *Старинар, нова серија III–IV, 1952–1953; V–VI, 1954–1955*, ИГ 1–2 (1958) 196–198 [приказ].

1959.

13. *Srednjevekovna srpska država. Izabrani izvori*, Na izvorima historije 9, Zagreb 1959, 125 str.

14. *Један прилог о бану Кулину*, ИЧ 9–10 (1959) 71–77. [Zusammenfassung: *Ein Beitrag über den bosnischen Banus Kulin*].
    *Свеска је изашла 1960.

15. *Vojna enciklopedija 2*, *Borda–Enc,* Beograd 1959, [чланци:] Bosna i Hercegovina / Istorija / Od formiranja do propasti bosanske feudalne države (16–19), Dušan (672–673); *Vojna enciklopedija 1, Abadon–Brčko*, Beograd 1970[2]; 1978[3], [чланак:] Bosna i Hercegovina / Istorija / Od formiranja do propasti bosanske feudalne države (763–766); *Vojna enciklopedija 2, Brdo–Foa*, Beograd 1971[2]; 1978[3], [чланак:] Dušan (585–586).

16. *Arhivski dokument*, [poglavlje u knjizi:] Iz arhivistike, priručnik za službenike arhiva, Beograd 1959, 92–104.

17. *Пет стотина година од пада средњевековне српске државе*, Политика, 21. јун 1959.

18. *Библиографија радова проф. Михаила Динића*, ЗРВИ 6 (1959) 229–236; прештампано с допунама: [коаутор Р. Михаљчић] *Библиографија радова Михаила Динића*, ЗФФБ 8–1 (1964) 1–8; прештампано с допунама: *Библиографија радова академика Михаила Динића*, Споменица посвећена преминулом академику Михаилу Динићу, Посебна издања САНУ CDXLI, Споменице 48, Београд 1971, 29–37; прештампано с допунама: [коаутор В. Ђокић] *Библиографија Михаила Динића*, Михаило Ј. Динић, *Из српске историје средњега века*, приредили С. Ћирковић и В. Ђокић, Београд 2003, 813–822.

1960.

19. *Vojna enciklopedija 3*, *Ene–Istočno,* Beograd 1960, [чланци:] Herceg (552), Hranić Sandalj (623); *Vojna enciklopedija 3, Foča–Jajce*, Beograd 1972[2], 1978[3], [чланци:] Herceg (422), Hranić Sandalj (498).

20. *Enciklopedija Jugoslavije 4, Hil–Jugos*, Zagreb 1960, [чланци:] Jakšić Dmitar (451), Jazigi (475), Jerina (486).

21. *Преглед историје југословенских народа (од најстаријих времена до 1848. године) I део*, Београд 1960, 1962[2], 22–23, 27–38, 44–47, 58–67, 70–84, 99–110.

22. *„Срби и Турци“ Стојана Новаковића*, [предговор књизи:] С. Новаковић, Срби и Турци XIV и XV века. Историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после Боја на Косову, СКЗ, Коло LIII, књ. 356–357, Београд 1960[3], 5–13.

23. *Допуне и објашњења*, [у књизи:] С. Новаковић, Срби и Турци XIV и XV века. Историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после Боја на Косову, СКЗ, Коло LIII, књ. 356–357, Београд 1960, 433–470.

24. *Б. Радојковић, Разматрања о деоном владању и деоним кнежевинама, ИЧ 8 (1958) 1–25*, ИГ 1–2 (1960) 195–198 [приказ].

25. *Kosáry Domokos, Bevezetés a Magyar történelem forrásaiba és irodalmába (Увод у мађарске историјске изворе и литературу), I, Budapest 1951. p. 480; II, Budapest 1954. p. 638*, ИЧ 11 (1960) 275–276 [приказ].

26. *Mályusz Elemér, Zsigmondkori oklevéltár I (1387–1399), Budapest 1951. p. XVI + 795; II/1 (1400–1406), Budapest 1956. p. XXV + 658; II/2 (1407–1410), Budapest 1958. p. VI + 630*, ИЧ 11 (1960) 276–279 [приказ].

1961.

27. *Идеја светског царства код Константина из Островице*, ЗРВИ 7 (1961) 141–145. [Zusammenfassung: *Der Weltreichsgedanke bei Konstantin aus Ostrovica*].

28. *Један помен соћа на Пелопонезу*, ЗРВИ 7 (1961) 147–151. [Zusammenfassung: *Eine Erwähnung der Abgabe „Soće“ auf der Peloponnes*].

29. *Георгије Острогорски, Историја Византије, СКЗ, Београд 1959, 582 стр*, Historijski pregled 1 (1961) 51–52 [приказ].

30. *Константин Михаиловић из Островице, Јаничарове успомене или Турска хроника, превод и предговор Ђорђа Живановића, Споменик САН CVII, н. с. 9 (1959) XLVII + 170+ 7*, ПКЈИФ 27, 1–2 (1961) 123–127 [приказ].

1962.

31. *Историја људског друштва и културе од XII до XVIII века за ученике II разреда гимназије друштвено-језичког смера*, Београд 1962, 1964[2], 1966[3], 1968[4], 1970[5], 1971[6], 1973[7], 1974[8], 1975[9], 1976[10], 1977[11], 289 стр; v. № 56.
*Постоје издања на мађарском, румунском, бугарском и албанском.

32. *„Верна служба“ и „вјера господска“*, ЗФФБ 6–2 (1962) 95–112. [Zusammenfassung: *„Verna služba“ (treuer Dienst) und „vjera gospodska“ (das Treuwort des Herren)*]; ***Работници***, № 15 [под насловом: *„Верна служба“ и „вјера господска“. Везе лична зависности у босанској држави*].

33. *Вести Броља да Лавело као извор за историју Босне и Дубровника*, ИЧ 12–13 (1961–1962) 167–188. [Zusammenfassung: *Berichte des Broglio da Lavello als Quellen zur Geschichte von Bosnien und Ragusa*].
    *Свеска је изашла 1963.
34. *О „Ђаковачком уговору“*, ИГ 1–4 (1962) 3–10.
35. *Enciklopedija Jugoslavije 5, Jugos–Mak*, Zagreb 1962, [чланци:] Kalojan (181), Kanjižaji Đorđe (189), Kaznac (233–234), Kaznačina (234), Kefalija (234), Laskaris Mihail (473), Lazarević Stefan (500–501), Lazarević Vuk (501), Logotet (547).
36. *Desanka Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine. Djela XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 13, Sarajevo 1961, 216 str*, JIČ 2 (1962) 96–103 [приказ].

1963.

37. *„Четвртина“*, ЗФФБ 7–1 (1963) 273–276. [Zusammenfassung: *Viertel (ius quarti)*].
38. *А. Бабић, Босански херетици, Сарајево 1963, 176 стр*, Годишњак ДИ БиХ 14 (1963) 288–292 [приказ].
39. *Simpozijum istoričara u Rimu*, JIČ 2 (1963) 157.
    *Приказ симпозијума на тему „Хришћански исток у историји цивилизације“ који је одржан у Риму и Фиренци, 31. март – 4. април 1963; v. № 44.
40. *Zbornik radova Vizantološkog instituta 8–1, 8–2, Mélanges Georges Ostrogorsky*, JIČ 3 (1963) 154 [белешка].

1964.

41. *Историја средњовековне босанске државе*, СКЗ, Београд 1964, 415 стр.
42. *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Посебна издања САНУ CCCLXXVI, Одељење друштвених наука 48, Београд 1964, 309 стр. [Zusammenfassung: *Der Herzog Stefan Vukčić Kosača und seine Zeit*, 281–292].
43. *Сугуби венац (Прилог историји краљевства у Босни)*, ЗФФБ 8–1 (1964) 343–370. [Zusammenfassung: *Sugubi venac (Die doppelte Krone)*]; ***Работници***, № 13 [под истим насловом].
44. *Die bosnische Kirche*, Atti del Convegno internazionale sul tema: „L'Oriente christiano nella storia della civiltà“ (Roma 31. marzo – 3. aprile 1963; Firenze 4. aprile 1963), Accademia nazionale dei Lincei, Atti dei Convegni 361, Quaderno 62, Roma 1964, 547–575.
    *Саопштење са истоименог скупа.
45. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda 7, Sind–Žv,* Zagreb 1964, [чланак:] Srbi / Istorija do 1918 (132–140).

46. *Nikola Radojčić (29. VIII 1882 – 12. XI 1964)*, JIČ 4 (1964) 158–159 [некролог].

1965.

47. *Србија краља Уроша*, Седам стотина година Сопоћана, Београд 1965, VII–XII.

48. *Enciklopedija Jugoslavije 6, Maklj–Put*, Zagreb 1965, [чланци:] Makušev Viktor Vasiljevič (2), Marczali Henrik (12), Meropah (76–77), Metoh (92–93), Mijatović Čedomilj (102–103), Mirča Jon (130), Pravoslavna crkva / srednji vek (589–590).

49. *Moyen âge: Serbie (l'histoire de l'historiographie, les sources, les sciences historiques auxilliaires); Bosnie*, [поглавља у књизи:] Historiographie Yougoslave 1955–1965, Beograd 1965, 81–87, 103–112.

50. *„Село" Стојана Новаковића*, [предговор књизи:] С. Новаковић, Село, СКЗ, Коло LVIII, књ. 393, Београд 1965, 7–12.

51. *Допуне и објашњења*, [у књизи:] С. Новаковић, Село, СКЗ, Коло LVIII, књ. 393, Београд 1965, 221–235.

52. *Györffy György, Az arpad-kori magyarország történeti földrajza. Abaújvár, Arad, Arva, Bács, Baranya, Barrs, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád es Csongrad megye, Budapest 1963, 910, са 15 карата у прилогу*, ИЧ 14–15 (1963–1965) 550–551 [приказ].

53. *Zbornik za likovne umetnosti 1, Novi Sad 1965*, JIČ 3 (1965) 150 [приказ].

1966.

54. *Средњи век*, [поглавље у зборнику:] Краљево и околина, Београд 1966, 106–112.

55. *G. Ostrogorski, Serska oblast posle Dušanove smrti, Posebna izdanja Vizantološkog instituta SANU 9, Beograd 1965, 171 str*, JIČ 3–4 (1966) 140–145 [приказ].

1967.

56. *Istorija za drugi razred gimnazije*, Zavod za izdavanje udžbenika BiH, Sarajevo 1967, 1969[2], 1971[3], 1973[4], 1976[5], 1977[6], 1977[7], 1979[8], 1980[9], 206 str.

    *Скраћена и прерађена верзија уџбеника *Историја људског друштва и културе од XII до XVIII века за ученике II разреда гимназије друштвено-језичког смера;* v. № 31.

57. *Serbien im XIII Jahrhundert*, L'art byzantin du XIIIe siècle. Symposium de Sopoćani 1965, Beograd 1967, 117–123.

58. *Третирање феудализма у настави историје*, Настава историје. Зборник стручно-методских радова, Београд 1967, 42–52.

59. *G. Ostrogorski, Serska oblast posle Dušanove smrti, Posebna izdanja Vizantološkog instituta SANU 9, Beograd 1965, 171*, BZ 60 (1967) 112–114 [приказ].
60. *Ј. Мијушковић, Београд у средњем веку, Београд 1967*, Политика, 15. октобар 1967. [приказ].

1968.

61. *Голубац у средњем веку*, Пожаревац 1968, 35 стр.
62. *О раду на јединственом програму из историје за основне школе у СР Србији*, Настава историје 4 (1967–1968) 1–6.
63. *Почтени витез Прибислав Вукотић*, ЗФФБ 10–1 (1968) 259–276. [Zusammenfassung: *Der ehrbare Ritter Pribislav Vukotić*].
64. *Byzanz und sein Erbe*, Einheit und Vielfalt der europäischen Kultur, Vorträge und Diskussionbeiträge des VI Internationalen Seminars, Wien 1968, 63–72.
65. *Enciklopedija Jugoslavije 7, R–Srbija*, Zagreb 1968, [чланци:] Sasi (143–144), Sava II (147), Sava III (147), Sava IV (147), Sebar (174), Segedinski mir (175), Simonida (197), Sokalnik (426), Sorkočević Paskoje (Pasqualis Junii de Sorgo) (436), Srbi / etnički razvoj (505–506), Srbi / od doseljenja do 1459 (512–518).
66. *Коментари*, [у књизи:] Мавро Орбин, Краљевство Словена, СКЗ, Београд 1968, 293–377.
67. *Извори Мавра Орбина*, [поглавље у књизи:] Мавро Орбин, Краљевство Словена, СКЗ, Београд 1968, 379–428.
68. *Територија Војводине у средњем веку*, [поглавље у књизи:] Војводина – Знаменитости и лепоте, Београд 1968, 207–226.

1969.

69. *Đurađ Kastriot Skenderbeg i Bosna*, Simpozijum o Skenderbegu, 9–12 maj 1968, Priština 1969, 51–56.
70. *Православна црква у средњовековној српској држави*, Српска православна црква 1219–1969. Споменица о 750-годишњици аутокефалности, Београд 1969, 35–51; ***Работници***, № 10 [под насловом: *Православна црква у српској држави*].
71. *Civitas Sancti Demetrii*, Сремска Митровица, Сремска Митровица 1969, 59–71. [Résumé; Summary: *Civitas Sancti Demetrii*].
72. *M. Šunjić, Dalmacija u XV stoljeću, Sarajevo 1967, 301 str*, JIČ 3 (1969) 78–82 [приказ].

1970.

73. [коаутор Д. Ковачевић-Којић] *Zdravstvene prilike u srednjovjekovnoj bosanskoj državi,* Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae 10–2 (1970)

93–98. [Résumé: *Conditions médical dans l'Etat bosniaque du Moyen âge*]; објављено и под насловом: *Zdravstvene prilike u srednjovjekovnoj Bosni*, Prvi kongres za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Sarajevo 1–3. oktobra 1970, Zbornik radova, Beograd 1971, 161–165.

*Саопштење са Првог конгреса за историју здравствене културе Југославије, који је одржан у Сарајеву, 1–3 октобра 1970.

74. *О деспоту Вуку Гргуревићу*, Зборник МСЛУ 6 (1970) 281–290.

75. *Прилошци за историју Ковина у средњем веку*, Зборник МСИ 1 (1970) 83–86.

76. *Rasciani regales Владислава I Јагелонца*, Зборник МСИ 1 (1970) 79–82.

77. *Удава*, ЗФФБ 11–1 (1970) 345–351. [Zusammenfassung: *„Udava"*].

78. *Основни проблеми наставе историје у средњој школи*, Актуална питања наставе историје, Београд 1970, 9–20.

79. *Румунске кнежевине и њихова борба за самосталност (XIII–XV век)*, Прилози за историју Румуна, Савремено образовање 3, Нови Сад 1970, 3–16; v. анотацију уз № 106.

80. *Смедерево – престоница српске Деспотовине*, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867. год., Зборник радова приказаних на научном скупу САНУ, одржаном од 22 до 24. маја 1967. год. у Београду поводом прославе 100-годишњице ослобођења градова, Београд 1970, 61–69. [Résumé: *Smederevo capitale du Despotat serbe*].

81. *Зета у држави Немањића*, [одељак у књизи:] Историја Црне Горе II/1, Титоград 1970, 3–93.

82. *Доба Балшића*, [одељак у књизи:] Историја Црне Горе II/2, Титоград 1970, 3–48.

83. *Проблеми модерне историјске синтезе*, Београд 1970, 51–59.

*Штампано заједно са В. Чубриловић, Историја Срба, ibidem, 3–49.

84. *Средњи век*, [поглавље у књизи:] Шабац у прошлости I, Шабац 1970, 83–114.

85. *Михаило Ј. Динић. In memoriam*, Политика, Београд 30. мај 1970. [некролог].

86. *B. Karacsonyi, Chronica Hungaro-polonica, Pars I (Textus cum varietate lectionum), Acta Universitatis Segediensis, Szeged 1969, 69 pp*, Зборник МСИ 1 (1970) 173–174 [приказ].

1971.

87. *Деспот Ђурађ Бранковић и угарско-турски преговори 1454. године*, Глас САНУ CCLXXX, Одељење друштвених наука 15 (1971) 103–112. [Zusammenfassung: *Despot Georg Branković und die Verhandlungen zwischen*

Ungarn und der Türken im j. 1454]; резиме је прештампан у: Bulletin T. LIII de l'Académie serbe de sciences et des arts, Classe des sciences sociales № 12 (1974).

88. *Димитрије Кидон о косовском боју*, ЗРВИ 13 (1971) 213–219. [Zusammenfassung: *Demetrios Kydones über die Schlacht am Amselfelde (Kosovo polje)*]; прештампано без резимеа у: Бој на Косову – старија и новија сазнања, Београд 1992, 455–460; v. № 279, 280.

89. *Једна босанска краљевска пресуда*, Годишњак ДИ БиХ 19 (1970–1971) 9–18.

90. *Прва повеља краља Стефана Дечанског Дубровнику*, ПКЈИФ 37, 3–4 (1971) 208–212.

91. *Istorija i društvene nauke*, Treći program Radio Beograda, Proleće 1971, 306–319.

    *Реферат са научног скупа Трећег програма Радио Београда „Историја и друге науке“, који је одржан 22–24. марта 1971.

92. *Enciklopedija Jugoslavije 8, Srbija–Ž*, Zagreb 1971, [чланци:] Srećković Pantelija (107), Stanak (121), Sulejman I (215), Sveta Gora (223–224), Szilágyi Mihály (Mihailo Silađi) (227), Tata (320), Tomka-Szaszky Ivan (352), Topije (Thopia) (355), Turóczy (Thuróczy) János (389), Uroš I (435), Vladislav (513), Vladislav II (513–514), Vlastimir (518), Vojinovići (522), Vojislav (Stefan Vojislav) (522), Vukan (552), Župa / u Srbiji (651–652).

93. *Михаило Динић као историчар*, Споменица посвећена преминулом академику Михаилу Динићу, Посебна издања САНУ CDXLI, Споменице 48, Београд 1971, 21–26; v. № 18.

1972.

94. I. Božić – S. Ćirković – M. Ekmečić – V. Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1972, 1974[2], [С. Ћирковић је аутор следећих поглавља:] *Antička baština na tlu Jugoslavije* (7–15); *Sloveni na Balkanskom poluostrvu* (16–23); *Južni Sloveni između Vizantijskog i Franačkog carstva* (24–32); *Polet i pad slovenskih država na Balkanskom poluostrvu* (33–44); *Ustaljivanje granica* (45–54); *Uspon privrede* (55–60); *Društva u formiranju* (61–68); *Opadanje Osmanlijskog carstva i počeci Istočnog pitanja* (169–178); *Južni Sloveni u Habsburškoj monarhiji u periodu apsolutističkih reformi* (179–188); *Prodor baroka* (189–195).

    *Објављено на енглеском (№ 102) и на кинеском, Пекинг 1984.

95. *Mitsko, legendarno i naučno u istorijskoj svesti*, Treći program Radio Beograda, proleće 1972, 247–255.

    *Реферат са научног скупа Трећег програма Радио Београда „Функција историјске свести“, који је одржан 8–10. маја 1972.

96. *Моравска Србија у историји српског народа*, Моравска школа и њено доба. Научни скуп у Ресави 1968, Београд 1972, 101–109. [Zusammenfassung: *Morava-Serbien in der Geschichte des serbische Volkes*]; извод: Багдала 118 (јануар 1969) 8–9.

97. *Србија кроз векове*, [поглавље у књизи:] Богатства и лепоте Србије, Београд 1972, 1–12.

98. *Srednjovekovna Bosna u delu Ante Babića*, [предговор књизи:] A. Babić, Iz istorije srednjovjekovne Bosne, Sarajevo 1972, 5–8.

99. *Милко Кос (1892–1972). In memoriam*, Гласник САНУ 34–1 (1972) 9–11 [некролог].

*Свеска је изашла 1973.

1973.

100. *Odjeci ritersko-dvorjanske kulture u Bosni krajem srednjeg veka*, Radovi sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“, Izdanja Muzeja grada Zenice III, Zenica 1973, 33–40. [Zusammenfassung: *Widerhalle der ritterlich-höfischen Kultur im spätmittelalterlichen Bosnien*]; ***Работници***, № 25 [под насловом: *Одјеци ритерско-дворјанске културе у Босни*].

*Реферат припремљен за научни скуп одржан у Зеници 2–5. октобра 1971, али због спречености аутора није прочитан.

101. *Atlas istoric, coordinator Ş. Pascu, autori: Arbore V., Berciu D., Cupşa I., Florescu R., Giurescu G. C., Mureşan C., Pall F., Pascu Ş., Tudor D., Zorin Z., Editura didacticâ şi pedagogicâ, Bucureşti 1971. p. 199*, Зборник МСИ 7 (1973) 220–221 [приказ].

1974.

102. I. Božić – S. Ćirković – M. Ekmečić – V. Dedijer, A History of Yugoslavia, New York 1974, 3–82, 216. [Превод дела *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1972, 1974^2; v. № 94].

103. *Iz istorije Mađara. Staleška država i pokušaj centralizacije (XV–XVI vek)*, Godišnjak Društva istoričara Vojvodine (1974) 51–61.

104. *Русашка господа*, ИЧ 21 (1974) 5–17. [Zusammenfassung: *Rusaška gospoda (Die bosnischen Landesherren)*]; ***Работници***, № 14 [под насловом: *Русашка господа. Босански великаши на путу еманципације*].

*Текст је настао из предавања одржаних на Филозофском факултету у Сарајеву и Историјском институту у Београду.

105. *Студеничка повеља и студеничко властелинство*, ЗФФБ 12–1 (1974) 311–319. [Zusammenfassung: *Gründungsurkunde und Grundherrschaft des Klosters Studenica*].

106. *Vlaška, Moldavija i Erdelj prema Osmanskom carstvu u XVI i XVII veku*, Zbornik predavanja iz istorije. Priručnik za nastavnike, Beograd 1974, 109–118.

*Према напомени аутора овај рад и рад № 79 настали су из предавања и не представљају резултат истраживачких напора, већ популарни приказ на основу најновије румунске и остале литературе.

107. *Мере у средњовековној српској држави*, Мере на тлу Србије кроз векове, Галерија САНУ, каталог изложбе 23, Београд 1974, 41–64. [На француском: *Les mesures dans l'État médiéval serbe*, ibidem, 65–90]; ***Работници,*** № 7 [под насловом: *Мерење и мере у средњовековној Србији*]; одељак о мерама у рударству објављен је и засебно: *Mere u srednjovekovnom rudarstvu Srbije i Bosne*, Zbornik Historijskog zavoda JAZU 8 (1977) 133–141.

108. *Писменост и образовање у средњовековној српској држави*, Историја школа и образовања код Срба, Београд 1974, 9–30; ***Работници***, № 22 [под насловом: *Писменост и образовање у Србији (XIII–XV в.)*].

109. *Encyclopaedia Britanica XVII*, Chicago 1974[15], [чланак:] Stefan Dušan (664–665).

110. [коаутор М. Беговић] *Предговор*, [књизи:] М. Влајинац, Речник наших старих мера у току векова IV, Посебна издања САНУ CDLXXII, Одељење друштвених наука 74, Београд 1974, IX–X.

111. *Reč čitaoci*, [предговор књизи:] J. Le Goff, Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope, Beograd 1974, 15–16.

112. *Анто Бабић (1899–1974). In memoriam*, Годишњак САНУ 81 (1974) 243–245 [некролог].

*Свеска је изашла 1976.

1975.

113. *Метролошки одломак Горичког зборника*, ЗРВИ 16 (1975) 183–189. [Zusammenfassung: *Ein altserbisches metrologisches Fragment aus dem Jahre 1441/42*].

114. *Meeting points of Great Civilisations around 1300. The East and the West in South-East Europe*, XIV International Congress of Historical Sciences, San Francisco, August 22–29 1975, 1–14; верзија на српском: *Susreti velikih civilizacija oko 1300. Istok i Zapad u jugoistočnoj Evropi*, JIČ 1–2 (1975) 11–18; ***Работници***, № 19 [под истим насловом].

*Саопштење прочитано 25. августа 1975. на XIV међународном конгресу историјских наука одржаном у Сан Франциску (САД). Није издат посебан зборник реферата са конгреса већ су појединачна саопштења умножена и дељена учесницима.

115. [коаутор П. Живковић] *Bosnia in the Middle Ages*, [поглавље у књизи:] The Historiography of Yugoslavia 1965–1975, Beograd 1975, 95–100; превод на српскохрватски допуњен са око 35 нових библиографских јединица: *Десетогодишњи резултати историографије о средњовековној Босни*, Преглед. Часопис за друштвена питања, 66–5 (Сарајево 1976) 561–568.

116. *Serbia and Montenegro. Historiography, Sources and Related Historical Sciences*, [поглавље у књизи:] The Historiography of Yugoslavia 1965–1975, Beograd 1975, 72–78.

117. *У оквирима Угарске*, [поглавље у књизи:] Шајкашка. Историја I, Нови Сад 1975, 97–110.

1976.

118. *Дубровачка ковница и производња сребра у Србији и Босни*, ИГ 1–2 (1976) 91–98. [Summary: *The Mint of Ragusa and the Production of Silver in Serbia and Bosnia*].

119. *Socijalna istorija: susret sociologije i istorije*, Sociološki pregled 1–3 (1976) 47–50.

*Саопштење поднето у оквиру расправе на тему „Социологија и историја" на редовном годишњем стручном састанку Социолошког друштва Србије, 25. априла 1975.

120. *Пријепоље у средњем веку*, Сеоски дани Сретена Вукосављевића 3 (1976) 211–223.

*Саопштење са скупа „Сеоски дани Сретена Вукосављевића" у Пријепољу.

121. *Проблеми изучавања етничких односа у средњем веку*, Прилози Института за историју у Сарајеву 11–12 (1975–1976) 267–270.

122. *О језику и отаџбини у босанском средњем веку*, ibidem, 271–273.

123. *Једно методолошко упозорење*, ibidem, 302–303.

*№ 121–123 представљају реферате и делове дискусије са састанака одржаних 19. новембра и 8. децембра 1975. у АНУБиХ на тему „Проблеми етничког развитка у БиХ".

124. *Црна Гора од досељавања Словена до пада под Турке*, [поглавље у књизи:] Црна Гора, Београд 1976, 122–175.

125. *Марко Костренчић (21. март 1884 – 19. мај 1976). In memoriam*, Годишњак САНУ 83 (1976) 285–286 [некролог].

*Свеска је изашла 1977.

1977.

126. *S'bor. Zur Geschichte der Standesversammlungen bei den Südsalven*, Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag, herausgegeben von H. Lemberg, P. Nitsche und E. Oberländer, Köln –

Wien 1977, 58–64; ***Работници***, № 16 [под насловом: *СЬБОРЬ. Прилог историји сталешких скупштина код Јужних Словена*].

127. *Иван Божић (23. април 1915 – 20. август 1977)*, Годишњак САНУ 84 (1977) 510–511 [некролог].

*Свеска је изашла 1978.

128. [коаутори Ј. Ковачевић и И. Божић] *O jednom shvatanju i jednoj „kritici“ Istorije Crne Gore*, JIČ 1–2 (1977) 107–128. [Текст С. Ћирковића је на стр. 107–123].

*Поводом чланка Д. Живковића, Најновија историја црногорског народа, Стварање (1977) 929–973.

1978.

129. [коаутори Р. Михаљчић и Љ. Спаравало] *Историјска читанка за VI разред основне школе*, Београд 1978, 1979[2], 1981[3], 1983[4], 1985[5], 103. стр; v. № 188.

*Издата је и верзија на бугарском, 1. изд. 1979.

130. *Методолошки проблеми проучавања средњовековне српске историје*, ИГ 1–2 (1978) 63–68.

131. *Сеоска општина код Срба у средњем веку*, Сеоски дани Сретена Вукосављевића 5 (1978) 81–88; ***Работници*, **№ 17 [под истим насловом].

*Саопштење прочитано на скупу „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“ у Пријепољу.

132. *Једно столеће историјско-географских истраживања средњовековне Србије*, [предговор књизи:] М. Динић, Српске земље у средњем веку. Историјско-географске студије, приредио Сима Ћирковић, Београд 1978, 9–30.

133. *Белешка о писцу*, ibidem, 441–443.

134. *Предговор*, [књизи:] М. Пурковић, Кнез и деспот Стефан Лазаревић, Београд 1978, 5–6.

135. *Академик Георгије Острогорски у југословенској историографији*, ЗРВИ 18 (1978) 278–281.

*Саопштење прочитано на Комеморативном скупу одржаном 24. фебруара 1977.

136. *Михаи Берза (Mihai Berza) (23. август 1907 – 5. октобар 1978)*, Годишњак САНУ 85 (1978) 549–550 [некролог].

137. *Светозар Радојчић (27. мај 1909 – 20. октобар 1978)*, Годишњак САНУ 85 (1978) 533–537 [некролог].

*Свеска је изашла 1979.

1979.

138. *Dubrovčani kao preduzetnici u rudarstvu Srbije i Bosne*, Acta historico-oeconomica Iugoslaviae 6–1 (1979) 1–20. [Zusammenfassung: *Die Ragusaner als*

Unternehmer im mittelalterlichen Bergbau Serbiens und Bosniens]; ***Работници***, № 6 [под истим насловом].

139. *Поклад краља Вукашина*, ЗФФБ 14–1 (1979) 153–163. [Résumé: *Le dépôt de roi Vukašin*].

140. *Проблеми биографије светога Саве*, Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Међународни научни скуп, децембар 1976, Научни скупови САНУ VII, Председништво 1, Београд 1979, 7–13. [Résumé: *Difficultés à établir la biographie de saint Sava*].

141. *The production of Gold, Silver and Copper in the Central Parts of the Balkans from the 13th to the 16th Century*, Precious Metals in the Age of Expansion, Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte Bd. 2, Stuttgart 1979, 41–69; ***Работници***, № 5 [под насловом: *Производња злата, сребра и бакра у централним областима Балкана до почетка новог века*].

    *Прилог је припремљен на позив Председништва Комисије за економску историју XIV међународног конгреса историчара, Сан Франциско 1975.

142. *La Serbia medioevale tra Oriente ed Occidente*, Le aree omogenee della civiltà rupestre nell'ambito dell'Impero Bizantino: La Serbia, Atti del quarto Convegno internazionale di studio sulla civiltà rupestre medioevale nel Mezzogiorno d'Italia, Taranto – Fasano, 19–23 settembre 1977. A cura di Cosimo Damiano Fonseca, Galatina 1979, 49–58; ***Работници,*** № 20 [под насловом: *Средњовековна Србија између Запада и Истока*]; прештампано без измена: Настава историје 10 (1999) 5–13. [Summary: Medieval Serbia between West and East].

    *Саопштење прочитано на истоименом скупу.

143. *Зетско приморје у делу Ивана Божића*, [предговор књизи:] И. Божић, Немирно Поморје XV века, Београд 1979, VII–XI.

144. *Белешка о писцу*, ibidem, 413–415.

145. *Светозар Радојчић у српској историографији о средњем веку*, Зборник МСЛУ 15 (1979) 9–13.

1980.

146. *Die Bedeutung Jirečeks für die Geschichte der Serben und der Kroaten*, Konstantin Jireček, sein Leben, schöpferisches Wirken und sein wissenschaftliches Erbe, Mitteilungen des bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich, Jahrg. 3, Bd. 2 (1980) 51–60 [Diskussion: 61–71].

147. *Енциклопедија Југославије 1, А–Бју*, Загреб 1980, [чланци:] Академија / Србија, СР (46–52), Албанско-југословенски (југославенски) односи / Политички и привредни односи / Рано раздобље (67), Ангелина Бранковић (134), Ангеловић, Махмуд-паша (134). [Латинично издање:] *Enciklopedija*

Jugoslavije 1, A–Biz, Zagreb 1980, [чланци:] Akademija / Srbija, SR (58–64), Angelina Branković (151), Angelović, Mahmud-paša (151).

148. *Lexikon des Mittelalters I, Aachen–Bettelordenskirchen*, Artemis Verlag, München–Zürich 1980; Verlag J. B. Metzler, Stuttgart 1999[2], [чланак:] Bauer, Bauerntum / Südosteuropa (1601–1603).

149. *Кратак преглед историје САНУ*, [поглавље у књизи:] Српска академија наука и уметности. Историјат, устројство, делатност, Београд 1980, 5–19; 1986[2], 9–27.

*Издата је и верзија на енглеском језику.

150. *Agostino Pertusi, Martino Segono di Novo Brdo vescovo di Dulcigno. Un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento. Vita e opere, Istituto storico italiano per il medio evo, Studi storici fasc. 128–130, Roma 1981*, ПКЈИФ 46, 1–4 (1980) 125–129 [приказ].

*Свеска је изашла 1984!

1981.

151. *Београд под краљем Душаном?*, Зборник Историјског музеја Србије (посвећен Едибу Хасанагићу) 17–18 (1981) 37–45. [Summary: *Belgrade under King Dušan?*].

152. *Раваничка хрисовуља*, Манастир Раваница 1381–1981. Споменица о шестој стогодишњици, Београд 1981, 69–82.

153. *Историја српског народа I. Од најстаријих времена до маричке битке (1371)*, уредник С. Ћирковић, Београд 1981, 1994[2], 2000[3], [С. Ћирковић је аутор следећих поглавља:] *Образовање српске државе* (141–155); *Србија између Византијског царства и Бугарске* (156–169); *Осамостаљивање и успон дукљанске државе* (180–196); *Унутрашње и спољне кризе у време Немањиних наследника* (263–272); *Српске и поморске земље краља Уроша I* (341–356); *Унутрашње борбе почетком XIV века* (449–461); *Унутрашња политика краља Милутина* (462–475); *Владавина Стефана Уроша III Дечанског* (496–510); [коаутор Р. Михаљчић] *Освајања и одолевања: Душанова политика 1346–1355* (541–556).

154. *Рад Мите Костића на средњовековној историји*, Зборник МСИ 24 (1981) 7–9.

155. *Говор проф. др Симе Ћирковића на отварању изложбе „Оружје и опрема средњовековног ратника у Србији“ 22. IX 1980*, Зборник Историјског музеја Србије (посвећен Едибу Хасанагићу) 17–18 (1981) 266–268; прештампано као уводни део студији *Рат и друштво: најамници и њихова цена*, ***Работници***, № 18.

156. *Прилог дискусији о плану научног рада 1981–1985*, Саветовање о основним елементима научне политике у СР Србији одржано 20. новембра 1980. у Београду, САНУ, Председништво, Београд 1981, 11–12.

1982.

157. *Проблеми језика у настави историје*, ИГ 1–2 (1982) 129–134.

158. *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 103–117. [Summary: *Hrelja's Gift to Hilandar*].

159. *Глосе Срећковићевог јеванђеља и учење Босанске цркве*, Богомилството на Балканот во светлината на најновите истражувања, Материјали од симпозиумот одржан во Скопје на 30, 31 мај и 1 јуни 1978 година, МАНУ, САНУ, АНУБиХ, Скопље 1982, 207–222. [Zusammenfassung: *Die Glossen des bosnischen Evangeliums aus der Handschriftensammlung Srećković's und die Lehre der bosnischen Kirche*].

160. *Enciklopedija Jugoslavije 2, Bje–Crn*, Zagreb 1982, Božji sud / U Srbiji (391), Branković Đorđe, političar i istoričar (402–403), Brankovići / Đurađ, srpski despot (404).

161. *Actes serbes*, [поглавље у књизи:] Actes de Lavra IV. Études historiques – Actes serbes – Compléments et Index, par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, avec la collaboration de S. Ćirković (Archives de l'Athos 11), Paris 1982, 177–200.

162. *Actes serbes; Index des actes serbes*, [поглавља у књизи:] Actes de Saint-Pantéléèmôn. Édition diplomatique par P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković (Archives de l'Athos 12), Paris 1982, 157–191, 225–233.

163. *Историја српског народа II. Доба борби за очување и обнову државе (1371–1537)*, Београд 1982, 1994², 2000³, [С. Ћирковић је аутор следећих поглавља:] *Године криза и превирања* (47–63); *Противречности балканске политике* (230–240); *Кретања према северу* (314–329); *Српска властела у борби за обнову Деспотовине* (373–389); *Пад Босне и покушаји отпора турском освајању* (390–402); *Српски живаљ на новим огњиштима* (431–444); *Последњи Бранковићи* (445–464); *Срби у одбрани угарских граница* (465–478); *Последњи деспоти* (479–490).

164. *Традиције и историја традиција у делу Стојана Новаковића*, [предговор књизи:] Ст. Новаковић, Историја и традиција. Изабрани радови, приредио С. Ћирковић, СКЗ, Коло LXXV, књ. 496, Београд 1982, VII–XX.

165. *Допуне и објашњења*, [у књизи:] Ст. Новаковић, Историја и традиција. Изабрани радови, приредио С. Ћирковић, СКЗ, Коло LXXV, књ. 496, Београд 1982, 433–478.

166. *Уз прву књигу Старих српских записа и натписа*, [поговор фототипском издању:] Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, приредио С. Ћирковић, САНУ, Народна библиотека Србије, Матица српска, Фототипска издања књ. 4, Београд 1982[2], 3–61 [допунска пагинација].

1983.

167. *Две српске повеље за Лавру*, ХЗ 5 (1983) 91–100. [Zusammenfassung: *Zwei serbische Urkunden für die Lawra des Hl. Athanasios*].

168. [коаутор Д. Ковачевић-Којић] *L'Économie naturelle et la production marchande aux XIIIe–XVe siècles dans les régions actuelles de la Yougoslavie*, Balcanica 13–14 (1982–1983) 45–56. ***Работници***, № 2 [под насловом: *Натурална привреда и тржишна производња између XIII и XV столећа*].

    *Кореферат прочитан на IV међународном конгресу балканолога у Анкари августа 1979.

169. *Почеци Шајкаша*, Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове, Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 5. и 6. јуна 1979. године, Научни скупови САНУ XV, Одељење историјских наука књ. 3, Београд 1983, 129–137. [*Die Tschaikistenanfänge*].

170. *Sviluppo e arretratezza nella penisola balcanica fra il XIII e il XVI secolo*, Sviluppo e sottosviluppo in Europa e fuori d'Europa dal secolo XIII alla rivoluzione industriale, Atti della „Decima settimana di Studio" (7–12 aprile 1978), Firenze 1983, 291–311; ***Работници***, № 1 [под насловом: *Развој и заосталост на Балканском полуострву између XIII и XVI столећа*].

    *Прочитано као саопштење на скупу Decima settimana di Studio del Istituto Internazionale di Storia Economica „Francesco Datini" sul tema „Sviluppo e sottosviluppo in Europa e fuori d'Europa dal secolo XIII alla rivoluzione industriale" у Прату (Италија) априла 1978.

171. *Enciklopedija Jugoslavije 1 (izdanje v slovenskem jeziku), A–Biz*, Zagreb 1983, [чланци:] Akademija / Srbija, SR (66–72), Albansko-jugoslovanski odnosi / Politični in gospodarski odnosi / Zgodnje obdobje (96–97), Angelina Branković (164), Angelović, Mahmud-paša (164).

172. *Енциклопедија на Југославија 1, А–Био*, Загреб 1983, [чланци:] Академија / Србија, СР (105–112), Албанско-југословенски односи / Политичките и стопанските односи / Ран период (127–128), Ангелина Бранковиќ (199), Ангеловиќ, Махмут-паша (200).

173. *Lexikon des Mittelalters 2, Bettlerwesen – Codex von Valencia*, Artemis Verlag, München–Zürich 1983; Verlag J. B. Metzler, Stuttgart 1999[2], [чланци:] Bevölkerung / Byzantinisches Reich und Südosteuropa (20–21), Bosnien (472–477), Braničevo (572), Branimir (572), Brankovići (572–573), Budimir (903–904), Burg / Serben und Kroaten (984–986), Bürger, Bürgertum / Südosteuropa / I Zentrale und westliche Balkanhalbinsel (1036–1038).

174. *Прошлост / Средњи век*, [поглавље у књизи:] Социјалистичка Република Србија, I том, Београд 1983, 549–580.

1984.

175. *Владарски двори око језера на Косову*, Зборник МСЛУ 20 (1984) 67–83. [Résumé: *Palais princiers autour de l'ancien lac de Kossovo*].
*Свеска је изашла 1986!

176. *Enciklopedia e Jugoslavisë 1, A–Bib*, Zagreb 1984, [чланци:] Akademia / Serbia, RS (61–67), Angelina Brankoviq (157), Angelloviq, Mahmut-pasha (157).

177. *Enciklopedija Jugoslavije 3, Crn–Đ*, Zagreb 1984, [чланци:] Ćesar (kesar) (322–323), Daće (dažbine) / Srbija, SR (357), Derbendžije (423), Dijak / u srednjovekovnoj Srbiji (444), Dinić, Mihailo (462–463), Diplomacija (diplomatija) / Srbija, SR / srednji vek (469–470), Diplomatika / Srbija, SR (476–477), Dojčin, Petar (505), Dvorske službe / Srbija, SR / srednjovekovna država (712).

178. *Средњи вијек*, [поглавље у књизи:] Бар – град под Румијом, Бар 1984, 9–39.

179. *Свака нација изграђује своју културу*, Побједа, 24. април 1984 [полемика].
*Одговор на текст Сава Брковића, Наука и надгласавања, објављен у Побједи, 10. априла 1984.

1985.

180. *Von der Ketzerbewegung zur Landeskirche: Die „Bosnische Kirche"*, Rapports I, Comité international des sciences historiques, XVIe Congres des sciences historiques, Stuttgart du 25 août du 1er septembre 1985, Stuttgart 1985, 355–357.

181. *Енциклопедија Југославије 2, Бла–Вод*, Загреб 1985, [чланци:] Божји суд / У Србији (35), Бранковић, Ђорђе (385–386), Бранковићи / Ђурађ, српски деспот (388–389), Велбуждска битка (633), Велики жупан (640), Вишесав (734), Владислав, српски краљ (739), Владислав II (740), Властимир (749).

182. *Enciklopedija Jugoslavije 2 (izdanje v slovenskem jeziku)*, Biz–Čaš, Zagreb 1985. [чланци:] Božja sodba / V Srbiji (429), Branković, Đorđe (439–440), Brankovići / Đurađ, srpski despot (441–442).

183. *Енциклопедија на Југославија 2, Био–Вип*, Загреб 1985, [чланци:] Божји суд / Во Србија (62), Бранковиќ, Ѓорѓе (426), Бранковиќевци / Ѓураѓ (428–429), Велбуждска битка (676), Велики жупан (683).

184. *Jugoszláv Enciklopédia 1, A–Boc*, Zágráb 1985, [чланци:] Akadémia / Szerb SZK (102–109), Albán-jugoszláv kapcsolatok / Politikai és gazdasági kapcsolatok / Korai időszak (120–121), Angelina Brankovics (223), Angelosz, Mahmud pasa (225).

185. *Mauro Orbini: his Life and his Work*, [предговор књизи:] Mauro Orbini, Il Regno degli Slavi, Pesaro 1601, Nachdruck besorgt von Sima Ćirković und Peter Rehder, Sagners slavistische Sammlung 9, Verlag Otto Sagner, München 1985, 7–23.

186. *Социјалистичка република Србија*, Београд 1985, 6–8, 38–108.

187. *Неуки реформатори науке, Зашто нас деле (6)*, Недељна борба, 19–20. октобар 1985.

1986.

188. [коаутори Р. Михаљчић и Љ. Спаравало] *Историјска читанка за VI разред основне школе*, Београд 1986, 1987[2], 1988[3], 1989[4], 1990[5], 1991[6]; v. № 129.

*Издате су верзије на мађарском, румунском, словачком и украјинском језику, 1. изд. 1986.

189. *Штип у XIV веку*, Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Апостолски по повод 75-годишнината од животот, Скопје 1986, 25–37. [Summary: *Štip in the 14th Century*].

190. *Enciklopedija Jugoslavije 4, E–Hrv*, Zagreb 1986, [чланци:] Golubac / u srednjem veku (427), Grb / Srbija, SR (561–562), Grujić, Radoslav (623), Heraldika / Srbija, SR (689–690), Hrisovulje (744).

191. *Lexikon des Mittelalters 3, Codex Wintoniensis – Erziehungs- und Bildungswesen*, Artemis Verlag, München–Zürich 1986; Verlag J. B. Metzler, Stuttgart 1999[2], [чланци:] Danilo II (542–543), Dardanien (Dardania) (571), Debar (611), Desa (714), 2. Desislava (729–730), Domentijan (1179–1180).

192. *Византијски извори за историју народа Југославије VI*, Посебна издања Византолошког института САНУ 18, Београд 1986, 145–223, 307–353. [Избор, превод и коментар из списа Нићифора Григоре и Јована Кантакузина до 1341. године].

193. *Die östlichen Teile Jugoslawiens 1350–1650*, [поглавље у књизи:] Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte 3, Klett–Cotta, Stuttgart 1986, 1149–1165.

194. [коаутори: Б. Графенауер, Р. Ловренчић, Р. Петровић] *Jugoslavenske zemlje*, [поглавље у књизи:] The Times. Atlas svjetske povijesti, Ljubljana–Zagreb 1986[2], 1987[3], 1988[4], 1989[5], 296–315. [С. Ћирковић је такође стручни ко-редактор југословенског издања Атласа и аутор три карте у поглављу „Југославенске земље“].

195. Г. Бабић – В. Кораћ – С. Ћирковић, *Студеница*, Београд 1986, 10–20, 90–94, 146–153, 180–187. [С. Ћирковић написао је одељке о историји манастира]

*Објављена су и издања на француском и енглеском језику.

196. *Logika, informacija, ustav*, NIN, 10. avgust 1986, 17–18.

*Јавна расправа поводом спорова о Енциклопедији Југославије.

197. *У трагању за изгубљеном реалношћу*, Књижевна реч, 10. јун 1986, стр. 1, 25–26.

198. *Фернан Бродел (Fernand Braudel) (24. август 1902 – 27. новембар 1985)*, Годишњак САНУ 93 (1986) 531–533 [некролог].
*Свеска је изашла 1987.

199. *Ludwig Steindorf, Die Dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert. Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung, Böhlau Verlag, Köln–Wien 1984, 194 str*, ИГ 1 (1986) 147–148 [приказ].

1987.

200. *O savremenim problemima nastave istorije*, Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja 20 (1987) 49–52.

201. *Procesi istorijskog približavanja i ujedinjenja naroda i narodnosti Jugoslavije kao polje istraživanja*, Horizontet e historisë (Horizonti istorije) 11 (1987) 31–46. [На албанском: ibidem, 47–61]; прештампано у: JIČ 1–2 (1988) 7–16. [Summary: *Processes of Historical Rapprochement and Unification of Nations and Nationalities of Yugoslavia as a Field of Research*].

202. *Срби и рани протестантизам*, Зборник МСИ 36 (1987) 7–25. [Zusammenfassung: *Die Serben und der frühe Protestantismus*]; ***Работници***, № 27 [под истим насловом].
*Свеска је изашла 1988.

203. *Милешева и Босна*, Милешева у историји српског народа, Међународни научни скуп поводом седам и по векова постојања, јуни 1985, Научни скупови САНУ XXXVIII, Одељење историјских наука 6, Београд 1987, 137–143. [Résumé: *Mileševa et la Bosnie*].

204. *Unfulfilled Autonomy: Urban Society in Serbia and Bosnia*, Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times, ed. B. Krekić, Berkeley – Los Angeles – London 1987, 158–184; ***Работници***, № 12 [под насловом: *Неостварена аутономија: Градско друштво у Србији и Босни*].
*Саопштење поднето на научном скупу о градском друштву источне Европе у предмодерно доба, одржаном на UCLA, марта 1983.

205. *Enciklopedija Jugoslavije 3 (izdanje v slovenskem jeziku), Čat–Džu*, Zagreb 1987, [чланци:] Ćesar (kesar) (320), Dajatve (dače) (338), Derbendžije (445), Dijak (466), Dinić, Mihailo (485), Diplomacija / Srbija, SR (491–492), Diplomatika / Srbija, SR (498–499), Dojčin, Petar (550), Dvorne službe / Srbija, SR / srednjeveška država (763).

206. *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, [одељак у књизи:] Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I: Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, Posebna izdanja ANUBiH LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka 17, Sarajevo 1987, 195–254. [Summary: *The Bosnian Church in the Bosnian State*].

207. *Преглед историје Академије и учених друштава у Србији*, [поглавље у књизи:] Српска академија наука и уметности 1886–1986, Галерија САНУ

59, Београд 1986, 15–95. [На енглеском: *A Historical Review of the Academy and Learned Societies in Serbia*, ibidem, 155–191].

208. *Сведочење попа Ђурђа Сремца*, [предговор књизи:] Ђурађ Сремац. Посланица о пропасти угарског краљевства, СКЗ, Београд 1987, VII–XXVII.

209. *Tragovima balkanskog rudarskog prava*, [предговор књизи:] B. Đurđev, Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo, Djela ANUBiH LXV, Odjeljenje društvenih nauka 37, Sarajevo 1987, 5–8.

210. *Крај или почетак?*, Недељна Борба, 3–4. октобар 1987, стр. 11.

1988.

211. *Историја за други разред усмереног образовања културолошко-језичке, правно-биротехничке, просветне и драмске струке*, Београд 1988, 1989[2].

212. *Vlaštaci. Stranica iz socijalne istorije*, Godišnjak DI BiH 39 (Ekmečićev zbornik) (1988) 34–41.
    *Свеска је изашла 1990!

213. *Албанци у огледалу јужнословенских извора*, Илири и Албанци, Серија предавања одржаних од 21. маја до 4. јуна 1986. године, Научни скупови САНУ XXXIX, Одељење историјских наука 10, Београд 1988, 323–339. [На француском: *Les Albanais à la lumière des sources historiques des Slaves du Sud*, ibidem, 341–359].

214. *Јављање „критичке историографије“ на Великој школи и Универзитету*, Универзитет у Београду 1838–1988. Зборник радова, Београд 1988, 645–654. [Резиме на српском].

215. *Enciklopedija Jugoslavije 5*, *Hrv–Janj,* Zagreb 1988, [чланак:] Jakšić, Dmitar (757).

216. *Jugoszláv Enciklopédia 2, Bođ–Crn*, Zágráb 1988, [чланци:] Branković, Đorđe (373), Brankovićok (Brankovicsok) / György (Đurađ) (375), Ćesar (kesar) (593).

217. *Starigrad – srednjovekovna Budva*, [предговор књизи:] Ž. Bujuklić, Pravno uređenje srednjovekovne budvanske komune, Nikšić–Budva 1988, 9–22.

218. *Беседа о косовском боју*, НИН, 19. јун 1988, 42–43; на енглеском: *Address on the Battle of Kosovo*, Kosovo 1389–1989, Serbian Literary Quarterly 1–3 (1989) 11–16.
    *Излагање на Академији посвећеној 600-годишњици Косовске битке, у организацији цркве Светог арханђела Гаврила у Земуну. Текст је у јубиларној години прештампан у више публикација без знања и увида аутора; v. Књижевност 88, 1–2 (1989) 74–78.

219. *Бојазни без оправдања*, НИН, 31. јануар 1988, 40.
    *Одговор на анкету НИН-а „Постоји ли југословенски културни простор?“.

220. *Подстицај за критичку рефлексију. Проф. др Миомир Дашић, Увод у историју са основама помоћних историјских наука, Титоград 1988*, Побједа, 4. јун 1988. [приказ].

1989.

221. *Mbi fuginë e forcave ushtarake në Betejën e Kosovës* [Војне снаге у Косовској бици], Përparimi 43–3 (1989) 279–285.

*Саопштење поднето на научном скупу о Косовској бици одржаном у Приштини марта 1989.

222. *O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu*, VIG 2 (1989) 151–168. [Summary: *On Composition and Strength of Prince Lazar's Camp on Kosovo*; Résumé: *La composition et la force du camp de Lazar au Kosovo*; Резюме: *О составе и силе войска Лазаря на Косовом поле*].

223. *Босна и Византија*, Осамсто година повеље босанског бана Кулина 1189–1989, Посебна издања АНУБиХ ХС, Одјељење друштвених наука 23, Сарајево 1989, 23–35.

224. *Dvor i kultura u srednjovekovnoj bosanskoj državi*, Međunarodni simpozijum „Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi, Sarajevo 1989, 61–69; ***Работници***, № 24 [под насловом: *Двор и култура у босанској држави*].

*Саопштење са истоименог симпозијума који је одржан у Сарајеву 6–7. октобра 1988.

225. *Косовска битка у светлости нових истраживања*, Српски народ у другој половини XIV и првој половини XV века, Зборник радова посвећен шестстогодишњици Косовске битке, Београд 1989, 29–41.

226. *Србија уочи Царства*, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Међународни научни скуп поводом 650 година манастира Дечана, септембар 1985, Научни скупови САНУ XLIX, Одељење историјских наука 13, Београд 1989, 3–13. [Résumé: *La Serbie à la veille de l'Empire*].

227. *Цена најамника у југоисточној Европи крајем средњег века*, Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699, Зборник радова са научног скупа који је одржан 24. и 25. априла 1986, Научни скупови САНУ XLVIII, Одељење историјских наука 12, Београд 1989, 9–25. [Zusammenfassung: *Söldner in Südosteuropa am Ende des Mittelalters*]; ***Работници***, № 18 [под насловом: *Рат и друштво: Најамници и њихова цена*; као уводни део прикључен *Говор проф. др Симе Ћирковића на отварању изложбе „Оружје и опрема средњовековног ратника у Србији" 22. IX 1980*, Зборник Историјског музеја Србије 17–18 (1981) 266–268]; оригинална верзија саопштења на француском објављена је у електронској верзији: *Le coût des mercenaires dans l'Europe du Sud-Est*, Gli

aspetti economici della guerra in Europa (sec. XIV – XVIII), Atti delle Settimane di studi e altri convegni in CD-rom 3, Prato 2000.

*Прочитано као саопштење *Le coût des mercenaires dans l'Europe du Sud-Est*, на XVI Settimana di studio del Istituto Internazionale di Storia Economica „Francesco Datini" sul tema „Gli aspetti economici della guerra in Europa (sec. XIV – XVIII)" у Прату (Италија) маја 1984.

228. *Lexikon des Mittelalters 4, Erzkanzler–Hiddensee*, Artemis Verlag, München–Zürich 1989; Verlag J. B. Metzler, Stuttgart 1999[2], [чланци:] Familie / In der Gesellschaft des Mittelalters / Südosteuropäischer Bereich (278–279), Fälschungen / Südosteuropa (252–253), Feudalismus / Südosteuropa (418–420), Finanzwesen, -verwaltung / Südosteuropa (457), Georg (Đurađ) Branković (1277), Hercegowina (2189).

229. *Есфигмен и Србија*, [поглавље у књизи:] П. Ивић – В. Ј. Ђурић – С. Ћирковић, Есфигменска повеља деспота Ђурђа, Београд – Смедерево 1989, 56–69. [На енглеском: *Esphigmenou and Serbia*, ibidem, 97–105].

230. *Историјски извори о косовском боју*, [поглавље у књизи:] Битка на Косову 1389. године, Галерија САНУ 65, Београд 1989, 167–196; v. № 241.

231. *Колевка Србије*, [поглавље у књизи:] Косово, прошлост и садашњост, Београд 1989, 19–29; на енглеском: *The Cradle of Serbia*, [поглавље у књизи:] Kosovo, Past and Present, ed. G. Filipović, Review of International Affairs, Belgrade 1989, 21–38.

232. *Косово и Метохија у средњем веку*, [поглавље у књизи:] Косово и Метохија у српској историји, Београд 1989, 21–45; на немачком: *Kosovo und Metochien im Mittelalter,* [поглавље у књизи:] Kosovo und Metochien in der serbischen Geschichte, Lausanne 1989, 23–50; на француском: *Le Kosovo-Metohija au moyen âge,* [поглавље у књизи:] Le Kosovo-Metohija dans l'histoire serbe, Lausanne 1990, 21–39.

233. *Производња, занат и техника у средњовековној српској држави*, [поглавље у књизи:] М. Ристић – С. Ћирковић – В. Кораћ, Опеке српских средњовековних манастира, Посебна издања САНУ DXCVII, Одељење техничких наука 32, Београд 1989, 1–24. [Summary: Production, Craft and Technique in the Medieval Serbian State, ibidem, 101]; ***Работници***, № 4 [под насловом: *Производња занат и техника у Србији средњег века*].

234. *Предговор,* [књизи:] М. Благојевић, Србија у доба Немањића. Од кнежевине до царства: 1168–1371, Београд 1989, 8–9.

235. [коаутори М. Ристић и В. Кораћ] *Предговор*, [књизи:] М. Ристић – С. Ћирковић – В. Кораћ, Опеке српских средњовековних манастира, Посебна издања САНУ DXCVII, Одељење техничких наука 32, Београд 1989, XIII–XIV. [На енглеском: *Preface*, ibidem, XV–XVI].

236. *Границе, култура, европска интеграција*, НИН, 10. децембар 1989.

237. *Istorija kao pogled na svet*, Komunist 1676 (23. jun 1989) 10–11.

238. *Kosovska bitka*, Odjek 42, 12 (1989) str. 8

239. *Le territoire serbe avant la conquette ottomane*, L'aventure humaine, Hiver 89, Paris – Milan – New York – Stuttgart 1989, 7–12.

240. *Плодови истраживачких напора*, Политика, 25. новембар 1989.

*Говор поводом отварања изложбе „Битка на Косову 1389. године“, Београд, Галерија САНУ.

241. *The Kosovo Field, 15 june 1389*, Homeland – Завичај 36, јуни 1989, 20–22; на српском: *Косово поље, 15. јуни 1389*, Задужбина, бр. 6, јун 1989; исто [поглавље у књизи:] Битка на Косову 1389. године, Галерија САНУ 65, Београд 1989, 072–079; [на енглеском: *The Field of Kosovo, 15. june 1389*, ibidem, 080–090, v. № 230]; извод под насловом: *Судбоносни прелом историје*, Политика експрес, 28. јун 1989.

242. *Србобран Милојевић (1957–1989)*, ИЧ 36 (1989) 329–331 [некролог].

243. [*Дискусија*], Ванредна скупштина Српске академије наука и уметности одржана 18. децембра 1986. године, САНУ, Београд 1989, 81–82.

244. *Драгоје Живковић, Историја црногорског народа. Од старијега каменог доба до краја средњег вијека, том I, Цетиње 1989, 470*, ИЧ 36 (1989) 251–263 [критика].

1990.

245. *Једна парница сребрничких фрањеваца (Уз јубилеј босанске фрањевачке провинције)*, Годишњак ДИ БиХ 40–41 (1989–1990) 30–41. [Zusammenfassung: *Ein Prozess der Franziskaner in Srebrnica*].

246. *Србија уочи битке на Косову*, Косовско-метохијски зборник 1 (1990) 3–20. [Summary: *Serbia on the Eve of the Battle of Kosovo*]; на енглеском: *Serbia on the Eve of the Battle of Kosovo*, Kosovo Legacy of a Medieval Battle, ed. W. S. Vucinich, T. A. Emmert, Minnesota Mediterranean and East European Monographs, vol. 1, Minneapolis 1991, 1–17.

247. *Старе и нове контроверзе о кнезу Лазару и Србији уочи косовске битке*, Зборник МСИ 42 (1990) 7–17. [Summary: *Old and New Controversies about Prince Lazar and Serbia in the Eve of the Kossovo Battle*].

248. *Беседа Фрање Рачког сто година касније*, Косовска битка у историографији. Округли сто, Зборник радова Историјског института 11, Београд 1990, 71–76. [Summary: *Franjo Rački's Speech 100 Years Later*].

249. *Косовска битка као историјски проблем*, ibidem, 109–118. [Summary: *The Battle of Kosovo as a Historical Problem*]; прештампано као посебна публикација: *Kosovska bitka kao istorijski problem*, VANU, Akademske besede, knj.

37, Novi Sad 1992, 15–29. [У истој књизи: Uvodna reč akademika Čedomira Popova, 9–11; Bibliografija akademika Sime Ćirkovića, 33–51].

*Излагање на свечаном скупу ВАНУ, одржаном 8. јуна 1989. у Новом Саду, у оквиру обележавања шесте стогодишњице Косовске битке.

250. *Continuité et rupture des hiérarchies: le cas des villes dalmates et de leur arrière-pays*, Gerarchie economiche e gerarchie sociali, secoli XII–XVIII, Atti della „Dodicesima Settimana di Studi“, 18–23 Aprile 1980, serie II, vol. 12, Firenze 1990, 73–89; ***Работници***, № 9 [под насловом: *Континуитет и прекид међу хијерархијама: приморски градови и њихово залеђе у средњем веку*].

*Прочитано као саопштење на XII Settimana di studio del Istituto Internazionale di Storia Economica „Francesco Datini“ у Прату (Италија) априла 1980.

251. *Ragusa e il suo retroterra nel Medio Evo*, Ragusa e il Mediterraneo. Ruolo e funzioni di una Repubblica marinara tra Medioevo ed Età moderna, a cura di A. Di Vittorio, Bari 1990, 15–26; ***Работници***, № 3 [под насловом: *Дубровник и залеђе у средњем веку*].

*Саопштење поднето на научном скупу „Ragusa e il Mediterraneo“ одржаном 21–22. октобра 1988. у Барију (Италија).

252. *Сеобе српског народа у краљевину Угарску у XIV и XV веку*, Сеобе српског народа од XIV до XX века. Зборник радова посвећен тристагодишњици Велике сеобе Срба, Београд 1990, 37–46; скраћена верзија под истим насловом саопштена је као предавање у Архиву Војводине у Новом Саду и објављена у одломцима у: Дневник, 17. јуни 1990, додатак „Култура–наука–уметност“.

253. *Enciklopedija Jugoslavije 6, Jap–Kat*, Zagreb 1990, [чланци:] Jefrem, srpski patrijarh (21), Jelena, kći kneza Lazara (28), Jerina (Irina) (35), Jevstatije I (46), Jevstatije II (46), Joanikije II (96), Jovan (Joasaf) (102), Jovan V Paleolog (102), Kalić, Jovanka (652), Kancelarije, dvorske / Srbija, SR (661).

254. *Enciklopedija Jugoslavije 4 (izdanje v slovenskem jeziku), E–Hrv*, Zagreb 1990, [чланци:] Golubac / u srednjem veku (422), Grb / Srbija, SR (511–512), Grujić, Radoslav (563), Heraldika / Srbija, SR (627), Hrisovulje (680–681).

255. В. Ј. Ђурић – С. М. Ћирковић – В. Р. Кораћ, *Пећка патријаршија*, Београд – Приштина, 1990, 21–25, 71–74, 170–177, 224–235, 242–253, 277–288, 313–318, 330–331, 336–337. [С. Ћирковић написао је одељке о историји манастира].

*Књига је преведена и на енглески, француски и немачки језик, али верзије на страним језицима нису објављене.

256. *Култура, демократија и држава. Држава грађана или држава нације*, Демократија данас. Независан зборник за политику и културу 7 (новембар 1990) 50.

257. *Култура, демократија и перцепција националног*, Демократија данас. Независан зборник за политику и културу 3 (јуни 1990) 11–12.

258. *Културна димензија југословенске кризе*, Демократија данас. Независан зборник за политику и културу 8–9 (децембар 1990 – јануар 1991) 4–5.

259. *Prošlost se ne može zaboraviti. Pogled u istoriju Bosne*, Oslobođenje, 25. maj 1990.

260. *Милорад Екмечић, Стварање Југославије 1790–1918, I–II, Београд 1988*, ИЧ 37 (1990) 301–304.

*Излагање у дискусији групе београдских историчара у којој је учествовао и аутор књиге академик М. Екмечић.

1991.

261. *Историја за II разред гимназије природно-математичког смера*, Београд – Нови Сад 1991, 221 стр; 1992[2], 1994[3], 1995[4], 1997[5], 1999[6], 226 стр.

262. *Metodologija istorijske nauke i metodika istorijske nastave*, Настава историје 1 (1991) 6–15.

263. *О састанцима цара Андроника III и краља Стефана Душана*, ЗРВИ 29–30 (1991) 205–212. [Summary: *On the Meetings of Andronicus III and Stefan Dušan*].

264. *Биографија краља Милутина у Улијарској повељи*, Архиепископ Данило II и његово доба. Међународни научни скуп поводом 650 година од смрти. Децембар 1987, Научни скупови САНУ LVIII, Одељење историјских наука 17, Београд 1991, 53–67. [Résumé: *La Biographie du roi Milutin dans la charte „Ulijarska“*].

265. *Сведочење карте*, Србија и суседне земље на старим географским картама, Галерија САНУ 70, Београд 1991, 7–17.

266. *Трагови словенског становништва на тлу Албаније у средњем веку*, Становништво словенског поријекла у Албанији. Зборник радова са међународног научног скупа који је одржан у Цетињу, 21, 22. и 23. јуна 1990, Титоград 1991, 43–56.

267. *Lexikon des Mittelalters 5, Hiera-Mittel – Lukanien*, Artemis Verlag, München – Zürich 1991; Verlag J. B. Metzler, Stuttgart 1999[2], [чланци:] Jajce (279), Jakšići (298), Jelena (348), Johannes Vladimir (536–537), Jovan Uglješa (641), Kanzlei, Kanzler / Südosteuropa (928–929), Konstantin Bodin (1380–1381), Kosače (1455), Kosovo polje (1461), Kotromanići (1463), Kratovo (1476), Kulin (1562), Lazar Branković (1774), Lipljan (2004), Livno (2052–2053).

268. *A History of Bosnian Harmony*, Jugofax. A Critical Briefing on the Conflict in Yugoslavia, № 6 (31. October 1991) 4–5.

269. *Granice i demokratija. Zbrka čojstva i junaštva*, Vreme, 12. avgust 1991, 6–7.

270. *Ideološke zloupotrebe istorijskih nauka*, Beogradski antiratni maraton, Republika 34 (15–31. decembar 1991) dodatak, str. 7. [одломак из излагања].

271. *Prenošenje kraljevstva u Bosnu*, Odjek, Sarajevo, 1–31. oktobar 1991, prilog: „Šest stoljeća od smrti kralja Tvrtka I", str. 8.

272. *Sveti Sava 1990.*, Vreme, 28. januar 1991, 30–31.

273. *Андреј Митровић, Расправљања са Клио о историји, историјској свести и историографији, Сарајево 1991, 272 стр*, ИЧ 38 (1991) 335–337 [приказ].
*Свеска је изашла 1992.

274. *Sabesednik nepostojane muze. Andrej Mitrović: „Raspravljanja sa Klio", biblioteka „Raskršća", „Svjetlost", Sarajevo, 1991*, Borba, 26. decembar 1991, dodatak „Svet knjige", str. VIII [приказ].

1992.

275. *Историја за други разред гимназије општег и друштвено-језичког смера*, Београд – Нови Сад 1992, 226 стр; 1994^2, 1995^3, 1996^4, 1998^5, 1999^6, 2000^7, 191 стр.
*Издате су и верзије на албанском (1. изд. 1996), мађарском (1. изд. 1995), словачком и украјинском (1. изд. 1997), румунском (1. изд. 1998).

276. [коаутор Р. Михаљчић] *Историјска читанка за VI разред основне школе*, Београд 1992, 1993^2, 1995^3, 1996^4, 1998^5, 1999^6, 2000^7, 2002^8; v. №. 129, 188.

277. *La Serbie au moyen âge*, Zodiaque, Paris 1992, 292 str.

278. *Serbi nel medio evo*, Jaca book, Corpus bizantino-slavo, Milano 1992; Jaca Book, Grandi staggioni, Milano 1993^2, 271 str.

279. *Косовска битка у контексту српске и балканске историје. Фрањо Рачки: Бој на Косову. Узроци и посљедице*, Бој на Косову – старија и новија сазнања, Београд 1992, 361–364.

280. *О кнезу Лазару. Студија Илариона Руварца*, Бој на Косову – старија и новија сазнања, Београд 1992, 9–15; v. № 88.

281. *Урбанизација као тема српске историје*, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII), Смедерево – Београд 1992, 9–19. [Résumé: L'urbanisation en tant que théme de l'histoire serbe].

282. *Србија од заблуда и обмана*, Друга Србија, Београд 1992, 23–25; на француском у зборнику: *Un autre Serbie*, [у часопису:] Les tempes modernes 570–571 (1994).

283. *U svetu modernih nacija zemlja Bosna može biti most koji spaja Srbe i Hrvate*, Bosna i Hercegovina ogledalo razuma. Analekti. Izbor članaka, odlomaka i ilustracija, ed. D. Atlagić, Beograd 1992, 3–5; прештампано без знања аутора под насловом: *Bosna u svetu modernih nacija*, MAK 13–14 (Novi Pazar 1998) 37–39.

284. *Braniti druge od sebe*, Vreme, 6. april 1992, 27–29.

285. *Gospodin zemlji srpskoj*, Borba, 17. septembar 1992, dodatak „Svet knjige", str. 13.

*Одломак посвећен кнезу Лазару из оригиналног рукописа књиге „Срби у средњем веку" у избору аутора.

286. *Светосавска словесност. Студенички типик – Цароставник манастира Студенице*, Побједа, 10. октобар 1992.

287. *Средњи век изгубљени, тражени, нађени*, Дневник, 11. новембар 1992, додатак „Култура–наука–уметност", бр. 655, стр. 1.

288. *Говор академика Симе Ћирковића на отварању изложбе Историјског музеја Србије „Косовска битка 1389. године"*, Зборник историјских музеја Србије 26 (1992) 125–127.

289. *Ријеч академика Симе Ћирковића на представљању зборника „Становништво словенског поријекла у Албанији"*, Побједа 28. март 1992.

290. *Veština istorijskog tumačenja. Dimitri Obolenski: „Vizantijski komonvelt. Istočna Evropa, 500–1453", prevela Ksenija Todorović, „Prosveta", BIGZ, Beograd, 1991*, Borba, 10. septembar 1992. [приказ].

291. *Основа нове историографије: Димитри Оболенски, „Византијски Комонвелт", Београд 1991*, Књижевне новине 838 (15. март 1992) стр. 4 [приказ].

1993.

292. *Историја за други разред гимназије општег и друштвено-језичког смјера*, Подгорица 1993, 211 стр.

293. *Kosovska bitka u svetlu najnovijih istraživanja (istoriografski osvrt)*, Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски". Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев" 86–5 (1992–1993) 9–17.

*Свеска је изашла 1995! Саопштење прочитано на бугарско-југословенском симпозијуму „600 години от битката на Косово поле (1389–1989)", 24–26. октобар 1989, Софија.

294. *Народ Качића Јована Кинама*, ЗРВИ 32 (1993) 19–34. [Summary: *The Nation of Katzikioi by John Kinnamos*].

*Рад је у изводу прочитан на Првој југословенској конференцији византолога, одржаној у Задру 19–21. октобра 1990.

295. *Traganje za predmetom. Prilog kritičkom ispitivanju temelja istorijske nauke*, VIG 1–2 (1993) 149–157.

296. *Lexikon des Mittelalters 6, Lukasbilder–Plantagenêt*, Artemis & Winkler Verlag, München–Zürich 1993; Verlag J. B. Metzler, Stuttgart 1999[2], [чланци:] Marica, Schlacht an der (286), Markt / Südosteuropa (313), Maß / Südosteuropa (367–368), Medizin / Südosteuropa (464–465), Michael (Mihajlo), Herrscher

von Zeta (601), Morava (831–832), Nelipčići (1087), Nemanja (Nemanjiden, Nemanjići) (1088–1089), Novo Brdo (1312–1313), Ostoja (1539).

297. *Историја Сомбора (одломци: Пролог, Корени)*, Домети 72–73 (Сомбор 1993) 73–80.

298. *Историја Сомбора (II), средњовековно раздобље*, Домети 74–75 (Сомбор 1993) 7–107.

299. *Насиље прошлости*, НИН, 12. март 1993, стр. 12–14.

300. *Govor prilikom otvaranja skupa „Srbija u modernizacijskim procesima XX veka“*, Tokovi istorije 1–2 (1993) 11–14; извод: *Историјска наука и модернизација*, Политика, 15. октобар 1994, културни додатак „Политике“, бр. 80.
*Свеска је изашла 1995!

301. *Зборник радова Византолошког института 29–30 (1991) стр. 300; 31 (1992) стр. 199*, ИГ 1–2 (1993) 154–156 [приказ].
*Свеска је изашла 1994.

302. *Срби у средњем веку*, Источник 6 (1993) 134–136.
*Излагање на промоцији књиге *Serbi nel medio evo*.

1994.

303. *Краљ у Душановом законику*, ЗРВИ 33 (1994) 149–164. [Summary: *The King in Dušan's Law Code*].

304. *Перцепција исхода Косовске битке*, ИГ 1–2 (1994) 7–14. [Summary: *Perception of the Outcome of the Kosovo Battle*]; првобитно је објављена верзија без научног апарата: *Percepcija ishoda Kosovske bitke*, Naši dani, br. 970, nova serija 40, Sarajevo 1989, 40–42.
*Реферат са научног скупа о Косовској бици, који је одржан у АНУБиХ, у Сарајеву 19. јуна 1989, проширен укључивањем литературе објављене у међувремену.

305. *Почеци социјалне хијерархије у Срба*, Годишњак за друштвену историју 3 (1994) 223–235. [Summary: *The Rise of the Serbian Social Hierarchy*].

306. *Prelomno razdoblje srpske istoriografije*, VIG 1–2 (1994) 277–287. [Summary: *Turning Period of Serbian Historiography*, 293; Резюме: *Переломный период сербской историографии*, 295; Résumé: *Les tournants de l'historiographie serbe*, 297; Resümee: *Entscheidender Zeitabschnitt der serbischen Historiographie*, 299].

307. *Рајићева Историја и почеци модерне српске историографије*, ЛМС 453–4 (1994) 528–536.

308. *Ћирилско штампарство и култура балканских Словена*, ИЗ 1–2 (1994) 135–139; изводи: *Вјесник отпора*, Побједа, 15. јануар 1994, стр. 9; Просвјетни рад 11–12 (15. септембар 1994) стр. 13.
*Саопштење поднето на научном скупу „Пет вјекова Октоиха“, 24–26. септембра 1994. у Подгорици.

309. *Der Hof der serbischen Herrscher: von der Burg zur Residenzstadt*, Höfische Kultur in Südosteuropa. Bericht der Kolloquien der Südosteuropa-Kommission 1988 bis 1990, herausgegeben von R. Lauer und H. G. Majer, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge Nr. 203, Göttingen 1994, 74–86; ***Работници***, № 23 [под насловом: *Двор српских владара: Од утврђења до градског насеља*].

*Прочитано као саопштење на првом заседању Колоквија у оквиру програма Комисије за Југоисточну Европу Академије наука у Гетингену одржаном у јуну 1988.

310. *Настава историје пред изазовима плурализма*, Историјска наука и настава историје у савременим условима. Радови са научног скупа, Подгорица 20. и 21. октобра 1993, Научни скупови ЦАНУ књ. 30, Одјељење друштвених наука књ. 14, Подгорица 1994, 243–257. [Summary: *History Teaching Faced with Political Pluralism*]; прештампано без измена у: Настава историје 2 (1995) 159–172.

311. *Religious Factor in Forming of Cultural and National Identity*, Religion and War 1, ed. D. Janjić, European Movement in Serbia, Belgrade 1994, 146–160.

312. *„Црна Гора“ и проблем српско-угарског граничног подручја*, Ваљево – постанак и успон градског средишта. Саопштења са научног скупа поводом шест векова од најстаријег помена Ваљева у историјским изворима, који је одржан 8–10. октобра у Ваљеву, Народни музеј Ваљево – Истраживања VII, Одељење за историју Филозофског факултета у Београду, Ваљево 1994, 59–77.

313. *Српски народ кроз историју. Успони и падови у средњем веку*, [поглавље у књизи:] Историја српске културе, Горњи Милановац – Београд 1994, 9–22; превод на чешки: № 365.

314. *Из рецензије*, [белешка у књизи:] Милош Милошевић, Тестамент Ђурђа Црнојевића. Критичко издање са коментаром, Подгорица – Цетиње 1994, 87.

315. *Доба стварања и доба чувања*, Књижевне новине бр. 893–894 (1–15. октобар 1994) 18; прештампано без знања аутора у: Хиландар, велика српска царска лавра, 1198–1998, прир. М. Блечић, Београд 1996, 221–227.

*Број Књижевних новина у којима је рад првобитно објављен посвећен је манастиру Хиландару.

316. *Etika informisanja, Rat i odgovornost novinara*, Novinarstvo 1 (1994) 11–13.

317. *Преломни догађаји на граници две епохе српске историје*, Хришћанска мисао 7–9 (1994) 49–50.

318. *Srbi i Hrvati: Kolika je stvarna opterećenost istorijom*, Republika, god. VI, br. 102 (16–31. oktobar 1994) 23–24.

319. *Historiography in Isolation: Serbian Historiography Today*, Helsinki Monitor. Special Issue. Essays from Belgrade and Zagreb, 5 (1994) 35–40.

320. *Jan Leśny (1947–1994). In memoriam*, ИЧ 40–41 (1993–1994) 394–396 [некролог].

*Свеска је изашла 1995.

321. *Градови колевке културе у свим временима. Реч на промоцији књиге „Ваљево – постанак и успон градског средишта“*, Ревија Ваљевац, 1. октобар 1994, 58–59.

322. *Вештина тумачења прошлости. Две књиге о дисциплини историје: Франсоа Фире, „Радионица историје“, превод са француског: J. Новаковић, Сремски Карловци – Нови Сад 1994; Георг Зимел, „Проблеми филозофије историје“, Сазнајнотеоријска студија, превод с немачког: Д. Гутеша, Сремски Карловци – Нови Сад 1994*, Наша Борба? [приказ].

323. *Јелка Ређеп, Косовска легенда, Нови Сад 1995; Раде Михаљчић, Безимени јунак, Нови Сад 1995; Јелка Ређеп – Раде Михаљчић, Бој на Косову у бугарштицама и епским песмама кратког стиха, Нови Сад 1995*, Домети 78–79 (1994) 66–69 [приказ].

324. *Kraj i krah feudalne Srbije. Momčilo Spremić: „Despot Đurađ Branković i njegovo doba“, Srpska književna zadruga, Beograd 1994*, Borba, 25. oktobar 1994, Svet knjige, specijalni dodatak povodom Sajma knjiga, str. VI [приказ].

325. *Ubeđenja i kolebanja u savremenoj istoriografiji (Marginalije uz jednu podsticajnu knjigu)*, VIG 3 (1994) 173–178.

*Уз књигу: Јирген Кока, О историјској науци. Огледи, Београд 1994.

1995.

326. *Срби у средњем веку*, Београд 1995, 1997^2, 271 стр.

327. *Дуалистичка хетеродоксија у улози земаљске цркве: Босанска црква*, Гласник Одјељења друштвених наука ЦАНУ 9 (1995) 7–34. [Summary: *Dualistic Heterodoxy in the Role of Temporal Church: Bosnian Church*]; ***Работници***, № 11 [под истим насловом].

*Студија се ослања на рад *Die bosnische Kirche*; v. № 44.

328. *Неваде. Непознати утврђени град у Србији*, ИГ 1–2 (1995) 13–22. [Summary: *Castrum Nevady. An Unknown Fortress in Serbia*].

329. *О ктитору Каленића*, Зограф ·к҃д҃· (24) (1995) 61–67. [Summary: *The Founder of Kalenić*].

*Свеска је изашла 1996.

330. *Област кесара Војихне*, ЗРВИ 34 (1995) 175–184. [Summary: *The Territory of Caesar Vojihna*].

331. *Улога цркве у старијој историји српског народа*, Настава историје 1 (1995) 7–20. [Summary: *The Role of Church in Earlier History of Serbian*

People]; ***Работници***, № 21 [под насловом: *Срби у хришћанској екумени средњега века*].

332. *Стојан Новаковић у развоју српске критичке историографије*, Стојан Новаковић – личност и дело. Научни скуп поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), новембар 1992, Научни скупови САНУ LXXVII, Одељење историјских наука 25, Београд 1995, 167–172. [Summary: *Stojan Novaković in the Development of Serbian Critical Historiography*].

    *Саопштење прочитано на истоименом скупу одржаном 2–4. новембра 1992. у Београду.

333. *Lexikon des Mittelalters 7, Planudes – Stadt (Rus')*, Lexma Verlag, München 1995; Verlag J. B. Metzler, Stuttgart 1999[2], [чланци:] Pomorie (88), Pop Dukljanin (99–100), Priština (221), Raška (447–448), Sasi (1387), Sava I (1407–1408), Serbien (1777–1781), Siegel / Südosteuropa / Bulgarien, Serbien, Bosnien (1859–1860).

334. *Gli Slavi occidentali e meridionali e l'area balcanica,* [одељак у књизи:] Storia d`Europa, III. Il Medioevo, Giulio Einaudi Editore, Torino 1995, 539–597.

335. *Вук као историчар српских градова*, Даница. Српски народни илустровани календар за годину 1995, 135–139.

336. *Demokratski ideal kulture juče i danas*, Dijalog (Beograd, jesen–zima 1995) 19–20; прештампано у: Књижевне новине, бр. 904, 15. март 1995, стр. 10; под насловом *Демократски идеал културе* у: Дневник, 5. март 1995, стр. 13.

337. *Прошлост потпуније сагледавати – о историји подвајања и подвајању историје*, Борба, 17. јануар 1995, стр. 4.

338. [С. Ћирковић учесник у расправи] *Rasprava sa temom: Kultura kao samoodbrana društva i ličnosti*, Dijalog (Beograd, mart 1995) 15–103.

339. *Јованка Калић, Срби у позном средњем веку, Београд 1994*, Борба, 11. мај 1995. [приказ].

340. *Слика драматичног раздобља српске историје: Момчило Спремић, Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба, Београд 1994*, ЛМС 455–1 (1995) 183–185 [приказ].

1996.

341. *Сербия – средние века*, Москва 1996, 271 стр.

342. *Косовска битка у међународном контексту*, Глас САНУ 378, Одељење историјских наука 9 (1996) 49–69. [Summary: *The International Context of the Battle of Kosovo*]; извод објављен под насловом: *Косовска битка и Европа*, Политика, 28. јун 1989; публикован и без знања аутора: *Косовска битка и Европа*, Значења 31 (Добој 1998) 5–13.

    *Саопштење са научног скупа „Косовска битка – историја и традиција", САНУ 22–24. јуни 1989.

343. *Kraj veka – kraj sveta. Strepnje i iščekivanja kod Srba u vezi sa 7000. godinom,* ЛЧ 1–2 (1996) 11–24. [Summary: *The End of a Century – The End of the World. The Fears and Expectations of the Serbs at the End of the Year 7000*].

344. [коаутори З. Симић и Д. Димитријевић] *Почеци манастира Фенека*, Саопштења 27–28 (1995–1996) 79–94. [Résumé: *Les débuts du monastère Fenek*].

345. *Устанак банатских Срба*, Рад војвођанских музеја 37–38 (1995–1996) 239–245. [Summary: *The Uprising of Serbs in the Banat District*].

*Прилог намењен за зборник „Устанак Срба у Банату 1594. године“. Није објављен.

346. *Between Kingdom and Empire: Dušan's State 1346–1355 Reconsidered*, BØz¡ntio kai SerbÁa kat¡ ton #ID aißna (Byzantium and Serbia in the 14th Century), EqnikÌ $Idrima Ereynßn InstitoÒto ByzantinÝn EreynÝn Di-eqnh symposia 3, Athens 1996, 110–120.

*Саопштење поднето на истоименом међународном симпозијуму одржаном 12–14. новембра 1993. у Атини.

347. *Историографија као огледало времена. О једној Новаковићевој антиципацији*, Стојану Новаковићу у спомен. О осамдесетогодишњици смрти, уредник А. Митровић, Београд 1996, 45–57.

348. *Srednjovekovna faza u tzv. etnogenezi balkanskih naroda,* Etnogeneza Hrvata. Ethnogeny of the Croats, Zagreb 1996, 28–39; ***Работници***, № 8 [под насловом: *Удео средњега века у формирању етничке карте Балкана*].

*Прочитано као саопштење на међународном научном скупу „Етногенеза и рана повијест Хрвата“, одржаном јануара 1989. на Филозофском факултету у Загребу.

349. *Ћириличко штампарство и култура балканских Словена*, Пет вјекова Октоиха – прве штампане ћириличке књиге на словенском југу, Радови са међународног научног скупа, Цетиње 24–25. јун 1994, Научни скупови ЦАНУ 37, Подгорица 1996, 15–32. [Summary: *Cyrillic Printing and the Culture of Balkan Slavs*]; ***Работници***, № 26 [под истим насловом].

350. *Јакоб Буркхарт – критички историчар културе*, [поговор у књизи:] Јакоб Буркхарт, Разматрања о светској историји (о изучавању историје), прев. Б. Живојиновић, Београд 1996, 377–398.

351. *Да ли је југословенска катастрофа била неминовна?*, Дијалог уместо монолога 2 (1996) 3–9.

352. *Images of History: Same Objects, Different Perspectives*, Kosovo – Kosova. Confrontation or coexistence, ed. Ger Duijzings, Nijmegen 1996, 24–28.

353. *Историја Сомбора (III). Смењивање царстава*, Домети 84 (1996) 65–82.

354. *Кројење ишчезлог царства*, НИН, 5. јул 1996, 31–32.

*Поводом „Просветиног“ издања „Историје Византије“ Георгија Острогорског.

355. *Допринос Гордане Бабић-Ђорђевић познавању српске историје*, Глас САНУ 378, Одељење историјских наука 9 (1996) 249–251.

356. *Јованка Калић, Срби у позном средњем веку, Балканолошки институт САНУ, Београд 1994, 213 стр*., ИЧ 42–43 (1995–1996) 427–428 [приказ].
*Свеска је изашла 1997!

1997.

357. *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, приредио В. Ђокић, Београд 1997, [прештампане су следеће студије:] **1.** *Развој и заосталост на Балканском полуострву између XIII и XVI столећа*, 21–36 (превод № 170); **2.** [коаутор Д. Ковачевић-Којић] *Натурална привреда и тржишна производња између XIII и XV столећа,* 37–46 (превод № 168); **3.** *Дубровник и залеђе у средњем веку*, 47–55 (превод № 251); **4.** *Производња занат и техника у Србији средњег века*, 56–78 (№ 233); **5.** *Производња злата, сребра и бакра у централним областима Балкана до почетка новог века*, 79–103 (превод № 141); **6.** *Дубровчани као предузетници у рударству Србије и Босне*, 113–134 (№ 138); **7.** *Мерење и мере у средњовековној Србији*, 135–168 (№ 107); **8.** *Удео средњега века у формирању етничке карте Балкана*, 171–184 (незнатно допуњен № 348); **9.** *Континуитет и прекид међу хијерархијама: приморски градови и њихово залеђе у средњем веку*, 185–196 (превод № 250); **10.** *Православна црква у српској држави,* 197–213 (№ 70); **11.** *Дуалистичка хетеродоксија у улози земаљске цркве: Босанска црква*, 214–239 (№ 327); **12.** *Неостварена аутономија: Градско друштво у Србији и Босни*, 259–276 (превод № 204); **13.** *Сугуби венац. Прилог историји краљевства у Босни*, 277–305 (№ 43); **14.** *Русашка господа. Босански великаши на путу еманципације*, 306–317 (№ 104); **15.** *„Верна служба“ и „вјера господска“. Везе личне зависности у босанској држави*, 318–335 (№ 32); **16.** *СЬБОРЬ. Прилог историји сталешких скупштина код Јужних Словена,* 336–340 (превод № 126); **17.** *Сеоска општина код Срба у средњем веку*, 341–348 (№ 131); **18.** *Рат и друштво: Најамници и њихова цена*, 349–366 (№ 155 и 227); **19.** *Сусрети великих цивилизација око 1300. Исток и Запад у југоисточној Европи*, 369–376 (№ 114); **20.** *Средњовековна Србија између Запада и Истока*, 375–384 (превод № 142); **21.** *Срби у хришћанској екумени средњега века*, 385–395 (№ 331); **22.** *Писменост и образовање у Србији (XIII–XV в.)*, 396–422 (№ 108); **23.** *Двор српских владара: Од утврђења до градског насеља*, 423–434 (превод № 309); **24.** *Двор и култура у босанској држави*, 435–445 (№ 224); **25.** *Одјеци витерско-дворјанске културе у Босни*, 446–454 (№ 100); **26.** *Ћириличко штампарство и култура балканских Словена*, 455–469 (№ 349); **27.** *Срби и рани протестантизам*, 470–488 (№ 202). [Следеће студије први пут су објављене:] **28.** *Два закаснела полета у балканском рударству: XV и XVI век* (104–112); *прочитано

као саопштење „Deux conjonctures dans l'industrie minière balkanique XVe–XVIe siècles", на XVIII Settimana di Studio del Istituto Internazionale di Storia Economica „Francesco Datini" sul tema „Miniere e Metalurgia, secoli XIII–XVIII", у Прату, Италија, априла 1986; акти скупа објављени су само у електронској верзији: Miniere e Metalurgia, secoli XIII–XVIII, Atti delle Settimane di Studi e altri convegni in CD-rom 1, Prato 1999. **29.** *Католичке парохије у средњовековној Србији* (240–258); *прочитано као саопштење „Comunità cattoliche dell'entroterra balcanico fra Tre e Quattrocento" на научном скупу „L'Italia e i paesi Jugoslavi alla fine del Medio Evo (secc. XIV–XV)", одржаном у Београду у суорганизацији САНУ и Fondazione Giorgio Cini di Venezia; зборник реферата са скупа није објављен; рад се овде објављује у проширеном облику.

358. *Средњовековна техника код Срба,* Настава историје 6 (1997) 5–18. [Summary: *Medieval Technology in Serbia*].
*Свеска је изашла 1998.

359. *Дилетанти у развоју српске историографије*, Зборник радова научног скупа Браћа Руварац у српској историографији и култури, Сремска Митровица од 18. до 20. септембра 1996, Нови Сад – Сремска Митровица 1997, 21–27. [Summary: *Dilettantes in the Development of Serbian Historiography*]; прештампано без измена у: Настава историје 6 (1997) 19–24.

360. *Међаши дуж Истра*, 1100 година досељења Мађара и Војводина, Нови Сад 1997, 27–37.

361. *Парница о цркви Светог Луке у Котору*, Црква Светог Луке кроз вјекове. Научни скуп поводом 800-годишњице цркве Светог Луке у Котору. Котор 20–22. октобар 1995. Зборник радова, Котор 1997, 127–138. [Summary: *A Lawsuit Concerning the Church of St. Luke in Kotor*].

362. *Рад Јована Рајића на историји Босне*, Јован Рајић. Живот и дело, уредник М. Фрајнд, Београд 1997, 29–37. [Summary: *The Work of Jovan Rajić on the History of Bosnia*].

363. *Енциклопедија српске историографије*, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1997, [коаутор Р. Михаљчић] *Предговор* (IX–XV); [чланци:] *Синтезе*: Алекса Ивић, Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско-поморишке границе, 1703, Књиге Матице српске 50, Нови Сад 1929 (5–7), Историја српског народа I, Београд 1981; II, 1982; III/1, 1993; III/2, 1993; IV/1, 1986; IV/2, 1986; V/1, 1981; V/2, 1981; VI/1, 1983; VI/2, 1983 (13–15); *Важнија издања извора*: Споменици на српском језику (18), Споменици на туђим језицима (18), Зборник за источњачку историјску и књижевну грађу (18–19), Illyricum Sacrum (19), Гласник Српског ученог друштва – II одељак (20), Acta Bosnae (25), Зборник за историју, језик и књижевност српског народа (25–26), Стари српски записи и натписи (26–27), Дипломатар о узајамним односима Угарске и Србије 1198–1526 (27–28), Fontes Rerum Slavorum

Meridionalium (31), Светосавски зборник, књ. 2: Извори (32), Грађа за историју Београда – Monumenta Historiam Belgradi Spectantia (32–33), Ситнији списи Ђуре Даничића III. Описи ћирилских рукописа и издања текстова (36–37); *Историјска периодика*: Acta Iugoslaviae Historica (55), Arkiv za povjestnicu jugoslavensku (56–57), Archiv für slavische Philologie (60), Гласник – Службени лист СПЦ (67), Гласник Југословенског професорског друштва (72), Годишњак Српске академије наука и уметности, Годишњак Српске академије наука, Годишњак Српске краљевске академије (77–78), Годишњица Николе Чупића (78), Грађа за проучавање споменика културе Војводине (78–79), Записки Русскаго научнаго института в Белграде (80), Зборник Матице српске за ликовне уметности (82), Зборник Музеја примењене уметности (82–83), Zbornik Historijskog instituta JAZU u Zagrebu (84), Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (99), Сборникъ Русскаго археологическаго общества вь Королевстве С. Х. С. (101), Споменик САНУ, САН, СКА (101–102), Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (103), Starohrvatska prosvjeta (103–104); *Библиографска средства оријентације*: Општа помоћна средства (108–113); *Установе*: Српска академија наука и уметности (Српска академија наука, Српска краљевска академија) (125–127); *Истраживачи и писци*: Анастасијевић Драгутин (260–261), Ањичков (Аничков) Евгеније (264), Бабић Анто (266–267), Барбулеску (Barbulescu) Илие (272), Бенац Алојз (276–277), Богдан (Bogdan) Јоан (282–283), Божић Иван (287–288), Борхграв (Borchgrave) Емил (292), Винавер Вук (305–306), Вучинић Вејн (Vucinich S. Wayne) (322–323), Гавриловић Славко (326–327), Графенауер Бого (332), Григорович Виктор Иванович (334), Димитријевић Сергије (350–351), Динић Михаило (352–353), Енгел (von Engel) Јохан Христијан (379), Ердујхељи (Érdújhelyi) Мењхерт (381), Зигељ (Зигель) Фјодор Фјодорович (390), Ивић Алекса (395–396), Игњатовић Јаков (396–397), Икономидис (Oikonomides) Никос (397), Илић Јордан (398), Јагић Ватрослав (401), Јорга (Iorga) Никола (419–420), Калић (Мијушковић) Јованка (425), Караџић Вук Стефановић (428–429), Качановски (Качановский) Владимир (430–431), Клаић Вјекослав (435), Кос Милко (446), Кostренчић Марко (450), Крекић Бариша (451–452), Крестић Василије (452–453), Ламански (Ламанский) Владимир Иванович (460), Леонид архимандрит (Кавелин Лев Александрович) (465–466), Лешни (Leśny) Јан (466–467), Мавроматис (Mavrommatis) Леонида (473), Макушев Викентије Васиљевич (477), Маргалић (Margalits) Едуард (480), Медаковић Дејан (493–494), Мекензи (Mackenzie) Дејвид (494), Мијатовић Чедомиљ (495–496), Намисловски (Namyslowski) Владислав (527), [коаутор Р. Ћук] Николић Владимир (534–535), Новаковић Стојан (540–542), Оболенски (Obolensky) Димитри (544), Паљмов (Пальмов) Иван Саввич (556–557), Папазоглу Фанула (560–561), Пач (Patsch) Карл (563), Петровић Ђурђица

(574–575), Петровић Мајкл Боро (576), Пешти (Pesty) Фрињеш (580–581), Плашка (Plaschka) Рихард (583), Поповић Владислав (590–591), Поповић Д. Љубица (592–593), Прелог Милан (598), Радојчић Никола (607–608), Рајић Јован (612–614), Рајсвиц (Reiswitz) Јохан (614), Рачки Фрањо (619–620), Сариа (Saria) Балдуин (632), Сентклараји (Szentkláray) Јене (633–634), Стојановић Љубомир (655–656), Стојанчевић Владимир (657–658), Стојачковић Александар (658), Стоукс (Stokes) Гејл (659–660), Сулис (Soulis) Џорџ Христос (665–666), Талоци (Thallóczy) Лајош (668–669), Тамбора (Tamborra) Анђело (669), Тарнанидис (Tarnanides) Јоанис (670–671), Тахиаос (Tachiaos) Антоније Емил (672), Ћурчић Слободан (691), Фајн (Fine J.V.A. Jr.) Џон (692–693), Ферјанчић Божидар (693–694), Флорински (Флоринский) Тимофеј Дмитријевич (697), Хафнер Станислав (702), Хефлер (Höfler) Константин (704–705), Ходинка Антал (705–706), Цермановић-Кузмановић Александрина (708–709), Шидак Јарослав (724), Шугар (Sugar) Петер (731).

364. *Lexikon des Mittelalters 8, Stadt (Byzantinisches Reich) – Werl*, Lexma Verlag, München 1997; Verlag J. B. Metzler, Stuttgart 1999^{2}, [чланци:] Stefan Vojislav (85), Stefan der Erstgekrönte (86–87), Stefan Vladislav (87–88), Stefan Uroš I (88), Stefan Dragutin (88–89), Stefan Uroš II Milutin (89–90), Stefan Uroš III Dečanski (90), Stefan Vukčić Kosača (93–94), Štip (185–186), Südslaven (283–285), Teodosije (546–547), Titel / Südosteuropa (813–814), Trepča (974), Tvrtko I (1127–1128), Tvrtko II (1128), Urkunde, -nwesen / Südosteuropa / (1) Östlicher Bereich (1320–1321), Vražda (1874–1875).

365. *Vzestupy a pády za středověku,* [поглавље у књизи:] Dějiny srbské kultury, Praha 1997, 9–15.

*Превод књиге: *Историја српске културе*, Горњи Милановац – Београд 1994. (№ 313).

366. *Српски средњи век*, [поглавље у књизи:] Србија, Београд 1997, 31–44; првобитно објављено у три наставка: *Срби и средњи век*, Наше горе лист бр. 3, децембар 1995, стр. 25; *Народни међаши*, Наше горе лист, јануар 1996, стр. 27; *Изгубљени и нађени средњи век*, Наше горе лист, фебруар 1996.

367. *Istorija i teorija*, Republika 177–178 (decembar 1997) 19–20.

*Одломци из књиге *Работници, војници, духовници*, стр. 8, 17, 259–260, 369, 377, 400, 401, 403–404, 414, 471–472; опрема редакцијска.

368. *Средиште нахије: стара паланка Сомбор*, Домети 90–91 (јесен–зима 1997) 69–83.

*Свеска је изашла 1998.

369. *Иван Божић (23. април 1915 – 20. август 1977). Поводом двадесетогодишњице смрти*, ИГ 1–2 (1997) 69–77.

370. *Смиља Марјановић-Душанић, Владарска идеологија Немањића, Београд 1997*, Политика, 20. децембар 1997, Културни додатак „Политике“ [приказ].

1998.

371. *Краљ Стефан Драгутин*, Рачански зборник 3 (1998) 11–20.

372. *„Насељени градови“ Константина Порфирогенита и најстарија територијална организација*, ЗРВИ 37 (1998) 9–32. [Summary: *„Inhabited Cities“ of Constantine Porphyrogenitos and the Oldest Territorial Organization*].

373. *Србија и царство*, Глас САНУ 384, Одељење историјских наука 10 (1998) 143–153. [Résumé: *La Serbie et l'empire*].

374. *Хиландарска свећа у Дубровнику*, Настава историје 8 (1998) 5–19. [Summary: *The Chilandar Candle in Dubrovnik*]; прештампано без научног апарата у: Књижевне новине 982–983 (15. октобар – 1. новембар 1998) 1, 3.

375. *Хиландарски метох у Зети*, ХЗ 10 (1998) 124–152. [Summary: *A Chilandar Metochion in Zeta*].

376. *Свети Сава између Истока и Запада*, Свети Сава у српској историји и традицији, Међународни научни скуп, ур. С. Ћирковић, Научни скупови САНУ LXXXIX, Председништво 8, Београд 1998, 27–38. [Summary: *St. Sava between East and West*].

*Саопштење са истоименог научног скупа, који је одржан 9–13. маја 1995. у Београду, Жичи, Студеници и Милешеви.

377. *Слободан Јовановић – академик и председник Академије*, Слободан Јовановић – личност и дело, Научни скупови САНУ XC, Одељење друштвених наука 21, Београд 1998, 13–21. [Résumé: *Slobodan Jovanović comme académicien et président de l'Académie*]; извод: *Дуг према умној српској глави*, Политика, 22. фебруар 1997, Културни додатак „Политике“, бр. 46.

378. *Српски летописи и византијске кратке хронике*, Српска књижевност у доба Деспотовине. Научни скуп, Деспотовац, 22–23. август 1997, Дани српског духовног преображења V, Деспотовац 1998, 101–107. [Summary: *Serbian Annals and Byzantine Short Chronicles*].

379. *Tradition Interchanged: Albanians in the Serbian, Serbs in the Albanians Late Medieval Texts*, Oi AlbanoÁ sto mesaißna (The Medieval Albanians), Eq-nikÌ $Idrima Ereynßn InstitoÒto ByzantinÝn EreynÝn Dieqnh symposia 5, Athens 1998, 195–208.

*Саопштење поднето на истоименом међународном симпозијуму одржаном 3–5. маја 1996. у Атини.

380. *Lexikon des Mittelalters 9, Werla–Zypresse*, Lexma Verlag, München 1998; Verlag J. B. Metzler, Stuttgart 1999[2], [чланци:] Zadruga (441–442), Zahumlje (468), Zakonik (470), Zeremoniell / Südosteuropa (573–574), Zeta (581), Zoll / Südosteuropa (672), Zunft, -wesen, -recht / Südosteuropa (706–707).

381. *Хиландар и Србија*, [поглавље у књизи:] Манастир Хиландар, приредио Г. Суботић, Галерија САНУ, Београд 1998, 35–48.
*Књига је објављена 1999; приређена је и верзија на енглеском.

382. *Средњовековна техника и Србија*, Даница. Српски народни илустровани календар за годину 1998, Београд 1998, 150–155.

383. *Допринос Војислава Ј. Ђурића познавању српског средњег века*, Глас САНУ 384, Одељење историјских наука 10 (1998) 221–228.

384. *Уз седамдесету годишњицу Милутина Перовића*, Настава историје 8 (1998) 103–104.

385. *Balkan u krugu. Trajan Stojanović, „Balkanski svetovi: prva i poslednja Evropa", prevela Ivana Đorđević, uredio Vlastimir Đokić, Equilibrium, Beograd 1998*, Naša borba, 12. mart 1998, str. 13. [Одломак излагања на представљању књиге].

386. *Prva i poslednja Evropa. Trajan Stojanović, Balkanski svetovi: prva i poslednja Evropa, Equilibrium, Beograd 1998, 520 str.*, Ekonomika, Vol. XXXIV, № 2–3 (1998) str. 95. [Одломак излагања на представљању књиге].

1999.

387. *Особености историографије о средњовековном периоду Црне Горе*, Средњовјековна историја Црне Горе као поље истраживања. Зборник радова са округлог стола Историјског института, књ. 3, Подгорица 1999, 19–26. [Résumé: *Particularites de l'historiographie dans la période médiévale du Monténégro*].
*Реферат поднет на истоименом скупу одржаном 26. и 27. маја 1997. у Подгорици.

388. *Zur Ethnogenese auf dem Gebiet des ehemaligen Jugoslawien*, Der Jugoslawien - Krieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen, Wiesbaden 1999, 14-26.

389. *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, [коаутор Р. Михаљчић] *Предговор* (VII–XI) [чланци:] Амборија (10), Ангарија (13), Архиви (16–17), Аспра (25), Бабуни (27–28), Бан (28–29), Барут (29–30), Баштина 3, 4 (32–33), Баштинске цркве (34), Баштићи (34–35), Бенедиктинци (39–40), Богумили (51–52), Божји суд (52–53), Боје (53–54), Братија (63–64), Братство (64), Валтурк (67), Варвари (67–68), Варош (68), Велики жупан 1 (73), Вера 2, 3, 4 (76–77), Витез (83–84), Витешке игре (84–85), Влаштаци (93), Глама (115–116), Гост

(121–122), Грађани (126–127), [коаутор С. Рудић] Грб (131–133), Двор (139–142), Делови (144), Дипломатија (154–157), Дјед (158–159), Дједићи (159–160), Доминиканци (163–164), Задруга (203–204), Закон градски (207–208), Занати (214–217), Збор 1, 5, 6 (222, 226–228), Здравица (234), Изам (249–250), Издава (251), Казначина (268–269), Камата (273–274), Књигоноше (303), Котао (316–317), Краљ (321–324), Крстјани (333–334), Кућа 2, 3 (354–357), Латини (362–363), Лекови (365–366), Меница (392), Мере и тегови (392–396), Металургија (400–402), Панађур (488–489), Парохије 2 (495), Патарени (496–497), Племе (521–523), Племство (524–525), Поклисар (538–539), Последње године (559), [коаутор С. Рудић] Послуга (560–561), Протомајстор (597), Псовке (603–604), Ропци (628–629), Рудари (629–631), Рударство (631–634), Русаг (634–635), Саси (649), Стакло (694–696), Станак (696–698), Трговина (741–745), Уговори (756–758), Уходе (762–763), Училиште (764–766), Фрањевци (769–771), Херцег (774–776), Цар (789–792), Царица (796), Цехови (799–800), Часовник (812), Шајкаши (821–822), Штампарство (825–827).

390. *Предговор* [књизи:] Б. Бојовић, Краљевство и светост. Политичка филозофија средњовековне Србије, Београд 1999, 19–23.

391. *Косово и Метохија у повељама српских владара*, Задужбина 47 (јун 1999) стр. 2.

392. *Лексикон српског средњег века,* Настава историје 10 (1999) 118 – 120.

*Реч на представљању књиге 11. јуна 1999. у Народној библиотеци Србије у Београду.

2000.

393. *Archiepiscopus Craynensis*, ИЗ 1–2 (2000) 47–54. [Summary: *Archbishop Craynensis*].

394. *Поствизантијски деспоти*, ЗРВИ 38 (1999–2000) 395–406. [Summary: *Post-Byzantine Despots*].

395. *Срби у два хришћанска миленија*, Настава историје 11 (2000) 7–14. [Summary: *The Serbs in Two Christian Millenia*].

396. *Жича као архијерејско седиште*, Манастир Жича. Зборник радова, Краљево 2000, 11–15. [Résumé: *Žiča comme centre archiépiscopal*].

*Саопштење са научног скупа, који је одржан 16–18. августа 1995. у манастиру Жичи и Народном музеју у Краљеву.

397. *Преци Немањини и њихова постојбина*, Међународни научни скуп Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање, септембар 1996. Научни скупови САНУ XCIV, Одељење историјских наука 26, Београд 2000, 21–29. [Summary: *Nemanja's Ancestors and their Native Land*]; извод без научног апарата, под истим насловом у: Књижевне новине 937–938 (1–15. октобар 1996) 1, 9.

398. *Хиландарски игуман Јован (Проблем аката српске царске канцеларије)*, Осам векова Хиландара, Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура. Међународни научни скуп, октобар 1998, Научни скупови САНУ XCV, Одељење историјских наука 27, Београд 2000, 59–70. [Summary: *The Hegoumenos of Hilandar Jovan (A Problem of the Acts of the Serbian Chancery)*].

*Саопштење са истоименог скупа који је одржан 19–22. октобра 1998. у Београду.

399. *Александар Соловјев, Историја српског грба и други хералдички радови, Београд 2000, 479 стр. 47 табли са илустрацијама*, ПКЈИФ 65–66 (1999–2000) 205–207 [приказ].

*Свеска је изашла 2001.

2001.

400. *Пророчанства светога Саве*, ПКЈИФ 67, 1–4 (2001) 5–10.

*Свеска је изашла 2002.

401. *Ока на момка. Метролошка димензија оброка*, Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901–2001, Београд 2001, 111–114. [Summary: *„Oka na momka“. A Metrological Measure for a Meal*].

402. *Српске Notitiae Episcopatuum*, Споменица епископу шумадијском Сави*,* Нови Сад 2001, 199–208. [Summary: *Notitiae Episcopatuum of the Serbian Archbishopric*].

403. *Српско-турски односи у делу Стојана Новаковића*, [предговор књизи:] Стојан Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Изабрана дела књ. 3, Београд 2001, IX–XXII.

404. *Менталитет нових богаташа*, Књижевни гласник 1 (2001) 72–74.

405. *Божидар Ферјанчић у Академији*, Глас САНУ 390, Одељење историјских наука 11 (2001) 123–126.

406. *М. Благојевић – Д. Медаковић, Историја српске државности. Књига I. Од настанка првих држава до почетка српске националне револуције, Нови Сад 2000*, Настава историје 13 (2001) 34–37; извод: *О српској државности*, Политика, 10. март 2001, Културни додатак „Политике“, бр. 48.

*Излагање на представљању књиге М. Благојевића и Д. Медаковића „Историја српске државности“, књига I.

2002.

407. С. Ћирковић – Д. Ковачевић-Којић – Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Нови Сад – Београд 2002, стр. 262. [С. Ћирковић је аутор следећих поглавља:] *Рудници и рударски послови*, 49–64, [summary: *Mines and Mining Operations*, 217–218]; *Предузетништво и рударско право*, 79–93, [summary: *Entrepreneurship and Mining Law*, 218–219]; [коаутор Д. Ковачевић-

Којић] *Рудници у другој половини XV века*, 145–157, [summary: *Mines in the Second Half of the 15th Century*, 223–224]; *Економија рударског пословања*, 159–172, [summary: *The Economics of Mining Operations*, 224–225]; *Последњи полет*, 173–184, [summary: *Final Ascent*, 225–226]; *Замирање средњовековног рударства*, 185–204, [summary: *The Decline of Medieval Mining*, 226]; *Завршна разматрања: Рударство у развоју земље*, 205–214, [summary: *Concluding Remarks: Mining in the Development of the Country*, 227].

408. *Повеља деспота Јована Угљеше за властелина Новака Мрасоровића*, Стари српски архив 1 (2002) 93–98. [Abstract: *Charte du despote Jovan Uglješa en faveur du seigneur Novak Mrasorović*].

409. *Повеља краља Вукашина за властелина Новака Мрасоровића*, Стари српски архив 1 (2002) 99–102. [Abstract: *Charte du roi Vukašin en faveur du seigneur Novak Mrasorović*].

410. *Ариљски крај у светлости дубровачких извора*, Свети Ахилије у Ариљу, историја, уметност. Зборник радова са научног скупа 25–28. 05. 1996*,* Београд 2002, 1–5. [Résumé: *La région d'Arilié à la lumière des sources historiques de Dubrovnik*].

411. *Јован Рајић и српска историјска терминологија*, Зборник радова научног скупа Јован Рајић историчар, песник и црквени великодостојник. Поводом 275-годишњице рођења и 200-годишњице смрти. Нови Сад, 4–5. октобар 2001, Нови Сад 2002, 163–167. [Abstract: *Jovan Rajić and the Terminology in Serb History*].

412. *Косаче у историографији*, Српска проза данас. Косаче – оснивачи Херцеговине, Ћоровићеви сусрети писаца у Билећи. Четврти научни скуп историчара у Гацку, 20–22. септембар 2000, блок текстова приредили Р. Ћук и Ђ. Тошић, Билећа – Гацко – Београд 2002, 209–220.

413. *Путеви и токови рецепције античког наслеђа у средњовековној Србији*, Трећа југословенска конференција византолога, Крушевац 10–13. мај 2000, Посебна издања Византолошког института књ. 25, Народни музеј Крушевац, Студије и монографије књ. 2, Београд – Крушевац 2002, 1–8. [Summary: *Paths and Currents of the Reception of the Antique Heritage in Medieval Serbia*].

*Саопштење поднето на Конференцији на тему „Византија и преношење античког наслеђа у Србију".

414. *Недовршено животно дело Стојана Новаковића*, [предговор књизи:] С. Новаковић, Народ и земља у старој српској држави, Изабрана дела, књ. 1, Београд 2002, IX–XXI. Извод под истим насловом: Књижевне новине 1015–1016, (1. јули – 15. јули 2000) стр. 1, 13.

415. *Јован Рајић и почеци модерне историографије код Срба,* [предговор књизи:] Јован Рајић, Историја словенских народа, Посебна фототипска издања Матице српске, Нови Сад 2002, VII–XXXIV; прештампано без напомена, под истим насловом, као предговор књизи: Ј. Рајић, Немањићи – Мрњавчевићи и Грбљановићи – Бранковићи, Београд 2003, 7–21.

416. *Преосвећени Сава (Вуковић), епископ шумадијски (13. IV 1930 – 17. VI 2001)*, Годишњак САНУ 108 (2001) 485–486 [некролог].
*Свеска је изашла 2002.

417. *Радна свеска „Стари век у историјским изворима", аутори: проф. др Слободан Душанић и мр Жарко Петковић*, Настава историје 16 (2002) 15–17 [рецензија].

2003.

418. *Из дубровачке свакодневице XV столећа* (1. Тегобе летњег живота; 2. На путу за школу; 3. Вербални деликт), Laureae Bartholomeo Krekich septuagenario oblatae, Belgradi 2003, 1–24. [Самостално издање аутора].

419. *Богдан, Оливер и Вукашин у именима турских нахија*, Вардарски зборник 2 (2003) 1–9. [Summary: *Bogdan, Oliver i Vukašin in the Names of Turkish Nahijas*].
*Свеска је изашла 2004.

420. *Повеље кнеза Лазара и његова канцеларија (поводом књиге: Александар Младеновић, Повеље кнеза Лазара. Текст. Коментари. Снимци. Чигоја штампа, Едиција повеље, Београд 2003)*, Стари српски архив 2 (2003) 207–215. [Résumé: *Les chartes du prince Lazar et sa chancellerie*].

421. *Павловића земља (Contrata dei Paulovich). Постанак и развој великашке територије*, Зборник радова са научног скупа Земља Павловића средњи вијек и период турске владавине, АНУРС и Универзитет Српско Сарајево, Научни скупови V, Одјељење друштвених наука 7, Бања Лука – Српско Сарајево 2003, 37–45. [Summary: *The Land of the Pavlović's (Contrata dei Paulovich)*].

422. *Кнежевачко Потисје у средњем веку*, [поглавље у књизи:] Историја Новог Кнежевца и околине, Нови Кнежевац 2003, 109–134.

423. *Историјска географија у делу Стојана Новаковића*, [предговор књизи:] Ст. Новаковић, Исписи из историјске географије, Изабрана дела, књ. 2, Београд 2003, IX–XVI.

424. *Последње године и други век*, Књижевни лист 9–10 (1. април – 1. мај 2003) стр. 1, 14.

425. *Михаило Динић (1899–1970) у српској медиевистици*, [предговор књизи:] Михаило Ј. Динић, Из српске историје средњега века, приредили С. Ћирковић и В. Ђокић, Београд 2003, 7–14.

426. *Богатство изворне грађе: Љубица Кандић, Историја Правног факултета у Београду 1905–1941, Београд 2002*, Књижевни лист 5–6 (1. децембар 2002 – 1. јануар 2003) 14 [приказ].

427. *Mavro Orbini, Kraljevstvo Slavena, prevela Snježana Husić, priredio i napisao uvodnu studiju Franjo Šanjek, Zagreb, 1999, 623 str*, ПКЈИФ 68–69, св. 1–4 (2002–2003) 341–346 [приказ].
*Свеска је изашла 2004.

2004.

428. *The Serbs*, Peoples of Europe, Blackwell, London 2004, 322 pp.

429. [коаутори Р. Ћук и А. Веселиновић] *Србија у дубровачким тестаментима у XV веку* (I), Мешовита грађа (Miscellanea), Нова серија 22 (2004) 9–80 .

430. *Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића из 1412. године*, Ново Брдо, Београд 2004 – у штампи.

Стари српски архив, књ. III, стр. ??–??

Оригинални научни рад
УДК

Синиша Мишић

ХРИСОВУЉА КРАЉА СТЕФАНА УРОША III ХИЛАНДАРУ О СПОРУ ОКО МЕЂА КРУШЕВСКЕ МЕТОХИЈЕ

1327, септембар 6.

Хрисовуља краља Стефана Дечанског манастиру Хиландару издата је 6. септембра 1327. године, на краљевом двору у Сврчину. Настала је као резултат разрешења спора, који су пред краљем водили игуман Хиландара Гервасије са братством против краљеве властеле Дмитра и Борислава, због њихове повреде хиландарског поседа код села Косорића. Пресуда је донета уз присуство пристава и 12 старинаца-жупљана, у корист Хиландара. Хиландарци су затим, драговољно уступили, поменутој властели *комад земље* Ческово на коришћење, па је и то са међама забележено у хрисовуљи. Игуман и братство се жале краљу за међе крушевске метохије, посебно за забел Лабићево, и показују повељу краља Милутина. Краљ шаље челника Градислава Војишића са стариницима да *утешу* међе метохији, што је такође записано у овој хрисовуљи. Дакле, хрисовуља садржи одлуке о три правне радње које су се тицале крушевског метоха.

Le chrysobulle du roi Stefan Dečanski en faveur du monastère de Chilandar a été délivré le 6 septembre 1327, à la cour royale de Svrčin. Sa rédaction fait suite à la résolution d'un litige mené devant le roi par l'higoumène de Chilandar Gervasije et sa confrérie contre les seigneurs Dmitar et Borislav, en raison de leur atteinte à une possession de Chilandar sise au voisinage du village de Kosorić. Le verdict, en faveur de Chilandar, a été prononcé en présence d'un officier du tribunal (pristav) et de 12 anciens, habitants de la joupa. Les moines de Chilandar ont ensuite cédé, de leur plein grè, aux seigneurs mentionnés *la parcelle de terre* dite de Českovo, pour qu'ils l'utilisent librement, ce qui a également été consigné, avec les limites de cette parcelle, dans ce chrysobulle. Enfin, l'higoumène et la confrérie ayant exposé une plainte concernant les limites du métoque de Kruševo, et en particulier de celles de la réserve seigneuriale de Labićevo, et présenté pour justifier leurs dires la charte du roi Milutin. Le roi envoie le čelnik Gradislav Vojišić avec plusieurs anciens pour *établir* les limites du métoque, ce qui a également été consigné dans ce

chrysobulle. Par conséquent ce chrysobulle contient des décisions afférentes à trois actes juridiques concernant le métoque de Kruševo.

Краљ Стефан Дечански издао је ову хрисовуљу 6. септембра 1327. године у свом двору, у Сврчину на Косову. Хрисовуља садржи три правне радње (разрешење судског спора, уступање Ческова на коришћење, детаљно утврђивање међа Крушевске метохије) које су учињене на молбу игумана манастира Хиландара Гервасија и братства. Хрисовуљом је разрешен спор око међа између Хиландара и властеле Дмитра и Борислава Хардомилића и потврђене међе крушевског метоха. Предмет спора је била земља између села Косорића и хиландарских поседа.

Хрисовуља је оригинал, написан на пергаменту ширине 300 мм и дужине 533 мм, уставним писмом, у 45 редова рачунајући и потпис и ред после потписа који садржи одлуку о писању и датум. Крст испред и иза потписа, иницијал и сам потпис исписани су црвеним мастилом. Печата нема, вероватно је откинут, јер су остале четири рупице за врпцу висећег печата. Хрисовуља се чува у архиву у Хиландару под бројем 10, топографска сигнатура А 4/3 , а препис монаха Никандра од 13. маја 1843. под А 4/4 (Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 9–134).

Ранија издања

Први је ову хрисовуљу издао Павле Шафарик (P. J. Šafarik, *Památky dřevního písemnictvý Jihoslovanův*, Praha 1873[2]). Стојан Новаковић је објавио делове хрисовуље са правном садржином (*Законски споменици*, Београд 1912, 397–398). У целини хрисовуљу је последњи објавио Б. Корабљев (*Actes de Chilandar. Deuxième partie, actes slaves*, Византийскiй Временник, приложение къ XIX тому, С. Петербургъ 1915, 449–451). Шафарик и Корабљев су издали хрисовуљу без битних разлика, чак су и погрешке у читању текста идентичне.

Ово издање је припремљено на основу филма који се чува у Архиву Србије. Снимак хрисовуље се чува у Архиву САНУ (7903а/17 и 8876.Г.30).

Текст повеље[*]

Пише и повелѣва крал(е)в҆ство ми вь свѣд(ѣ)никѥ всакомоу, како приде кр(а)л(ев)ствоу ми в’сечь(с)т|2|ни игоум҆нь С(ве)тыѥ[1] Горї Аѳона, прѣс(ве)тыѥ Б(огороди)це хиландар҆скиѥ кур(ь) Гервасиѥ на соуд(ь) прѣд(ь) крал(е)|3|вство ми, сь с(ы)нови теп҆чиѥ Хар҆домила, Д҆митромь и Борїславомь. Говоре игоум(ь)нь: оупраша|4|м ви с8сѣди властеле г(оспо)д(и)на крал(а), како притищ(е)те землю и брьдо хиландар(ь)ско посилиѥм(ь) мегю Кос(о)|5|рїки и сели хилан҆дар҆ск(и)ми. Говоре Дмитрь, мы не знамо ница, земла ѥ и брьдо косорїкско. И т|6|ако и соуди крал(е)вс(тво) ми да повед8 ·ві· старинїкь жоуплꙗнь, дос(то)вѣрнихь чл(овѣ)кь, да се закльноу страшним(ь) |7| заклетиѥмь, дошьдше на мегю да 8кажоу коудѣ ѥ мега кос(о)рикем(ь), коудѣ ли хилан҆дар(ь)ско. И по|8|сла кр(а)л(евство) ми Градислав(а) Воишїка приіс(та)ва. И придоше старїнци на мегю, и закле их(ь) при(с)т(а)вь, тако да нѣ|9|сте проклетї ѡт Г(оспод)а Б(ог)а и пр(ѣ)ч(и)стїе[2] м(а)т(е)ре б(о)жиѥ, и ваши домове и дѣт҆ца ваша, како некет(е) крїво, |10| к8дѣ ѥ мега вѣчна[3] хїлан҆дар(ь)ске землѥ, и брьда и Кос(о)рїкемь. И ѡни се заклеше страшним(ь) заклети|11|ѥмь в҆си вь ѥдино и 8казаше мегю и прьво ѡд Ꙗсиковице оуз[4] дѣль поутем(ь) косорик҆скимь на Гнїлни п8|12|ть на дѣль, и по д(ѣ)лоу над(ь) Коурилиꙗкь, право по дѣлоу на Прькоунь, на ѡскороуш8, право низ дѣль|13| на Рыб҆никь.

А се имена старїникомь: Хрньꙗ из Бѣлога полꙗ, Бол҆ко Дрок8новикь, Б(о)жи|14|кь Братосаликь, Станило Балїновикь, Витань ѡд Хвал҆ча и Гюроѥ, Ѡливерь из Радилов҆ць |15| и Драгошь Крьнꙗ, Драгїа Хран҆ковикь из҆ Ꙗгод҆нога полꙗ, и Радоѥ Дваикь, и Радота Доука |16| Витановикь. И 8тесав҆ше мегю, приде игоум҆нь сь приставомь, и Дмитрь и Бориславь пр(ѣ)д кр(а)л(евст)во ми, |17| и

---

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

[1] Код Шафарика **светые**.

[2] Код Кораблѣва **пречистїи**.

[3] Шафарик и Кораблѣв су испустили ову реч.

[4] Шафарик и Кораблѣв **оузнь**.

хотѣниѥм(ь) своимʼ игоумʼнь и старʼци ѡставише Дмитрȣ зʼбратомь ѡт своѥ землѥ комат(ь) Ческо|18|во, да се похране доклѣ ѥ хотѣниѥ зборȣ хиланʼдар(ь)скомоу и кьди оузище манастирь да си |19| има своѥ, ни сȣда ни пре, и никїмʼ забавʼно вʼсе мало голѣмо како пїше мега. И тȣ постави ме|20|гю ѡт Коурїлїꙗка поутем(ь) по дѣлȣ выше Ческова, на дѣлоу оу камен(ь) и дрȣгї выше села под(ь) дѣломь |21| и трети ками мимошьд(ь) село на дѣлоу, и ѡд тога камена на десно, ȣ доль Церовʼць, из дола на де|22|сно на дѣль, тере право дѣломь оу рибнїк(ь). И тоу говори игȣм(ь)нь Гервасїе, и д(оу)х(о)внык(ь) кр(а)л(е)вс(тва) ми ваща |23| пїрга морскога кур(ь) Ѳеѡдосиѥ и ст(а)рци крал(е)в(ств)оу ми ѡ мегах(ь) метоха кроушевьскога и забѣль |24| що имаю. Изнесоше хрисовȣле род(и)т(е)лꙗ кр(а)л(е)вс(тва) ми крал(ꙗ) Оуроша, и посла кр(а)л(е)вс(тво) ми челнїка Град(и)сл(а)ва |25| и пов(е)де старʼце жоуплꙗне и ȣтесаше мегю ѡд Рыбнїка на Сьспища, на Козникь по дѣлоу како се |26| камї вали на десно, право на Градїще више Понорʼца по дѣлоу на Серафї(м)ѡв(ь) кр(ь)сть, и ѡт крьста право |27| на рȣпе, на локвоу за Градїще, на Илїиноу цр(ь)квь, на Доманѣгь, низʼ брьдо оу рѣкоу Любижню, |28| и вʼсе низʼ рѣкȣ выше пещере на горнї брод(ь), и ѡд(ь) брод(а) на десно, на Болован, на гомїлоу, на Ѥлановь доль, |29| по дѣлоу на Покрьвѣнїкь, за Хвалʼче, на Понорʼць, на жрьвьнь, на црʼ-ни камї, на топлї стȣд(е)нʼц(ь),[5] |30| на Модроу главоу, на Градїще, пȣтемь по дѣлоу како се камї вали к ʼ Подградїю, поутем(ь) по дѣ-лоу |31| на Гȣбавʼць,на Боудаковь кр(ь)сть, на распоутїи, како се камї вали ȣ Щоупѣль, по дѣлоу над вино|32|градь Петровикь, нис Петровикь ѡбʼ десно поутемь право оу Дрїмь, изʼ Дрїма на лѣво поутемь пе|33|кʼскїмь, и ѡт поута на десно поутем(ь) выше Паскалїце на дѣль, право низ доль Ѡбешенїкь, право ȣ Би|34|стрїцю, из Бистрїце на г(о)рни дрѣнь, тере право мегоу ѡбѣ Ꙗсиковици, на поуть кос(о)рикʼскї, оу мегȣ |35| выше пис(а)ноу.

Сего рад[и]запис(а) и оутврьди крал(е)вс(тво) ми знамениѥмь и слов(омь) крал(е)вс(тва) ми вь всако оутврь|36|ждениѥ и свободоу, ꙗко да си има с(ве)та цр(ь)кви пр(ѣ)ч(и)стиѥ Б(огороди)це хиланʼ-

---

5 Шафарик и Корабљев као стоудноу.

да[рь]скїе сиѥ в҆се выше пис|37|(а)но вь вѣкы неѿтѥмлемо никимь. И кога Б(ог)ь изволи г(ос)п(о)дствовати вь земли ѿт(ь)ч(ь)ства крал(е)вс(тва) |38| ми, или с8родникь, или с(ы)нь крал(е)вс(тва) ми, илї егоже изволи Б(ог)ь, сиѥга выше пис(а)нога и запис(а)нога |39| кр(а)л(е)вс(тв8) ми никомоу сиѥга не потворити, нь пач(е) бол҆ше потврьдит(и). Кто ли се наге, илї властелин(ь) в(е)|40|л(и)ки, илї мал(и), или кто любо[6] вь земли крал(е)вс(тва) ми, таковы да се распе и накаже, и да плати ·е҃· сьт |41| пер(перь), и да ѥс(ть) невѣр҆нь. Паче таковаго да разорит(ь) Г(оспод)ь Б(ог)ь и пр(ѣ)ч(и)ста м(а)ти б(о)жїа хилан҆дар(ь)ска вь д(ь)нь |42| страшнаго соуда Х(ри)с(то)ва и да г(а) оубїе сила ч(ь)стнаго и животворещаго кр(ь)ста и да ѥ(с)т(ь) проклет(ь) ѿт ·т҃и҃ї· с(ве)тых(ь) о(ть)ць |43| никеискых(ь) и ·д҃·х(ь) еѵаггелїсть, и да ѥс(ть) прич҆тень сь Їюдою и рекших(ь): „Крьвь ѥг(о) на нас(ь) и на чедех(ь) нашихь“. Ам(и)н(ь).

† ВЬ Х(РЇ)С(Т)А Б(О)ГА СТ(Ѣ)Ф(А)НЬ БЛ(А)Г(О)ВѢРНИ КРАЛ(Ь) †

Повелѣниѥмь г(осподи)на крал(ꙗ) и стариници оутесано. Запис(а) Раико[7] логоѳет(ь) оу Сврьчинѣ в лѣт(о) ·#ѕ҃ѿ҃л҃ѕ· м(ѣ)сеца сек(теб)ра ·е҃· д(ь)нь.

На полеђини исправе, по Д. Синдику (*Српска средњовековна акта*, 25), налази се белешка са почетка XIX века: † Си хрисов8лъ Стефана кралѧ сербскаго (прецртано и дописано изнад руком XX века: срп.) наречнаго Мил8тина (прецртано и дописано руком XX века: Дечанскога) дань за Кр8шево ѡпис8ющъ тамо по синорамъ мѣста манастирскиѧ.

Превод повеље

Пише и наређује краљевство ми, на знање свакоме, да дође краљевству ми свечасни игуман Свете горе Атона, пресвете Богородице хиландарске кир Гервасије, на суд пред краљевство ми, са синовима тепчије Хардомила – Дмитром и Бориславом. Каже игуман: „Суседи, питам вас, властелу господина краља, зашто притискате силом земљу и брдо хиландарско, међу Косорићима и селима хиландарским?“ Говори Дми-

[6] Шафарик и Кораблљев лоубо.

[7] Код Шафарика и Корабљева Ранко.

тар: „Ми ништа не знамо, брдо и земља су косорићки.“ И тако досуди краљевство ми да поведу 12 старинаца-жупљана, поузданих људи, да се закуну страшном заклетвом, а када дођу на међу – да покажу где је међа Косорићима, а где је хиландарско (имање). И посла краљевство ми Градислава Војшића, пристава. И дођоше старинци на међу, и закле их пристав тако: да сте проклети од Господа Бога и пречисте Матере божије и ваши домови и деца ваша ако ћете криво (о томе) где је вечна међа хиландарске земље и брда са Косорићима. И они се сви заједно заклеше страшном заклетвом, и показаше међу прво од Јасиковице уз косу путем косорићким на Гњили пут, на косу и косом над Куриљак, право косом на Пркун, на оскорушу, право низ косу на Рибник.
А ово су имена стараца: Хрња из Белог поља, Бољко Дрокуновић, Божић Братосалић,Станило Балиновић, Витан од Хвалча и Ђуроје, Оливер из Радиловаца и Драгош Крња, Драгија Хранковић из Јагоднога поља, и Радоје Двајић и Радота Дука Витановић. И пошто су утесали међу, дођоше игуман са приставом, и Дмитар и Борислав пред краљевство ми, и својом вољом игуман и старци оставише Дмитру са братом комад од своје земље, Ческово, да је чувају докле буде воља збору хиландарском, а кад је поиште манастир да опет има своје, да није ни суда ни расправе, нико да не заборави све мало и велико, како је записана међа. И ту постави међу од Куриљака путем по коси више Ческова, на косу у камен, и други више села под косом, и трећи камен када се прође село на коси, и од тог камена на десно у дол Церовац, из дола на десно на косу, те право косом у Рибник. И ту говори игуман Гервасије и духовник краљевства ми, башта пирга морскога, кир Теодосије и старци краљевству ми о међама метоха крушевског и о забелу што га имају. Изнесоше хрисовуље родитеља краљевства ми краља Уроша, и посла краљевство ми челника Градислава који поведе старце жупљане и утесаше међу од Рибника на Саспишта, на Козник, косом како се камен ваља на десно, право на Градиште више Понорца косом на Серафимов крст, и од крста право на рупе, на локву, за Градиште, на Илијину цркву, на Домањег, низ брдо у реку Љубижњу, и све низ реку више пећине на горњи брод, и од брода на десно, на Болован, на гомилу, на Јеланов дол, косом на Покрвеник, за Хвалчу, на Понорац, на жрвањ, на Црни камен, на топли студенац, на Модру главу, на Градиште, путем по коси како се камен ваља ка Подграђу, путем по коси на Губавац, на Будаков крст, на раскрсницу, како се камен ваља у Штупељ, косом над

виноград Петровић, низ Петровић на десно путем право у Дрим, из Дрима на лево путем пеђким, и од пута на десно путем више Паскалице на косу, право низ дол Обешеник, право у Бистрицу, из Бистрице на горњи дрен, те право међу обе Јасиковице, на пут косорићки, у међу више записану.

Стога записа и утврди краљевство ми печатом и словом краљевства ми, у свако потврду и слободу, да света црква Пречисте Богородице Хиландарске има све ово више записано у векове, и да га нико не одузме.

И кога Бог одреди да влада у земљи отачаства краљевства ми, било да је сродник, или син краљевства ми, или кога одреди Бог, нека ово горе писано и записано од краљевства ми – нико да не поквари, него још више да потврди. Ако ли се такав нађе, било да је властелин велики или мали, или ко други у земљи краљевства ми, такав да се распе и казни, и да плати пет стотина перпера, и да се сматра издајником. И још, таквога да разори Господ Бог и пречиста Мати божија хиландарска у дан страшнога суда Христова, и да га убије сила часног и животворног крста, и да је проклет од 318 светих отаца никејских и од четворице јеванђелиста, и да је у друштву Јуде и оних који су рекли: крв Његова на нама и на деци нашој. Амин.

У Христу Богу Стефан благоверни краљ.

Утесано по наређењу господина краља и стараца. Записа Рајко логотет у Сврчину, године 6836, у пети дан месеца септембра.

Дипломатичка анализа

Хрисовуља не почиње инвокацијом, слично као и хрисовуља Стефана Дечанског манастиру Светог Николе у Орехову (С. Мишић, *Повеља краља Стефана Уроша III Дечанског манастиру Светог Николе Мрачког у Орехову*, ССА 1 (2002) 55–68). Д. Синдик (*Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, 25) тврди да хрисовуља почиње симболичном инвокацијом, али је на филму видљиво да ње нема на почетку хрисовуље. Овде је симболична инвокација стављена испред потписа, што је уобичајено, и иза потписа, што је ређи случај (Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. I Инвокација*, Глас САН 90 (1912) 111).

Ова хрисовуља је карактеристична и по томе што уопште не садржи аренгу већ почиње експозицијом, у којој се саопштава како је игуман хиландарски Гервасије дошао на краљев суд, са синовима тепчије

Хардомила, Дмитром и Бориславом, због спора око земље хиландарске у близини села Косорића. Она представља пресуду и отуда потиче део њених особености. У складу је и са другим, очуваним судским актима. У диспозицији, поред навођења међа, наводи се и поступак разграничења. Изабрано је 12 стариника-жупљана које је заклео пристав Градислав Војишић (Уп. Б. Зарковић, *Хотачка метохија. Први хиландарски посед у Србији*, Лепосавић 2002, 98–99, има облик Вујишић што не одговара извору), а они су показали међе. По разграничењу, Хиландарци су ипак део земље – Ческово, уступили Хардомилићима, па су *утесане* нове међе. На молбу Хиландараца, који су том приликом показали хрисовуљ краља Милутина, *утесане* су изнова међе Крушевског метоха. Дакле хрисовуља садржи одлуке о три правне радње: 1. разрешење спора са Хардомилићима, 2. уступање овој властели на коришћење земље Ческово и 3. потврду међа Крушевске метохије. У диспозицији су записана и имена 12 стариника и места одакле су, а они су показивали међе у сва три случаја.

Хрисовуља садржи опширну духовну санкцију, и слична је и другим двема хиландарским повељама Стефана Дечанског (С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару*, ССА 2 (2003) 35). Међутим, поред уобичајене духовне санкције, ова хрисовуља садржи и материјалну санкцију. Она се односи на непослушне поданике, на властелу велику и малу, или било кога у земљи, и ако се нађе такав *да се распне и накаже*, да плати 500 перпера и да је неверан. По В. Мошину, ова формула материјалне санкције прешла је из бугарских повеља (V. Mošin, *Sankcija u vizantijskoj i južnoslovenskoj ćirilskoj diplomatici*, Anali HI 3 (1954) 27–52).

Иза опширне санкције долази краљев потпис, веома једноставан: *У Христа Бога благоверни краљ* (Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. XIII Потпис*, Глас САН 106 (1923) 22–49). Испод потписа је белешка о томе ко и где је писао повељу и датум. Хрисовуљу је писао логотет Рајко у Сврчину, на краљевом двору. Читање средњег слова у имену логотета могуће је као **и** (**Раико**) или као **н** (**Ранко**), али према положају осталих слова у хрисовуљи (усправних црта у овим словима) мишљења смо да ово слово треба читати као **и**. Иначе, Ст. Станојевић (*Студије о српској дипломатици. XIV Дијак, Граматик, Нотар, Канцелар, Номик, Логотет*, Глас САН 106 (1923) 50–96) није узео у обзир логотета Рајка, па је устврдио да је логотет Прибац из 1340, први логотет у актима рашке канцеларије. Пре Прибца помиње

се неколико логотета (Уп. М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 168).

Просопографски подаци

Гервасије ?1 (страна), *3*, *26* (редови у издању); ?2, *36* – хиландарски игуман, сигурно од 1317, а умро у току 1335. године.

Литература: ССА 2 (2003) 36 (С. Мишић).

Градислав Војишић, ?1, *13*; ?2, *41* – челник на двору Стефана Дечанског, као такав *утесао* је међе Косорићу и Хиландару.

Литература: М. Благојевић, *Српска средњовековна држава и целина сеоског земљишта*, Зборник МСИ 44 (1991) 7–18 ; Исти, *Државна управа*, 213.

Дмитар и Борислав Хардомилићи, ?1, *5*, *8*, *27*; ?2, *28* – властела Стефана Дечанског, синови тепчије Хардомила. У другим изворима се не појављују.

Краљ Урош II Милутин, ?2, *40* – владао од 1282. до 1321, на власт дошао после споразума у Дежеву, заменивши на престолу брата Драгутина. Преобразио је српску државу у значајну силу на Балкану усмеривши њену експанзију на југ, на византијске територије.

Литература: *ИСН* I, 437–475 (Љ. Максимовић, С. Ћирковић).

Рајко, ?3, *77* – први по имену познати логотет. Налазио се у служби краља Стефана Дечанског између 1325. и 1327. године. Уз његово име се није обавезно стављала титула логотета.

Извори: Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 40, 41.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 168.

Теодосије, ?2, *38* – духовник краља Стефана Дечанског и старешина хиландарског пирга Хрусија. Пре јула 1332. као старешина пирга споменут је јеромонах кир Арсеније. Теодосије је на овој дужности био између 1327. и 1332. године.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, Београд 1998, 184–185.

Хардомил, ?1, *4* – обављао је дужност тепчије на двору краља Милутина пре тепчије Владоја. Он 1327. више није био у животу, а синовима је оставио велики земљопосед што говори о његовом друштвеном положају и имовном стању.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 27.

Установе и важнији термини

Башта, ?2, *37* – једна од старешинских дужности у Хиландару. Звање одмах после игуманског. У време светог Саве није га било. Тек касније када се братство увећало било је потребе за посебним исповедником монаха. Духовник Стефана Дечанског је башта из пирга Хрусије.

Литература: *ЛССВ*, 30–31 (Р. Милошевић).

Брод, ?2, *46*, *47* – место где се прелази река.

Литература: ССА 1 (2002) 63 (С. Мишић); Исто, 87 (Ј. Мргић-Радојчић).

Властела, ?1, *6* – припадници повлашћеног сталежа. Властелин се понекад назива и бољар. Душанов Законик познаје велику властелу, властелу и властеличиће (ниже племство). Хардомилићи су у овој повељи властела.

Литература: *ЛССВ*, 87–89 (Р. Михаљчић, са основном литературом).

Градиште, ?2, *43*, *45*, *49* – остаци утврђене насеобине или тврђаве, најчешће на доминантном вису. Синоним за топоним градина.

Литература: *ЛССВ*, 124–125 (М. Поповић).

Жупљанин, ?1, *10*; ?2, *41* – становник жупе. Овде учествују одабрани жупљани у процесу утврђивања границе између хиландарских и приватног поседа.

Литература: Ст. Новаковић, *Село*, Београд 1965 (допуне С. Ћирковић) ; *ЛССВ*, 198–199 (Г. Томовић).

Забел, ?2, *39* – омеђена територија, обично некултивисаног земљишта, која се по искључивим правима коришћења издвојила из целине. Најчешће срећемо пољски и дубравни забел, мада је и део језера могао бити забел (Плавско). Сваки је био потчињен неком господару са искључивим правом коришћења.

Литература: М. Благојевић, *Средњовековни забел*, ИЧ 14–15 (1966) 1–17; *ЛССВ*, 202 (М. Благојевић).

Збор хиландарски, ?2, *30* – скуп братства манастира Хиландара. Збор означава различите састанке и скупове.

Литература: *ЛССВ*, 222–228 (С. Ћирковић, са литературом).

Игуман, ?1, *2*, *5*, *26*; ?2, *28*, *36* – манастирски настојатељ или манастирски старешина.

Литература: ССА 2, 36 (С. Мишић).

Логотет, ?3, *77* – титула преузета из Византије. Обављао је дужност старешине владареве канцеларије и особља које је тамо радило. Задужен за све техничке послове везане за издавање и писање јавно-

правних исправа. Први познати логотет је Рајко из ове исправе. За рад у канцеларији припадала му је материјална надокнада.

Литература: *ЛССВ*, 369–371 (М. Благојевић, са литературом).

Локва, ?2, *44* – означава плитку јаму са кишницом. Може бити природна или направљена људском руком.

Литература: ССА 2, 37 (С. Мишић).

Међа, ?1, *11*, *13*, *16*, *18*, *26*; ?2, *32*, *38*, *42*, *57* – има више значења. Овде је у питању граница атара појединих села и манастирског поседа.

Литература: ССА 2, 37 (С. Мишић).

Подграђе, ?2, *50* – suburbium, насеље испод града. Често име преузимају од тврђаве у чијем се подножју развијају (Подкоњиц, Подборач).

Литература: *ЛССВ*, 534–535 (Д. Ковачевић-Којић).

Пристав, ?1, *13*, *14*, *27* – стални јавноправни орган суда, који је имао одређене помоћне и извршне функције у судском поступку. Стално се налази на владаревом или судијином двору. Пристав је уживао јавну веру.

Литература: *ЛССВ*, 587 (А. Веселиновић, са литературом).

Село, ?1, *7* – има више значења, али најчешће је насеље са мањим или већим бројем кућа.

Литература: ССА 1, 66 (С. Мишић); ССА 2, 37 (С. Мишић).

Слово, ?2, *59* – исто што и хрисовуља (златопечатно слово). Врста владарских повеља насталих по угледу на хрисовуље из канцеларије византијских царева. Повеље оверене златним печатом у рашкој канцеларији се јављају од времена краља Милутина.

Литература: *ЛССВ*, 780–781 (Б. Ферјанчић, са литературом).

Старинициі, ?1, *10*, *13*, *22*; ?2, *41*; ?3, *76* – угледни становници неког краја или насеља који су сведочили при утврђивању међа. Уживали су опште поверење, у овом случају њих 12. Староници су сведочили за обе стране. Утврђивању међа предходила је заклетва, а поред њих заклињале су се и обе стране у спору, и то на међи.

Литература: *ЛССВ*, 701–702 (Р. Михаљчић, са литературом).

Тепчија, ?1, *4* – назив дворског и провинцијског функционера. У Хрватској су постојали у другој половини XI века, а у Србији и Босни се помињу од прве половине XIII века. У држави Немањића правила се разлика између великог тепчије и тепчије, а постојао је и мали тепчија. Они воде рачуна о земљопоседима својих господара, српског

краља или неког удеоног кнеза. Зато се појављују приликом разграничења између владаревих и осталих поседа. С тим у вези појављују се и у судским споровима. Достојанство великог тепчије угасило се у Србији пре Душановог крунисања за цара, а у Босни крајем XIV века.

Литература: М. Благојевић, *Тепчије у средњовековној Србији, Босни и Хрватској*, ИГ 1–2 (1976), 7–47; Исти, *Државна управа*, 25–30; *ЛССВ*, 728 (М. Благојевић).

Челник, ?2, *41* – титула из пренемањићког периода. На владаревом двору, челник се брине о заштити владареве личности и извршава различита владарева наређења. С временом челници преузимају овлашћења тепчија и двородржица, што се види и из овог примера (стара се о међама). Челници су били и заповедници појединих тврђава. За остале функције и врсте челника видети литературу.

Литература: *ЛССВ*, 812–814 (М. Благојевић, са литературом).

Топонимија

Хиландарски посед у Хвосну (Крушевски метох) добијен је 1200/1201, а сачињавало га је 11 села: Крушево, Ђурђевик, Петровик, Дрстник, Гребник, Видење, Беличишта, Горњи и Доњи Вранићи (приложио их краљ Владислав). Краљ Урош I је приложио Долц, Петрч, Захаћ и Штупељ. Краљ Милутин је приложио 4 села: Битун, Ослнице, Мсково и Зборско. Такође и Лесковац, као и два пашњака Лабићево и Понорац (за убикацију видети М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, Београд 1998, 224 и карта).

У хрисовуљи се помињу неки од поседа Хиландара и утврђује се заједничка међа Крушевском метоху. Што се тиче села Косорића, Хиландар је ово село добио од цара Душана. Косорићи су непосредно били потчињени келији Светог Саве у Кареји, а посредно и Хиландару 1348. године (Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 421, 470, 472; М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*, Београд 1972, 99; Д. Живојиновић, *Карејске хрисовуље Стефана Душана*, ИЧ 50 (2003), Београд 2004, 33–51). Спорни део земље између Хиландара и Хардомилића – Ческово, заселак који ће се до краја XIV века развити у село, Хиландар је касније поново држао као свој посед. Кнегиња Милица га је потчинила Дечанима, што треба испитати јер се то није чинило без надокнаде и сагласности предходног власника (Ст. Новако-

вић, *Законски споменици*, 470, 656; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 265; М. Благојевић, *Српска средњовековна држава*, 7–18).

Бело Поље, ?1, *22* – данас Непоље, југозападно од Ческова. Један старинац је из овог села.

Бистрица, ?2, *55*, *56* – река, овде Пећка Бистрица.

Болован, ?2, *47* – топоним у међама метохије, није се очувао на терену.

Гнила, ?1, *19* – топоним на међи косорићкој, непознат.

Градиште, ?2, *43*, *45*, *49* – на вододелници са Подграђем, данас ту постоји Иренина кула и остаци тврђаве. У међама метохије помиње се и једно Градиште код села Хвалча.

Губавац, ?2, *51* – топоним између Штупеља и Подграђа.

Домањег, ?2, *45* – топоним у међама метохије, непознат.

Дрим, ?2, *53* – река Бели Дрим.

Илијина црква, ?2, *45* – на међи метохије, данас непознато.

Јасиковица, ?1, *18–19*; ?2, *56* – непознати топоним на међи косорићкој.

Јагодно поље, ?1, *25* – данас постоји село Јагода у суседству Крушева.

Јеланов дол, ?2, *47* – топоним у међама метохије, није очуван на терену.

Козник, ?2, *42* – топоним у међама метохије, непознат.

Косорић, ?1, *7*, *9*, *12*, *17*, *19*; ?2, *57* – данас село Косурић јужно од села Петерч (посед метохије). Између ових села брдо Внеш (482 м), а источније је Ческово (457 м). На том простору се налазила спорна земља.

Куриљак, ?1, *20*; ?2, *32* – топоним изнад Ческова.

Лабићево, – пашњак, данас село Лабучево.

Модра глава, ?2, *48* – непознат топоним у међама метохије.

Обешеник, ?2, *55* – топоним у међама метохије, непознат.

Паскалица, ?2, *54–55* – топоним у међама метохије, непознат.

Петровић виноград, ?2, *52*, *53* – и село истог имена, данас не постоји, било је у близини Крушева и Ђурђевика. На том простору је био и овај виноград.

Подграђе, ?2, *50* – данас истоимено село на Клини североисточно од Дрсника, развођем је ишла међа метохије.

Покрвеник, ?2, *48* – топоним у међама метохије, непознат.

Понорац, ?2, *43*, *48* – пашњак, 3 км источно од села Лабучево (Лабићево).

Пркун, ?1, *20* – топоним на међи косорићкој, нема га више на терену.

Радиловац, ?1, *24* – данас постоји село Радуловац североисточно од Крушева. Из овог села је један стариник.

Рибник, ?2, *36*, *42* – топоним у међи косорићкој, непознат.

Саспишта, ?2, *42* – међник на међи косорићкој више Ческова.

Сврчин, ?3, *77* – двор Немањића, на острву у Сврчинском језеру.

Серафимов и Будаков крст, ?2, *44*, *51* – мраморје као *утесана* међа. Посредно сведочи о доброј култивисаности овог простора.

Хвалча, ?2, *48* – село, данас не постоји морало је бити у близини метоха јер је из њега један од старинаца.

Церовац дол, ?2, *35* – топоним у међама Ческова, име му се није очувало.

Ческово, ??2, *29*, *33* – данас село Ческово, југоисточно од Косурића и Глођана.

Штупељ, ?2, *52* – данас постоје села Велики и Мали Штупељ западно од Пећи.

Стари српски архив, књ. 3, стр. 19–33

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.6)"13"
УДК091=163.41"13"

Јелена Мргић-Радојчић

ПОВЕЉА БАНА СТЈЕПАНА II КОТРОМАНИЋА ВЕЛИКОМ КНЕЗУ ГРГУРУ СТЈЕПАНИЋУ

1329/30. године

Босански бан Стјепан II Котроманић (1322–1353) заједно са својим братом кнезом Владиславом издао је повељу великом кнезу Гргуру Стјепанићу којом му дарује укупно пет села: Чечаву и Растушу, у долини Мале Укрине, и у жупи Ненавишту – Јакеш, Воловић и Модрич. Кнез Гргур је ово даровање заслужио тиме што је на челу посланства босанске властеле допратио банову будућу супругу са двора бугарског цара Михаила Шишмана (1323–1330).

Le ban bosniaque Stjepan II Kotromanić (1322–1353) et son frère le knez Vladislav ont délivré cette charte en faveur du grand knez Grgur Stjepanić auquel ils font don de cinq villages au total: Čečava et Rastuša, sis dans la vallée de la Mala Ukrina, et, dans la joupa de Nenavište – Jakeš, Volović et Modrič. Le knez Grgur a mérité cette donation car à la tête d'une délégation de seigneurs bosniaques il a accompagné la future épouse du ban depuis la cour du Tsar de Bulgarie Michel Chichman (1323–1330).

Опис повеље и ранија издања

Ова повеља је део архиве породице Хрватинића која је доспела у породични архив грофова Баћањи у Керменду, тако да и за овај документ данас није познато да ли је преживео страдање поменутог архива у Другом светском рату. Текст повеље је први пут обелоданио Фердо Шишић 1905, заједно с другим исправама из поменутог архива. Аутор је повељу оквирно датирао у 1345, на основу података о браковима босанског бана. У поменутом раду Шишић не даје димензије повеље већ само констатује да је печат отргнут и коментарише бројне грешке писара, о чему ће даље бити речи. Лајош Талоци, чији је снимак подлога овом издању, датирао је повељу у период после 1323, и навео је да је повеља ширине 38, висине 11,5 центиметара, са

пликом од 3,5 цм. (F. Šišić, *Iz arkiva u Körmendu*, VZA VII (1905) 218–219; L. Thallóczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine s naročitim obzirom na povelje iz körmendskog arkiva*, GZM XVIII (1906) 406–407, sl. 4; Исти, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München – Leipzig 1914, 13–15.)

Текст повеље[*]

Ва име ѡт(ь)ць и синь и свети(!) д(оѵ)ха. Ꙗза свети Грьгȣрь а зовомь бань Стипань по милости божиѡи г(осподи)нь свимь земльмь босьньскимь |2| и сольскимь и ȣсорьскимь и донимь краемь и вьсе хȣмьские земли г(оспо)д(и)нь и брьть мои кнеза Владисавь, а дасвь и да⟨свь⟩ кнезȣ Грьгȣрȣ великомȣ Стип|3|анићȣ милость свою вирȣ и дȣшȣ и дасвь мȣ прьво Чечьвȣ, дрого(!) Хрьстȣшь, третие ȣ Ненавишћи Ђкшь, ·д҃· Воловићь, ·е҃· Модричь. |4| Тои мȣ дамо за неговȣ врьнȣ слȣжабȣ(!), тадь када гь посльсмо прида нашими вльстели по госпою по мою цьрȣ бȣрьскомȣ(!) и ȣ том намь поосл[ȣ]жи |5| прьво и вирьно. И ћ бань Стипань с брьтомь моимь с кнеземь с Вьдћславомь(!) таи сель наю дасвь кнезȣ Грьгȣрȣ Стипанићȣ ȣ вике викомь |6| немȣ и неговȣ ѡстьломȣ да мо(!) се то не порече никдаре ни немȣ ни неговȣ ѡсталомо(!) што би гь не ѡпитьль[1] црькվь босаньскь са всими |7| дохоци и са вьсими кȣпно. Ꙗ томо сȣ свидоци добри Бошньне: тепчьћ Ратосавь и с брьтиѡмь, Хлапь и с брьтиѡмь, Вȣкь Щитковићь воеводь бо|8|саньски с брьтиѡмь, кнеза Дабишь Бероевићь с брьтиѡмь, кнеза Дрьгошь Зориновићь са брьтиѡмь; ѡт Загорић жȣпань Познньна Пȣрић|9|ићь(!) с брьтиѡмь, ѡт Неретве Вȣкь Вȣчковићь и (с) брьтиѡмь, ѡт Рьме кнеза Ѡстоћ Прибоевичь и з брьтиѡмь, ѡт Домнь(!) воевода Богдань и с брь|10|тиѡм, ѡт Донихь крьи(!) жȣпань Породашь с брьтиѡмь, ѡт ȣсоре

---

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер.

[1] Уобичајена формула била је „чеса га не суде четиренадесет који су се присегли“, „чеса га не огледа она дванадесета који су се с њим присегла“, „докле га не огледа Босна и Доњи Краји и Загорје и Хумска земља“, „чеса га не огледа Босна и Усора (и) његова дружина племенитих људи“, као што се јавља у повељама из око 1331, 1353, 1354. и 1367. – L. Thallóczy, *Studien*, 16, 21, 24, 26; С. Ћирковић, *„Верна служба“ и „вјера господска“*, Зборник ФФ у Београду VI–2 (1962) 95–112.

свидокь Воико воевода ȣсрьски и с брьтиωмь, кнеза Витьнь Тихорьтићь(!) и с брьт|11|и(ω)мь, и Соли жȣпань Бȣдошь и с брьтиωмь, а ωт Треботић жȣпань Ивьχнь с брьтомо(!), Гоисав Ѡбрьдовићь и с брьтиωмь, а томо е пристьвь ωт творь(!)|12| Вȣкосавь синь тепча(!) Радосавь. А тко ће сеи наше записание притворити или би нашь послидни или би иноплеменикь да е проклети ωц|13|емь и сино(мь) и светимь дȣχо(мь) и дȣмьнадесет апос(то)ло(мь) или(?)[2] изабрьними и д[а] е Юди Скариωтс(к)омо трȣгь(!) и д[а] е причестьнь крьви бож(и)ои и да е про|14|ть(!) всимь творомь небескимь. А се писа Прибисавь дєакь бань Стипан кои дрьжаше ωт С[а]ве до морь, ωт Ц|15|етине до Дрине.

Превод повеље

У име Оца и Сина и Светога Духа. Ја Свети Гргур, а звани бан Стјепан, по милости божјој господин свим земљама босанским и солским и усорским и Доњим Крајима и Хумске земље господин, и брат мој кнез Владислав, и дадосмо великом кнезу Гргуру Стјепанићу милост своју и нашу веру и душу и дадосмо му прво Чечаву, друго Храстушу, треће у Ненавишту Јакеш, четврто Воловић и пето Модрич. То му дасмо за његову верну службу, тада када га посласмо пред нашом властелом по госпођу моју цару бугарском и у томе нам послужи право и верно. И ја бан Стјепан с братом мојим, с кнезом Владиславом та села наша дадосмо кнезу Гргуру Стјепанићу у веке векова њему и његовим потомцима, да му се то не порекне никада, ни њему ни његовим потомцима, а да га не упита[3] црква босанска, са свим дохоцима и све укупно. А томе су сведоци добри Бошњани: тепчија Радосав и с братијом, Хлап и са братијом, Вук Штитковић војвода босански са братијом, кнез Дабиша Беројевић с братијом, кнез Драгош Зориновић са братијом, од Загорја жупан Познањ Пурћић с братијом, од Неретве Вук Вучковић с братијом, од Раме кнез Остоја Прибојевић с братијом,

---

[2] Место је нечитко, али према повељама из 1353, 1366. и 1367. године, требало би да стоји ·о҃д҃· = 77 изабраних, док према повељама из 1354. и 1380. – ·о҃· – 70 изабраних. За ову повељу, Шишић је прочитао 77, док је Талоци прочитао само ·д· као прво од два слова.

[3] Видети нап. 1. Ближе смислу би било – *док се не упита црква босанска*, јер она треба да посведочи о евентуалној *невери* овог властелина.

од Думна војвода Богдан и с братијом, од Доњих краја жупан Породаш с братијом, од Усоре сведок Војко, војвода усорски и с братијом, кнез Витан Тихорадић и с братијом, и од Соли жупан Будош и с братијом, а од Треботића жупан Ивахн и с братијом, Гоисав Обрадовић и са братијом. А томе је пристав од двора Вукосав, син тепчије Радосава. А ко би ово наше написано порекао, било од наших наследника или иноплеменик, да је проклет од Оца и Сина и светога Духа и дванаесторице апостола и (?)[4] изабраних, и да је Јуди Искариотском друг и да је причесник крви божје, и да је проклет свим стварима небеским. А ово је писао Прибисав дијак бана Стјепана који држаше од Саве до мора, од Цетине до Дрине.

Дипломатичке особености

На снимку је приметна несигурност писара, неуједначеност његовог рукописа, како у облику, тако и у величини слова, и врло је вероватно да није припремио пергамент исцртавањем линија редова. Такође је сасвим уочљив велики број грешака у писању, будући да у скоро сваком од 15 редова постоји по нека грешка. Видљива је писарева несигурност у разликовању гласа **а** и полугласа **ь**, што је најбројнија погрешка у писању (**Ва име ѡтьць и синь** – **ѡтьца и сина**, **кнеза** – **кнезь**, **девь** – **даева**, **цьрꙋ** – **царꙋ**, **брьть** – **брать**), затим **д** и **т** (**Ратосавь** уместо **Радосавь**), **ꙋ** и **о** (**мо** – **мꙋ**, **дрого** – **дрꙋго**, **ѡсталомо** – **ѡсталомꙋ**, **Домнь** – **Дꙋмна**). Често су изостављена слова, као у следећим случајевима: **бꙋрскомꙋ** – **бꙋгарьскомꙋ**, **Вьдѣславом** – **Владиславом**, **проть** – **проклеть**, **ѡт Све** – **ѡт Саве**. Повеља је писана икавицом – **Стипань**, **придь**, **Стипаниꙉ**, **вироѵ**, **послидни**. Уколико се ова повеља коју је писао дијак Прибисав упореди с другим повељама из канцеларије бана Стјепана II, може се уочити њен знатно нижи квалитет. Иако на први поглед изгледа могуће идентификација дијака Прибоја, писара повеља из око 1326. и 1332, са дијаком Прибисавом, томе се противе велике разлике у њиховом дуктусу. Оне се огледају, на пример, у начину писања слова: **а**, **з**, **к**, **ꙋ**, као и у општем изгледу документа.[5]

---

[4] Видети нап. 2.

[5] А. Соловјев, *Властеоске повеље босанских владара*, Историско-правни зборник 1, Сарајево 1949, 89, 103; Уп. снимке повеља код: L. Thallóczy, *Istraživanja o postanku*, sl. 1, 2 i 4.

У повељи је прво изложена *диспозиција*, односно села која су дарована великом кнезу Гргуру Стјепанићу, а затим следи *експозиција*, из које се сазнаје каквом је „верном службом“ овај властелин стекао ове поседе. Као и у другим повељама бана Стјепана II, и овај акт произилази из владареве *милости*.[6]

Интитулација: *Ја свети Гргур, а звани бан Стјепан* – очигледно је поново у питању писарева грешка, јер би исправно било: *Ја бан Стјепан наречени раб светога Гргура*, као што је дијак Купусац написао у повељи из 1351.[7] Према усвојеној дипломатичкој пракси, даље је записано: *милошћу божијом господин земљама босанским и солским и усорским и Доњим Крајима и Хумске земље господин.* Последњи део титуле који се односи на власт над Хумском земљом није у потпуности одржавао реално стање. Наиме, у списку сведока (видети ниже), не наводе се сведоци од Хумске земље, већ само од жупа у горњем току Неретве – жупа Загорје, Неретва и Рама. Бан Стјепан II је 1326. заједно с Дубровником победио властелу Бранивојевиће који су господарили Стоном и Пељешцем, жупама Попово, Жаба и Лука, и областима на десној обали Неретве до Имотског. Потом су њихови поседи подељени, тако да је босански бан добио територије око доњег тока Неретве до Цетине, а Дубровник је узео Стон и Стонски рат. Међутим, краљ Стефан Дечански је успео да врати одузете територије у периоду од 1327. до 1330. године, осим територије Крајине и западног Хума, који је остао у трајном поседу босанских владара. Тек 1331. власт бана Стјепана II постаје чврста у долини доњег тока Неретве, а кратко време је држао и Стон са Пељешцем. О томе сведочи потврда коју су Дубровчани тражили од босанског бана за уступање ових територија, коју су и добили 15. фебруара 1333, око месец дана након што им је краљ Стефан Душан дао повељу истог садржаја.[8]

---

[6] Опширније о *милости* као посебној врсти правне радње видети: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 59–79, и даље; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 46–51; Иста, *Повеља бана Стјепана II кнезу Вуку и Павлу Вукославићу 1351. године*, ССА 1 (2002) 84, 86–87.

[7] Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Стјепана II*, 83. О оваквој интитулацији видети опширније код: A. Solovjev, *Saint Grégoire, Patron de Bosnie*, Byzantion 19 (1949) 275–278; уп. J. V. A. Fine, *The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*, New York – London 1975, 173–177, 203–204.

[8] С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, 55–61; Исти, *Стон и Пељешац од 1326. до 1333. године*, ИЧ 42–43 (1995–1996) 25–32.

Експозиција: *То му дасмо за његову верну службу, тада када га посласмо пред нашом властелом по госпођу моју цару бугарском и у томе нам послужи право и верно.* С обзиром на то какав је задатак у оквиру своје дужности – „верне службе“ извршио велики кнез Гргур Стјепанић, може се говорити о његовом изузетном угледу у босанској држави, будући да он предводи званично посланство свог владара, кога је требало да достојанствено представи на страном двору. Свакако да је овом претходило неколико посланстава, током којих су текли преговори. Како су брачне везе биле одраз политичких односа, велики кнез је овом приликом сигурно одиграо и дипломатску улогу, која је захтевала потпуно познавање политичких прилика. Не треба посебно истицати да је он морао да ужива и огромно поверење босанског бана, јер је то био основни предуслов његове мисије.

На овом месту требало би нешто више рећи о поменутом браку босанског бана, који је представљао савез са бугарским царем Михаилом Шишманом (1323–1330), и треба га посматрати у ширем политичком контексту и сходно томе, датирати. Бугарски цар је већ 1324. године отпустио своју прву жену Ану-Неду, ћерку краља Милутина и сестру Стефана Дечанског, да би се оженио Теодором, ћерком Михаила IX Палеолога и сестром византијског цара Андроника III (1328–1341). То није одмах довело до непријатељства између Србије и Бугарске, али увреда није била заборављена.[9] У нашој повељи се, међутим, не каже изричито чија ћерка је била банова невеста, односно, није поуздано да је у питању ћерка цара Михаила Шишмана. Наиме, из првог брака са српском принцезом, бугарски цар није имао ћерки, а из другог брака са Теодором имао је ћерку непознатог имена, чија је судбина, после 1330. године, непозната. Царев брат, Белаур, није имао порода за који се зна, а царева сестра Кера(ца) Петрица, жена деспота Страцимира, имала је две ћерке. Једна је Јелена, супруга краља и цара Стефана Душана, а друга је Теодора, о којој се, осим имена, ништа не зна.[10]

О посланству Гргура Стјепанића и о времену када је брак бана Стјепана II и бугарске невесте склопљен говоре подаци из Дубровачког архива. Тако је 3. јуна 1329. године забележено да је босански бан прославио долазак своје младе, што би одговарало општим политичким

---

[9] *ИСН* 1, 499–507 (С. Ћирковић); о византијско-бугарско-српским односима: Р. Радић, *Време Јована V Палеолога (1332–1391)*, Београд 1993, 64–72, 76–79.

[10] И. Божилов, *Фамилията на Асеневци (1186–1460). Генеалогия и просопография*, София 1985, према регистру.

приликама тога времена. Стога би мисија великог кнеза била обављена нешто раније, узевши у обзир да је путовање до Трнова и назад трајало више од месец дана.[11]

Извесну координацију у босанским и бугарским нападима на Србију пружа и податак о продору босанске војске у Полимље пре 1329. године, којом приликом је страдао манастир Светог Николе у Бањи. Будући да је манастир обнављан 1328/9, његово разарање би требало померити у претходно време. Можда би овај напад, који је сузбио „млади краљ“ Душан, требало тумачити као покушај босанског бана да ослаби дејства српске војске у Захумљу, где је краљ Стефан Дечански ратовао 1327–1328. године.[12]

Следеће питање би било да ли је брак са бугарском невестом потрајао дуже од битке на Велбужду, 28. јуна 1330. и да ли је из тог брака било деце. Одговор би могао да буде потврдан, јер дубровачко Велико веће 7. фебруара 1333. доноси одлуку да се бану пошаље поклон у част рођења његовог сина. Али, изгледа да Стјепан II није имао само једног сина, јер се „синови и наследници“ помињу и у дубровачким изворима и у бановој повељи Дубровнику од 15. фебруара 1333. године.[13] Међутим, познато је да се босански бан први пут оженио после 1319. ћерком кнеза Мајнхарда Ортенбуршког, на иницијативу тадашњег босанског бана Младена II Шубића, па би поменути синови могли да буду из првог брака.[14] Брак са бугарском невестом трајао је око шест година, јер се босански бан оженио и трећи пут, 1335. године са Јелисаветом, ћерком кујавског кнеза Казимира, и у овом случају је учврстио свој вазални однос према угарском краљу Карлу Роберту (1302–1342). Ћерка Стјепана II и Јелисавете, такође Јелисавета, постала је 1353. године жена угарског краља Лудовика (Лајоша) Великог (1342–1382), да би после његове смрти владала као регенткиња до свог трагичног краја 1387. године.[15]

---

[11] *Monumenta Ragusina* II, Zagrabiae 1882, 323; V, Zagrabiae 1897, 266–267.

[12] Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* 1, бр. 55; М. Шакота, *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја*, Саопштења 9 (1970) 19–46; С. Мишић, *Стон и Пељешац од 1326. до 1333. године*, 25–32; Исти, *Територијално-управна организација Полимља (XII–XIII век)*, у: Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 82.

[13] *Monumenta Ragusina* II, 348; V, 374–378.

[14] В. Ћоровић, *Хисторија Босне* I, Београд 1940, 238; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 122, 364, нап. 1.

[15] Угарски владар се 1320. оженио Јелисаветом, ћерком пољског краља Владислава I Локјетека и сестром краља Казимира III (1330–1370), који је 1339. оставио Пољско

Сведоци: Може се приметити да набрајање сведока следи једну замишљену кружну линију, која почиње од средишњег дела, односно „земље“ *Босне*, затим иде ка југоистоку – жупе *Загорје*, ка западу – жупа *Неретва*, жупа *Рама*, жупа *Думно* на југозападу, потом ка северу – „земља“ *Доњи Краји* дуж западне и северозападне границе, онда на северу државе – „земље“ *Усора* и *Соли*, и на крају, на истоку – жупа *Треботић*. Друга занимљивост тиче се организације државне управе у првом периоду власти бана Стјепана II. Представници централне власти су били *тепчија* Радослав и Хлап који је сигурно носио титулу *челника*, али је она овде изостављена грешком писара. Ако се ова повеља посматра у контексту других повеља бана Стјепана II, може се уочити да је државни апарат добро развијен, као и да се примећује јасно диференцирање управе у појединим „земљама” босанске државе – Босни, Усори, Солима и Доњим Крајима. Посебно је истакнут положај Усоре, на челу које је био *војвода усорски* Војко, као парњак *војводи босанском* Вуку Штитковићу.[16]

Датирање: Време записивања правне радње могло је да се одигра и нешто касније од њеног извршења, али, ако се погледају сведоци, примећује се да је до извесне смене генерација у босанским великашким породицама дошло до 1332. Стога је на основу целокупне претходне анализе (видети експозицију) исправно датирати ову повељу у период од друге половине 1329. до средине 1330. године, као што је то у науци већ урађено.[17]

Установе и важнији термини

Милост (господска), 20 (страна), *5* (ред у издању) – у средњовековној Србији и Босни означава владареву милост као правни чин посебног садржаја. У замену за *верну службу*, владар је био дужан да

краљество свом зету – П. Рокаи и др., *Историја Мађара*, Београд 2003, 107, 113, 122–125. Видети и: П. Рокаи, *Библиографско-генеалошка белешка о угарској краљици Јелисавети Котроманић*, Зборник МСИ 28 (1983) 129–133.

[16] М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, Београд 1955, 14–22; М. Благојевић, *Босанско Завршје*, Зборник ФФ у Београду XIV–1 (1979) 131–132; Исти, *Северна граница босанске државе у XIV веку*, у: Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Београд 1995, 59–60; Исти, *Државна управа*, 17–31; Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, ИЧ 1–2 (2000) 29–45.

[17] С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 359, нап. 1; М. Благојевић, *Северна граница*, 60.

награди властелу, да *ствара, чини милост господску*, чији садржај су најчешће чиниле потврде ранијих и даровање нових поседа и права.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 59–79; *Лексикон српског средњег века* (*ЛССВ*), 407 (М. Благојевић), ССА 1 (2002) 84, 86–87 (J. Мргић-Радојчић).

Господин, 20, *2* – lat. *dominus*, титула која у српским средњовековним државама има владарски ранг. Босански владари је користе од времена бана Стјепана II како би истакли своју сувереност и самодржавност, и њима је сва босанска властела дуговала своју *верну службу*, односно, све вазалне обавезе.

Литература: Р. Михаљчић, *Владарска титула господин*, ИГ 1–2 (1994) 29–36 (= *Владарске титуле обласних господара*, Београд 2001, 104–113); *ЛССВ*, 121 (Р. Михаљчић); видети и: М. Благојевић, *Државност земље Павловића*, у: Земља Павловића – средњи вијек и период турске владавине, Бања Лука – Српско Сарајево 2003, 125–126, нап. 43; ССА 2 (2003) 171–172 (J. Мргић-Радојчић).

Велики кнез, 20, *5* – Гргур Стјепанић је једини велможа са овом титулом за време владавине и бана Стјепана II, и бана и краља Стефана Твртка I. Тек крајем XIV и у XV веку јављају се представници властеле са титулом „велики кнез босански“ (Радоје Радосалић и Твртко Боровинић). Због велике временске удаљености, није могуће са сигурношћу тврдити да су њихове функције биле истоветне. У случају Гргура Стјепанића треба узети у обзир природу и значај задатка који му је поверен, као и чињеницу да се сви даровани поседи, тј. села, налазе у „земљи“ Усори, некадашњој удеоној кнежевини босанске државе. У држави Немањића до краља Уроша I, титулу *великог кнеза* су носили припадници владајуће породице који су били удеони кнезови. Са проглашењем Царства, ова титула се додељује најистакнутијим велможама у „српским“ земљама – Вратко, Војислав Војиновић и Лазар Хребељановић.

Литература: P. Anđelić, *O velikom knezu bosanskom*, у: Visoko i okolina kroz historiju I, Visoko 1984, 119–124; М. Благојевић, *Државна управа*, 49–55; J. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, 29–45. Уп. Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Сабрана дела VI, Београд 2001, 88–103.

Верна служба, 20, *8* – овим изразом се означава скуп свих обавеза које вазал – *слуга* дугује свом сениору – *господину*, а чине их војна служба и обавезе везане за двор и државни сабор.

Литература: *ЛССВ*, 76 (С. Ћирковић), 676–678 (Ђ. Бубало); ССА 1 (2002) 87 (Ј. Мргић-Радојчић)

Вера (господска), 20, *5* – обавеза сениора да свог вазала штити, у погледу његове личности, породице, угледа, статуса и имовине. До укидања вере долазило је у случају отказивања *верне службе*, односно почињене *невере*, али су то морали да посведоче представници властеле који су били присутни приликом јавног задавања вере. У средњовековној Босни је специфичнан случај да представници јеретичке *цркве босанске* (видети) постају јемци вере господске.

Литература: С. Ћирковић, *„Верна служба“ и „вјера господска“*, Зборник ФФ 6–2 (1962) 95–112; *ЛССВ*, 76 (С. Ћирковић); ССА 2 (2003) 82 (С. Рудић).

Црква босанска, 20, *13–14* – јеретичка црквена организација карактеристична за средњовековну босанску државу. Њени представници – *крстјани* се јављају као гаранти поштовања правних одлука, као посредници између босанских владара и властеле.

Литература: С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964; Исти, *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, Prilozi za istoriju Bosne i Hergegovine I, Sarajevo 1987, 191–254; Исти, *Дуалистичка хетеродоксија у улози земаљске цркве – босанска црква*, у: Работници, војници, духовници, Београд 1997, 214–237; *ЛССВ*, 333–334, 496–497 (С. Ћирковић).

Тепчија, 20, *15*; 21, *26* – дворски и провинцијски службеник у средњовековној Србији, Босни и Хрватској, чији се делокруг послова односио на поседе владара и феудалне господе, у смислу да је био дужан да прати ко их држи и под каквим условима, да пази да ти услови буду испуњени, а права поштована. С обзиром на то да нису постојале катастарске књиге, функција тепчије је била од изузетног значаја.

Литература: М. Благојевић, *Тепчије у средњовековној Србији, Босни и Хрватској*, ИГ 1–2 (1976) 7–47; Исти, *Државна управа*, 25–30; *ЛССВ*, 728 (М. Благојевић); ССА 2 (2003) 176 (Ј. Мргић-Радојчић).

Братија, 20, *15–21*; 21, *22–25* – овим именом се означавају сви чланови родбинске (крвне) заједнице који заједно, неподељено уживају *племениту баштину*, на челу са једним представником који се редовно јавља испред свих осталих као *сведок* у исправама босанских владара.

Литература: *ЛССВ*, 63–64 (С. Ћирковић); ССА 1 (2002) 87 (Ј. Мргић-Радојчић).

Просопографски подаци

Гргур Стјепанић, велики кнез, 20, *5*, *11* – вероватно брат кнеза Хрватина Стјепанића, родоначелника властеоске породице Хрватинића, која је окупила већину жупа „земље“ Доњи Краји под своју непосредну власт. Овај властелин се још само једанпут помиње и то 1357, када је заједно са кнезовима Владиславом и Гргуром Павловићем предао градове Гребен и Гламоч угарском краљу Лајошу у замену за град Добра Кућа, у Крижевачкој жупанији, североисточно од Дарувара. У овом документу, сва тројица се наводе као „nobilibus de Greben et Dlamoch“. Судбина Гргура Стјепанића у Угарској није позната, али се може претпоставити да није имао потомства, на основу заједничког уживања баштине са браћом Павловићима.

Литература: Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји босанске државе у средњем веку*, Београд 2002, према регистру.

Радосав, тепчија, 20, *15*; 21, *26* – први пут се помиње већ у првој сачуваној повељи бана Стјепана II из око 1326. године, издатој на Милама. У оба случаја, он је први на листи сведока, што одговара правном садржају повеље, јер су у питању поседи које босански бан дарује верној властели, што је припадало надлежности тепчије. Његов син је био Вукосав Тепчић.

Литература: L. Thallóczy, *Studien*, 7–14.

Хлап, (челник), 20, *15* – у повељи бана Стјепана II за кнеза Вукослава Хрватинића из око 1326. године јавља се са титулом челника и представник је од „земље” Соли, док у повељи из 1332. године носи исту титулу и убројан је међу сведоке „од Завршја“. Његови синови су били Прибислав, Шћитко и Радослав Хлаповић и Стипоје Челничић, сведоци на повељама из 1332, 1333, 1345, 1351, 1366, и 1367. Стога је основано претпоставити да је Хлапова титула челника изостављена из ове повеље грешком писара Прибисава. Ова титула помиње се у Србији од времена краља Милутина као ознака за службеника централне државне управе са веома разноврсним задужењима. Међутим, у средњовековној Босни, где је њен једини поименично познати носилац управо челник Хлап, она је пре свега повезана са функцијама обезбеђивања личности владара и командовања војним одредима у тврђавама.

Литература: L. Thallóczy, *Studien*, 7–8, 13–18, 26–27; Исти, *Istraživanja o postanku*, 436–437; Ð. Šurmin, *Hrvatski spomenici* I, Zagreb 1898, 83–84; Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу 11. августа 1366*, ССА 2 (2003) 181. О челницима: *ЛССВ*, 812–814 (М. Благојевић); М. Благојевић, *Државна управа*, 19, 208–245.

Вук Штитковић, војвода босански, 20, *16* – са истом титулом забележен је у повељи за кнеза Вукослава Хрватинића, у улози пристава, а можда се јавља и у латинској повељи бана Стјепана II из 1345, као „Wolk voyvoda" први међу сведоцима. Његов син би могао да буде Милош Вукасић у повељи из 1332, у првом делу листе сведока.

Литература: L. Thallóczy, *Studien*, 7–8, 13–15; Исти, *Istraživanja o postanku*, 436–437; М. Благојевић, *Босанско Заврште*, 133;

Дабиша Беројевић, кнез, 20, *16–17* – сведок „од Босне" и у повељи из око 1326. године. Помиње се можда као „Dabissa" 1345, а његов син Владислав Дабишић је први међу сведоцима „од Босне" 1351. године.

Литература: Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Стјепана II кнезу Вуку и Павлу Вукославићу 1351. године*, ССА 1 (2002) 89.

Драгош Зориновић, кнез, 20, *17* – сведок „од Босне", ово је његов једини помен.

Познањ Пурћић, кнез, 20, *18* – представник жупе Загорје и у претходној повељи из око 1326. године, позната је историјска личност из дубровачке грађе. Поседи његове породице налазили су се у Загорју и Невесињу, а Познањ је у неколико наврата мењао страну у сукобу између босанског бана и српских краљева око Хумске земље. Његови синови су били Обрад и Радослав Пурћић.

Литература: М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 40; С. Мишић, *Хумска земља*, 34, 36, 58, 64, 87, 189; P. Anđelić, *Teritorijalnopolitička organizacija župe Neretve i njezino mjesto u širim političkim okvirima*, Studije o teritorijalnopolitičkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne, Sarajevo 1982, 94–95.

Вук Вучковић, 20, *19* – без титуле, сведок из жупе Неретве и ово је његов једини помен. Можда би, према месту које заузима у списку сведока, његов син могао да буде Владислав Вукасић у повељи из 1332. године.

Литература: М. Благојевић, *Босанско Заврште*, 134.

Остоја Прибојевић, кнез, 20, *19–20* – сведок из жупе Раме, јавља се у истој функцији и у повељи за кнеза Вукослава Хрватинића из око 1326. године.

Литература: L. Thallóczy, *Studien*, 7–8.

Богдан, војвода, 20, *20* – сведок из жупе Думно, која се у ово време налазила на југозападној граници босанске државе. Могуће је идентификовати ову личност са Богданом Грдошевићем, кога је босан-

ски бан послао 1338. године да, заједно са жупаном Остојом, опустоши град Клис.

Литература: I. Lučić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru* I, prev. J. Stipišić, Split 1979, 535; P. Anđelić, *Barones regni i državno vijeće srednjovjekovne Bosne*, Prilozi 11–12 (1976) 36.

Породаш, жупан, 20, *21* – сведок из „земље” Доњи Краји, али нису познате његове породичне прилике и ово је његов једини познати помен.

Војко, војвода усорски, 21, *22* – представља „земљу” Усору, а са истом титулом је забележен и у претходној повељи босанског бана из око 1326. године. Његови поседи и породичне прилике нису познате. Није сигурно да је његов потомак био Гоисав Воисиловић, сведок „од Завршја“ 1332. године, наведен иза Дивоша Тихорадића, а испред Браноша Чепрнића, што би значило да припада усорској властели.

Литература: L. Thallóczy, *Studien*, 7–8; М. Благојевић, *Босанско Завршје*, 137.

Витан Тихорадић, кнез, 21, *22–23* – припадао је угледном великашком роду Тихорадића, и био је рођени брат кнеза Дивоша, поручиоца чувеног рукописа познатог као *Дивошево јеванђеље.* У овој повељи је други по реду представник „земље“ Усоре, док је у повељи за кнеза Вукослава Хрватинића имао функцију пристава „од својти“. Наводи се, такође, као први сведок на повељи од 15. фебруара 1333, издатој у подграђу Сребрника на Мајевици. Његов син био је Тихчин Витановић, кнез 1345. и представник „земље“ Усоре у повељи кнезу Павлу Вукославићу 1367. године.

Литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 101–103; L. Thallóczy, *Studien*, 26–27; Исти, *Istraživanja o postanku*, 436–437; P. Anđelić, *Postojbina i rod Divoša Tihoradića*, Slovo 25–26 (1976) 231–239; Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, 32–33.

Будош, жупан, 21, *23* – у овој повељи је једини представник „земље” Соли, док је у претходној повељи био наведен заједно са челником Хлапом. Његов син је можда могао да буде Иван Будисалић, сведок „од Завршја“ 1332, јер је наведен иза челника Хлапа, велможе из „земље“ Соли, а испред кнеза Дивоша Тихорадића, који је представљао „земљу“ Усору.

Литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 101–103; L. Thallóczy, *Studien*, 7–8; М. Благојевић, *Босанско Завршје*, 136.

Ивахн, жупан, 21, *24* – преставник жупе Треботић у повељама из око 1326. и 1329/30. године, и може се утврдити да је у питању иста личност са *Ивахном Прибиловићем*, који се јавља 1332, као први сведок „од Заврщја“. Његови синови су били Твртко, Новак и Ивахн Ивахнић (Ивановић), који су заузимали високе положаје у државној управи за време бана Твртка.

Литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 101–103; L. Thallóczy, *Studien*, 7–8; М. Благојевић, *Тепчије*, 28–31; Исти, *Босанско Завршје*, 135; Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, 32–33, 36–37; иста, *Повеља бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу 1366. године*, ССА 2 (2003) 180–181; С. Рудић, *Повеља бана Твртка кнезу Влатку Вукославићу 1354. године*, ССА 2 (2003) 76.

Гоисав Обрадовић, 21, *24–25* – без титуле, такође представља жупу Треботић, али је ово његов једини помен у изворима.

Вукосав, син тепчије Радосава, 21, *25–26* – пристав „од двора“, а већ 1332. године као Вукосав Тепчић наводи се као трећи по реду сведок, што говори о његовом истакнутом положају у државној хијерархији. Могућа би била претпоставка да је идентична личност са Вучихном Тепчићем, који се помиње као сведок у повељама насталим између 1353. и 1370/74. године, и који од 1366. године носи титулу тепчије.

Литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 101–103; М. Благојевић, *Тепчије*, 27–37; Исти, *Босанско Завршје*, 133.

Топографски подаци

Велики кнез Гргур Стјепанић добио је укупно пет села у баштину, и она су се налазила на простору „земље“ Усоре. Прва два села – Чечава и Храстуша (данас Растуша) налазе се у долини Мале Укрине, и вероватно су припадала жупи Укрини, која се помиње 1313. године. Док је Фердо Шишић правилно уочио да је писар спојио одреднице „у Ненавишту Јакеш”, Талоци је то оставио сасвим спојено. У питању је жупа Ненавиште, у којој су се налазила преостала три села: Јакеш, Воловић и Модрич. Ова жупа се простирала око доњег тока реке Босне, при њеном ушћу у Саву. Велики бан босански Матија Нинослав поклонио је око 1244. године босанској бискупији поседе у Усори, односно читаву област између десне обале Босне до Толисе и Саве. То значи да се име Усоре проширило и преко реке Босне, на територије са њене десне обале доњег тока још у првој половини XIII века. У овом акту се

наводи поток Модрича, што значи да су се село и жупа Ненавиште формирали после овог датума.[18]

Чечава, 20, *6* – истоимено село, налази се на левој обали горњег тока Мале Укрине.

Храстуша, 20, 6 – данашње село Растуша, у непосредној близини Чечаве.

Јакеш, 20, *7*– истоимено село на левој обали реке Босне, неколико километара удаљено од средњовековног града Добора, чије рушевине се налазе преко пута данашњег града Модриче, на брду Вучјак.

Воловић, 20, *7* – неубицирано село, али се може претпоставити да се налазило или у близини села Јакеша или Модрича.

Модрич, 20, *7* – данас је то град Модрича, а име потиче вероватно од боје воде истоименог потока.

[18] М. Благојевић, *Северна граница*, 60; Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, 30–31, 39; видети карту: „Босна у XIV веку“, *Историјски атлас*, Београд 1997, 2002[3], стр. 51, аутор: М. Благојевић.

Стари српски архив, књ. 3, стр. 35–44

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Смиља Марјановић-Душанић

ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА ДУШАНА СТАРЦУ ЈОВАНУ

(1342)

Краљ Стефан Душан 1342. године дарује на доживотно уживање старцу Јовану, хочанском иконому, цркву Св. Николе Мрачког у Орехову са свим њеним имањем. Повеља је издата на име издржавања Јовановог, а због његове верне службе Богородици Хиландарској. У повељи српски краљ инсистира да црква Св. Николе Мрачког треба да заувек остане под влашћу светогорском, у послушању игуману и свој братији манастира Хиландара, како је већ био одредио даровним актом из 1339. године.

En 1342 le roi Stefan Dušan a fait don à l'ancien Jovan, œconome de Hoča, de la jouissance à vie de l'église Saint-Nicolas de Mraka à Orehovo avec tous ses biens. Cette charte est délivrée au nom de l'entretien de Jovan, et en raison de la façon assidue dont il a servi la Vierge de Chilandar. Dans son texte le roi de Serbie insiste sur le fait que l'église Saint-Nicolas doit [après le décès de Jovan] rester pour toujours sous l'autorité du monastère athonite, au service de l'higoumène et de la confrérie du monastère de Chilandar, comme il l'avait déjà prescrit par son acte de donation de 1339.

Опис документа

Повеља српског краља Стефана Душана којом цркву Св. Николе Мрачког у Орехову и њено имање дарује на доживотно уживање старцу Јовану, хочанском игуману, писана је на пергаменту (димензије 300 мм ширине и 543 мм дужине), лепим полууставним писмом, у 42 реда (не рачунајући потпис).[1] Реч је о препису документа, који, према палеографским особинама, ваља датовати у XIV век. Крст симболичне инвокације и крст испред потписа исписани су црвеним ма-

[1] Документ је описан код Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 164–165, бр. 55.

стилом, као и иницијал Ꙗ, док је остали део текста писан црним мастилом. Белешке на полеђини документа исписане су руком и датирају делом из XIV века, делом из XIX века, а сачувана је и белешка монаха Никандра.[2] Фотографије: АСАНУ 8876.Е.47; НБС Ф 2859; АС (филм). Ово издање приређено је на основу снимка из Архива Србије.

Издања повеље

Повеља је, у целини или делимично, издавана више пута: Д. Аврамовић, *Описаније древности српских у Светој Атонској Гори*, Београд 1847, 42–43; Архимандрит Леонид, *Историјско описание*, 1866, 70–71 (извод); F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Viennae 1858, 115–117, XCIX; С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 407–408 (извод); *Actes de l'Athos, Actes de Chilandar* II (ed. B. Korablev), Петроград 1915, 471–473, бр. 31.

*Текст повеље**

† Ꙗзь вь Х(ри)с(т)а вѣрʼныи крал(ь) Стефань, с(ы)нь и наслѣдникь прѣвисокаго крал(а) Оуроша |2| третиѥга веселю се д(оу)шею и тѣломь ѡ б(о)ж(ь)ствьнѣмь дарѣ, иже ми дасть вл[а]д[ы]ка мои |3| Х(ри)с(ть). К тебѣ прип[а]даю скоромоу помощʼныкоу сʼвѣдоущомоу всаа моꙗ прѣгрѣшениꙗ, ꙗ|4|вʼлѥнаа и неꙗвʼлѥнʼна, трѣбоуѥ тʼвоѥ помощи великыѥ с(ве)те иѥрарʼхе Х(ри)с(то)вь Николаѥ, |5| сʼкоромоу и крѣпʼкомоу помощʼныкоу пособителю крал(ѥ)вс(тва) ми. Веселю се д(оу)шею, и желаѥ |6| послѣдовати оучению и дѣломь добримь с(ве)тыхь родитель и прародитель моих(ь) |7| недоста-тьчʼна ихь испʼльниты и сʼврьшити, мнѣ же грѣшʼномȣ и недостѡиномоу |8| Стефаноу Б(о)гомь пом(и)лован ʼномоу и Б(о)гомь просвѣщенʼномоу кралю вʼсѣхь скʼрьпскы|9|хь(!) и поморʼскыхь земль. И та вʼса видѣвь крал(ѥ)вс(тво) ми и ѥлико ми быс(ть) вьзможʼно при|10|ложити с(ве)тымь цр(ь)квамь и великымь манастыремь, и изʼнаиде крал(ѥ)вс(тво) ми цр(ь)квь |11| с(ве)т(а)го

---

* Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

[2] За белешке на полеђини видети Д. Синдик, *Српска средњевековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 111.

Николи Мрачʼскога вь врѣме то слоучивʼшоу се старʼцоу иже ѡт с(ве)тыхь мѣсть |12| старʼць Иѡань, икономь ходьчʼскыи, и да моу крал(ѥ)вс(тво) ми цр(ь)кви тоу с(ве)т(а)го Николи да си |13| ѡблада икономь Иѡан(ь) цр(ь)квомь томь и сь селʼми вʼсѣми що се находи оу цр(ь)кве те |14| до нѥгова живота за ѥгово дрьзʼновенѥ, понѥже видѣвь крал(ѥ)в(ство) ми ѥгово пора|15|ботанѥ домоу прѣч(и)стиѥ Вл[а]д[ы]ч[и]це, Г[оспо]жде и Б(огороди)це Хиланʼдар(ь)скыи иже ѥсʼть вь Аѳонѣ |16| сь троудомь и вʼсакымь поспѣхомь, наипаче и сь сʼмѣрениѥ да моу ѥсть до живо|17|та оу помень и за д(оу)шоу крал(ѥ)вс(тва) ми, и да ѥс(ть) виноу под ѡбласть с(ве)тогорʼскоу, оу послоу|18|шаниѥ игоуменоу и вʼсеи брати с(ве)тогорʼскои, а игоумень и братиꙗ да га не по|19|тькноу сь ѡнога мѣста що моу ѥсть крал(ѥ)вс(тво) ми записало до ѥгова живота, развѣ |20| да си се дохрани старʼць Iѡан(ь) до смрʼти своѥ оу цр(ь)кви те с(ве)т(а)го Николии. Паче и ѥли|21|ко се находе люд[и]ѥ оу цр(ь)кве те, да га слоушаю сь вʼсакымь страхомь крал(ѥ)вс(тва) ми, ка|22|ко и вʼсакого г(оспод)аꙗ игоумена, ѡ вʼсѣхь работахь що комоу заповѣдоуѥ цр(ь)квны|23|хь и крал(ѥ)вс(тво) ми не тькʼ-мо ѡ работахь ноу вь всакомь исправʼлѥнии цр(ь)квѣмь |24| како и соущега старʼца коуке крал(ѥ)вс(тва) ми, а брата хиланʼдарьскаа.

И сиѥ прило⟨жи⟩|25|вʼши(!) и записавʼші крал(ѥ)вс(тво) ми С(ве)-тои горѣ и м(о)лю ѥгоже Б(ог)ь изволи крал(ѥ)вс(твова)ти на прѣ|26|столѣ с(ве)тыхь прародитель и родитель крал(ѥ)вс(тва) ми, вь земли срьпʼскои, или с(ы)нь |27| крал(ѥ)вс(тва) ми, или бʼрать крал(ѥ)вс(тва) ми, а или кʼто ѡд соуродʼныкь крал(ѥ)вс(тва) ми, м(о)лю се ѥмоу |28| непотвореноу быти моѥмоу сиѥмоу маломоу записанию икономоу Iѡаноу нь |29| паче потврьдити и прилагати и записати понѥже прьвы ц(а)риѥ и крал(и)ѥ и прародите|30|лиѥ крал(е)вс(тва) ми нѣсоу разорили, нь паче приложивʼши и записовали ѥлико оузʼможно бы|31|ло комоу приложити. Такожде и крал(ѥ)вс(тво) ми не потвори ихь записаниꙗ нь паче потврь|32|ждахь и прилагахь.

ниѥмь разорити малоѥ се приложениѥ и записаниѥ крал(ѥ)вс(тва) ми, таковаго да ра|34|зорить Г(оспод)ь Б(ог)ь вʼседрьжитель и вь

мѣсто помощи и застоуплѥниꙗ да моу ѥс(ть) мьстите|35|л҅ница Б(огороди)ца Хиландар҅ска, и с(ве)тыи скори помощ҅никь иѥрар҅хо Николаѥ иже се |36| ѡбрѣта вь мѣстѣ томь. И да га оубиѥ и поразы сила ч(ь)стнаго и животворещаго |37| кр(ь)ста Х(ри)с(то)ва. И да ѥс(ть) проклеть ѡд ·д҃·хь иѥу(аг)г(е)листь и ѿ ·в҃і· ап(о)с(то)ль и ѿ ·т҃и҃і· с(ве)ты|38|хь и б(о)гоносныхь ѿ(ь)цьь иже вь Никеи. И да ѥс(ть) прич҅тень к҅ тѣмь иже рекоше: „Вь|39|з҅ми, вьз҅ми, пропни, крьвь ѥго на нась и на чедѣхь нашихь.“ И да нѣсть бл(аго)-с(лове)нь |40| вь сии вѣкь и вь придоущии. И ѿ всега збора с(ве)-тогор҅скога да боудеть проклеть. |41| И сиѥ записа крал(ѥ)вс(тво) ми оу Моравѣ прѣге Сп(а)с(о)ва д(ь)не вь лѣт(о) ·#ѕ҃· ·ѿ҃· ·н· ен҅ди-|42|ктиѡна ·з҃·.

† СТ(Є)Ф(Ꙗ)НЬ ВЬ Х(РИ)С(Т)Ꙗ Б(ОГ)Ꙗ ВѢРНИ КРАЛ(Ь) ВСѢХ(Ь) СРЬПСКИХ(Ь) И ПОМОРСКЫХ(Ь) ЗЕМЛЬ

Превод повеље

Ја, у Христу Богу верни краљ Стефан, син и наследник превисоког краља Уроша Трећег, веселим се душом и телом о божанском дару који ми даде владика мој Христос. Теби се обраћам, брзоме помоћнику који знаш сва моја прегрешења, знана и незнана, тражећи твоју велику помоћ, свети јерарше Христов Николо, који си брзи и крепки помоћник и подршка краљевства ми. Веселим се душом, желећи да следим учење и добра дела светих родитеља и прародитеља мојих, и да извршим и испуним оно што они нису довршили – ја, грешни и недостојни Стефан, Богом помиловани и Богом просвећени краљ свих српских и поморских земаља. Видевши све то, (пожеле) краљевство ми да приложим светим црквама и великим манастирима, па изнађе краљевсто ми цркву Св. Николе Мрачког. И пошто се у то време задесио старац из светих места, старац Јован иконом Хотачки, даде му краљевство ми ту цркву светога Николе, да управља том црквом иконом Јован, заједно са селима што их има та црква, за његова живота, а због његове пријеежности. Јер, виде краљевство ми његово служење, са трудом и усрдношћу, а понајвише и смерношћу, дому пречисте владичице госпође Богородице Хиландарске која је на Атосу; и да му је доживотно, у помен и за душу краљевства ми, и да је увек под влашћу светогорском, у по-

слушању игуману и свој братији светогорској, а игуман и братија да га не помере са онога места што му га је записало краљевство ми, до краја његовог живота, и да се храни старац Јован до смрти своје у тој цркви Светога Николе. А што се људи налази у цркви тој, да га слушају са сваким страхом од краљевства ми, као и сваког господара игумана, о свим работама црквеним које заповеда краљевство ми не само о работама, него и у служењу црквама, као и (овога) старца (од) куће краљевства ми, а сабрата хиландарског.

И пошто је ово приложило и записало краљевство ми Светој гори, молим онога кога Бог одреди да краљује на престолу светих родитеља и прародитеља краљевства ми, или кога од сродника краљевства ми, молим да не буде поништен овај мој мали запис иконому Јовану, него да му још буде потврђено и приложено и записано. Јер, ни први цареви и краљеви и прародитељи краљевства ми нису разорили, него су прилагали и записивали онолико колико је ко могао, а тако исто и краљевство ми не поништи њихов прилог, него прилагах и потврђивах.

А ако се нађе неко ко ће, подстакнут ђаволском обманом да разори овај мали прилог и запис краљевства ми, таквога да разори господ Бог сведржитељ, и да му је уместо помоћи и заштите, Богородица Хиландарска и свети брзи помоћник и јерарх Никола који се налази у том месту, и да га убије и порази сила часног и животворног крста Христовог, и да је проклет од четворице јеванђелиста и од 12 апостола и од 318 светих и богоносних отаца у Никеји, и да буде прибројан онима који рекоше: „Узми, узми, распни. Крв његова на нама и на деци нашој.“ И да није благословен ни у овом веку нити у долазећем. И од свег збора светогорског да буде проклет. И записа ово краљевство ми у Морави, пред Спасовдан, године 6850, индикта 7.

Стефан, у Христу Богу верни краљ свих српских и поморских земаља.

Дипломатичка анализа

Аренга. Аренга документа следи познати образац који најпре истиче посебну везу ауктора са светитељем – патроном манастира (св. Никола). Потом се истиче како ауктор понавља добра дела светих претходника – *родитеља и прародитеља* (при чему се под појмом прародитељи у Душановим исправама увек подразумева краљ Милутин;

како смо већ показали,[3] овде је позивање на краља Милутина сасвим умесно јер је он први даривао манастир Св. Николе у Орехову[4]). Аренга се потом наставља топосом о „довршавању недовршеног". Реч је о сложеној алузији на старозаветне праслике Дечанског и Душана као Давида и Соломона, посебно значајне када је реч о подизању Дечана, својеврсног пандана сионскога храма.[5] Сличан топос користи Дечански у повељи за призренску епископију из 1326. године, када каже да настоји да *доврши оно што не достигоше да заврше свети родитељи краљевства ми*.[6] У извесном смислу, топосом о којем је реч изабрана аренга се надовезује на „прву интитулацију" која јој претходи, а у којој је Душан представљен као *син и наследник превисоког краља Уроша Трећег*.

Интитулација. У овом акту необична је појава двеју интитулација. После симболичне инвокације крстом следи формула *Ја, у Христу Богу верни краљ Стефан*,[7] да би потом, после аренге, уследи-

[3] Видети нашу расправу *О питању аутентичности повеља мрачког комплекса* објављену у овом броју ССА, стр. 153–168.

[4] Ваља, међутим, рећи да је реч о уобичајеном топосу у аренгама српских владара, те да на овом месту не мора ни бити речи о алузији на претходна даривања овог конкретног манастира, већ се топос даривања може и начелно схватити.

[5] О симболици представљања Дечанског и Душана као Давида и Соломона и топосу „довршавања недовршеног", видети G. Babić, *Les portraits de Dečani représentant ensemble Dečanski et Dušan*, у: Дечани и византијска уметност средином XIV века. Међународни нуачни скуп поводом 650 година манастира Дечана, САНУ, научни скупови, књига XLIX, Одељење историјских наука, књ. 13, Београд 1989, 273–286.

[6] И овде је реч о „заједничком дару" Дечанског и Душана. Уп. *Споменици за средњовековната и поновата историја на Македонија* III, Скопје 1980, 264. Видети: С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 206.

[7] С. Станојевић у својој студији о интитулацији (*Студије о српској дипломатици*, Глас 92 (1913) 150) помиње ову интитулацију као пример за ситуацију у којој Душан помиње оца, а не деду, краља Милутина. Помињање Дечанског чини се разумљиво у контексту посвете храма св. Николи, као и претходног даривања манастира. На „необичност интитулације" указује А. Соловјев, *Повеље манастира Св. Николе Мрачког*, Прилози КЈИФ 9, 1–2 (1929) 12, сматрајући да је то последица чињенице да „повеља провинцијалном манастиру, можда опет писана од самог игумана и поднета краљу, може да се удаљава од тачних правила дипломатике". Тешко да би ово запажање било одрживо, јер није могуће да је повељу писао игуман манастира Св. Николе у Орахову, пошто се садржином ове повеље његова права над манастиром смањују, па не видимо какве би он користи имао од састављања оваквог акта. Пре ће бити да је повељу саставио сам старац Јован, економ хотачки,

ла шира интитулација: *ја, грешни и недостојни Стефан, Богом помиловани и Богом просвећени краљ свих српских и поморских земаља*, у потпуности уобичајена у српској дипломатици.[8] Грешка у исписивању речи „српских“ не може се узети као аргумент за мишљење да је реч о документу који није састављан у краљевској канцеларији, јер је грешка учињена у препису. Очигледно је међутим да акт настаје на захтев странке. Указујемо овде на донекле сличан пример у повељи издатој већ следеће, 1343. године, којом краљ Душан потврђује старцу Григорију цркву Св. Петра у Кориши.[9] У експозицији документа ауктор објашњава околности које су довеле до издавања повеље, те каже да је даровница настала на захтев старца Григорија. Услишивши ове захтеве, краљ наглашава како је *записао*речени дар, давши цркву на уживање старцу, с тим да она после његове смрти припадне Хиландару. Реч је, дакле, о сличној правној ситуацији, с тим што је у случају повеље из 1342. документ највероватније претходно припремљен па донесен владару на потпис.[10] Напомињемо да у последњој реченици повеље из 1342. стоји такође *и записа ово краљевство ми* (60. ред у издању).

Експозиција. Нарација повеље објашњава околности у којима је дошло до даривања: *И пошто се у то време задесио старац из светих места, старац Јован*. Из наведеног је јасно да је дошло до сусрета између краља и старца Јована. Да ли је том приликом неко сведочио о Јовановој привржености Хиландару, или је Душан сам неком ранијом приликом упознао тога старца, не можемо рећи. Тек, он вели: *Јер, виде краљевство ми његово служење, са трудом и усрдношћу, а понајвише и смерношћу, дому пречисте владичице госпође Богородице Хиландарске*. То су биле одлучујуће околности које су владара нагнале да изда даровницу, с тим што манастир остаје, како је актом из 1339. већ било утврђено, *под влашћу светогорском, у послушању игуману и свој братији светогорској*.

или неко њему близак, ко је владару препоручио старца. То лице, разуме се, такође није морало знати сва правила дипломатичка.

[8] Уп. Д. Синдик, нав. дело, 111 (сматра израз „просвећени“ грешком уместо „преосвећени“; о томе видети напред, у расправљању о аутентичности акта).

[9] А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права од 12. до краја 15. века*, Београд 1926, 125–127 (део о „записивању“ на стр. 126).

[10] Напомињемо да је аренга ове повеља идентична аренгама двају повеља за мрачки комплекс – Стефана Дечанског из 1330. и цара Јована Александра из 1347. године.

Завршне формуле. У короборацији, краљ Душан речима потврђује оно што је повељом одређено. Из молбе: *пошто је ово приложило и записало краљевство ми Светој гори ... молим да не буде поништен овај мој мали запис иконому Јовану, него да му још буде потврђено и приложено и записано*, следи да овај документ одиста представља неку врсту нацрта, после којег би требало да уследи још један акт, могуће са званичним карактером који ова повеља, припремљена ван владарске канцларије и поднета на потпис, нема. У овај део повеље уметнут је и део који иначе иде уз санкцију, а тиче се навођења могућих наследника престола, које актуелни владар моли да не пониште његова даровања. Реч је о специфичној формулацији, помену *онога кога Бог одреди да краљује на престолу светих родитеља и прародитеља краљевства ми, или кога од сродника краљевства ми*, која би указивала да у томе часу Душан још увек рачуна са могућношћу да га наследи његов полубрат Симеон. Видели смо да се са том могућношћу рачуна у документу из 1339, с тим што је у тој повељи експлицитиније наведено ко су могући наследници престола: *или син краљевства ми, или брат краљевства ми, или ко од сродника краљевства ми*.[11]

Санкција акта задржава многе формулације карактеристичне за акт из 1339. укључив и проклетство од *свег збора светогорског* које се јавља у документима за Хиландар. Реч је у суштини о једној парафрази санкције из 1339. што показује да је повеља била направљена у светогорској средини, највероватније учешћем самог старца Јована, који је могао имати пред собом претходни даровни акт владарев Хиландару.

Датум ове повеље представља проблем, јер се индикт (VII) и година (6850. од стварања света) не слажу. Наиме, овој години (1342) одговара индикт X, тако да се поставља питање је ли вероватније да је погрешка начињена у години (ако је тако, и узме се да је седми индиктион тачан, онда је акт састављен исте 1339. године кад и прва мрачка повеља Душанова Хиландару) или у индикту (при чему би остало датовање у 1342, а индикт би био сматран погрешним). До оваквих грешака лако је могло доћи код преписа, о чему сведочи већи број сачуваних Душанових исправа са грешкама истог типа. Када је међутим у повељи несагласна година са индиктом, ваља рећи да такве повеље увек буде сумњу дипломатичара, те да у томе смислу ова околност уноси разлог за опрез.

[11] Издање документа у ССА 2, 58, ред 60 и 61.

Питање аутентичности акта

У науци је одавно изражена сумња у аутентичност ове Душанове повеље. Први је то учинио Василије Марковић,[12] прогласивши је за фалсификат. На могућност да је реч о фалсификату скренуо је пажњу и Станоје Станојевић у своме раду о фалсификованим повељама, посумњавши, додуше без изношења аргументације, у аутентичност свих исправа мрачког комплекса.[13] Овим сумњама, када је реч о повељи из 1342. године, канда се придружује и Душан Синдик,[14] напоменом да је реч о „непрецизном препису или фалсификату(?)“. Као аргумент за оповргавање аутентичности исправе послужиле су „две грешке у интитулацији“.[15] Ради се о две речи написане у 8. реду: краљ Душан се у интитулацији наводи као *просвећени*, а реч *српских*, која се односи на српске земље и смештена је такође у интитулацију, погрешно је написана.[16] Томе ваља додати и чињеницу да се наведени индикт (VII) и година од стварања света (6850) не подударају.[17] Са изнетим сумњама својих претходника није се сложио Александар Соловјев, уставши у одбрану ових аката.[18] Он је мишљења да су погрешке настале пре све-

[12] В. Марковић, *Православно монаштво*, 100 и нап. 91. Марковић сматра фалсификатом и повељу из 1339. наводећи као аргументе за такво мишљење да се, као и у нашој повељи из 1342. индикт не слаже са годином; у документу из 1339. има пуно бугаризама у језику, а помињу се и дажбине којих није било у средњевековној Србији. Примедба о бугаризмима не односи се на повељу из 1342, али Марковић помиње да у овој повељи има примеса српског народног језика, због чега сматра да повеља није могла произаћи из царске канцеларије. По себи то није никакав аргумент у прилог фалсификату, јер повељу оваквог типа обично подноси владару на потпис сам дестинатар, те су у таквом документу очекивани елементи народног говора.

[13] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. О фалсификованим повељама*, Глас 169 (1935) 40. Не упуштајући се у сопствену анализу, Станојевић доноси исцрпан преглед изнетих мишљења у науци (нав. дело, 34–40), истакавши на крају да он мисли како су све мрачке повеље фалсификати, сачињени веома рано.

[14] Д. Синдик, нав. дело, 111.

[15] С. Станојевић, нав. дело, 98.

[16] Исто, 111. Синдик сматра да наместо просвећени треба да стоји преосвећени, али затим каже да таква титула (преосвећени) не припада владару, већ црквеном лицу. Биће да је реч о забуни, јер не видимо да је спорна постојећа титула – *грешни и недостојни Стефан, Богом помиловани и Богом просвећени краљ свих српских и поморских земаља*.

[17] А. Соловјев, *Повеље манастира Св. Николе Мрачког*, 13.

[18] А. Соловјев, нав. дело, 13–14.

га као последица рђавих преписа, а да садржински ове повеље не изазивају недоумице у погледу аутентичности.

Када је реч о повељи из 1342, судећи према садржини, она би најмање, од свих повеља мрачког комплекса, требало да буде сматрана за фалсификат. Заједно са Соловјевом, не видимо коме би одговарало да направи такав фалсификат који одређује да старца *игуман и братија не помере са онога места што му га је записало краљевство ми, до краја његовог живота, и да се храни старац Јован до смрти своје у тој цркви Светога Николе. А што се људи налази у цркви тој, да га слушају са сваким страхом од краљевства ми*. Једини који има користи од повеље је сам старац Јован. Њему је било потребно да одмах том повељом игуману мрачком потврди своја права. Да је реч о накнадном хиландарском фалсификату, насталом с намером да оснажи фалсификовани акт из 1339. године, тешко да би се чинило измишљањем једне непостојеће правне ситуације и даривања. Тим пре што повеља практично нема диспозитива, него се очевидно „наслања“ у томе погледу на претходну Душанову даровницу Хиландару. Из свега реченог следи, према нашем мишљењу, да је реч о препису аутентичног акта, препису у којем су се поткрале неке грешке, које, међутим, нису довољне да би се могло помислити на фалсификовану исправу.

Личности

Иконом Јован, 37, *17*, *19*, *29*, *42* – о иконому хотачком Јовану нема других података сем значајног дара који му је овом повељом краљ Душан дао у харистикиј. Изнета је претпоставка да је можда реч о сроднику краљевом, с обзиром на величину дара, али тешко да је то случај с обзиром на начин на који краљ о старцу Јовану пише у даровници.

Литература: Б. Зарковић, *Хотачка метохија*, Приштина 2002, 143–145, са старијом литературом.

Стари српски архив, књ. 3, стр. 45–69

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Жарко Вујошевић

ХРИСОВУЉА КРАЉА СТЕФАНА ДУШАНА МАНАСТИРУ СВ. ПЕТРА И ПАВЛА НА ЛИМУ

1343, октобар 25.

Краљ Стефан Душан поклања манастиру Св. Петра и Павла на Лиму село Велије Поље са засеоцима Брезавом и Заградом и свим правима тог села, уз одредбу да овај дар остане у безусловном поседу дестинатара. Повеља је издата 25.октобра 1343. у месту Дебрешти у прилепској области.

Le roi Stefan Dušan offre au monastère Saint-Pierre-et-Paul sur le Lim le village de Velije Polje avec ses hameaux Brezava et Zagrad et tous les droits de ce village, en prescrivant que nulle entrave ne doit affecter la possesion de ce bien par le destinataire. Cette charte, rédigée à Debrešta dans la région de Prilep, est datée du 25 octobre 1343.

У комплексу немањићких повеља манастиру Св. Петра и Павла на Лиму посебну пажњу привлачи хронолошки последња, она коју је издао краљ Стефан Душан. Веома кратка диспозитивна одредба по свом значају стоји у приличној несразмери са другим деловима документа, чији је садржај са становишта дипломатике, и нарочито проучавања политичко-идеолошких тема једне фазе Душанове владавине од изузетне важности. Анализа повеље отвара и подсећа на низ питања о којима се у нашој историографији (у ширем смислу) већ расправљало; ова исправа помаже да се та питања још једном сагледају у односу њихове међусобне зависности.

У тексту се каже да је повеља (*златопечатно слово*) записана године 6852 (1343), 25. октобра, *у Дебрешти, у прилепској страни*. Према спољашњим и унутрашњим карактеристикама документа, о чему ћемо подробније писати касније, јасно је да је у питању *препис*, настао изгледа не много после оригинала, рекли бисмо најкасније током

60-тих година XIV века.[1] Црвених слова у тексту нема, док су особеност, боље рећи необичност дипломатичке форме, као и поједине стилске и формалне грешке писара убедљиви докази да не може бити речи о оригиналу. Повеља је исписана на пергаменту димензија 457 x 320–323 мм,[2] канцеларијским брзописом, плавим мастилом.[3] Текст данас није потпун: сачувано је 45 редова, без завршетка.[4] Прекид наступа при крају санкције, *недостају потпис и печат*, који се, с обзиром на то да је реч о препису (копији), на овом документу вероватно није ни налазио. Као и остале сачуване повеље упућене манастиру Св. Петра и Павла на Лиму, и ова се данас налази у Архиву манастира Хиландара, под ознаком Хил. 21, топографска сигнатура А 4/9.

Ранија издања

Повељу је први објавио С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 598–599. То је извод који садржи само диспозитивну одредбу и делове санкције, као и погрешно представљену интитулацију. Досад једино целовито издање приредио је А. Соловјев, *Кад је Дечански проглашен за свеца? (краља Душанова повеља Лимском манастиру)*, Богословље IV (1929) 284–298, са коментаром у коме је посебна пажња посвећена аренги као главном извору за ауторову тему – светитељство краља Стефана Дечанског. Уз минималне пропусте у читању, Соловјев је текст повеље објавио у савременој ортографској форми, модерном ћирилицом.

[1] А. Соловјев, *Кад је Дечански проглашен за свеца?*, Богословље IV (1929) 284, процењује да се овде ради о „ситном брзопису XV–XVI века". Ипак прихватамо мишљења изнета код Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 61–62. и Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 33, да препис потиче из средине XIV века, уз образложења која ћемо дати у даљем излагању.
[2] Д. Синдик, *нав. дело*, 33.
[3] Од истраживача који су се бавили овом повељом необичну појединост у вези са бојом мастила региструје само Д. Синдик, *нав. дело*, 33, без коментара. Питање зашто плавим, а не црним мастилом, можда и није од нарочитог значаја, с обзиром на то да се неспорно ради о препису. Вероватно је повеља чувана у лошим условима, па је текст, можда услед влаге, нешто избледео, те се стиче утисак да је писан плавом бојом.
[4] Д. Синдик (*нав. дело*, 33), који је имао повељу пред собом, помиње траг од лепљења на полеђини и претпоставља да је постојао други комад пергамента са наставком текста.

Да се помену и дипломатички прегледи са коментарима о овој повељи: Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 61–62; Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 33–34, нетачно наводи датум (21. октобар) и објављује прва два и последња два реда текста са извесним грешкама у читању.

Фотографије документа: Архив САНУ (бр. 8876/43), Народна библиотека Србије (Ф 2756) и Архив Србије (филм). У нашем издању служили смо се снимком из Архива Србије.

Текст повеље[*]

† Понеиже ан,,гѥл,,скоѥ слово пров[и]де в,,сȣ вьселѥнȣю, бл(а)говериꙗ же и ч(и)стоти пльна сȣщи вьселѥнаꙗ. Ц(а)риѥ же |2| и простии сь в,,сакою смерѣною мȣдростию раби сȣть истинаго Б(о)га, нашего Владики Ис[ȣс]а Хр(и)ста. Вь них,,же и прѣ|3|жде нась бив,,шаго[5] г[оспо]да вь б(о)годарованемь ѡт[ь]ч,,[с]твѣ нашемь срьбскиѥ земле, с(ве)ти мои родители и прародителии, |4| доми Г[оспо]да Б(о)га в,,ѕе-дрьжителꙗ и прѣч(и)стиѥ его м(а)терѣ и в,,сех с(ве)тих его вь ѡб,,ласти своиѥ сьблюд[ь]ше и ѡб,,но|5|више добрѣ и дрȣгиѥ из основаниꙗ их сьздаше. Ѿт них,,же и заповедано бисть положити се те-лесемь их вь |6| них на вьспоминаниѥ с(ве)тимь их д(ȣ)хомь, ꙗкоже и бисть.

И сьбисть се слово р(е)ченоѥ пр(о)р(о)комь Давидомь г,,ла|7|голюще: „Волю боѥщих се ѥго створить Г[оспо]дь и м(о)л(и)твȣ их ȣслишить.“[6]

С(ве)тиѥ же мощи их истачають исцелѣни|8|ꙗ и многи различ,,ниѥ недȣги ис,,целꙗють и вь бранех на иноплѣменики победȣ ꙗвлꙗють ѡт[ь]ч,,[с]твȣ своѥмȣ и см,,рь|9|ть их блажима ѥс(ть), ꙗко сань ц(а)рски, ꙗже и видеста ѡчи наши ꙗже дарова Б(о)гь любещимь его.

Изволениѥмь |10| же Б(о)га Ѿ(ть)ца и поспешениѥмь Сина и наставлениѥмь С(ве)т(а)го Д(ȣ)х⟨а⟩ и м(о)л(и)твами прѣч[ис]тиѥ[7]

[*] Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.

[5] Соловјев исправља: **бившаꙗ**. У напоменама указујемо на битније разлике у односу на читање Соловјева, као и на исправке предложене у његовом издању.

[6] Парафраза Пс 145, 19.

[7] Ову реч Соловјев је испустио.

влад[и]чице наше Б[огоро]д[и]це и с(ве)тихь |11| моихь родитель и прародитель спод[о]блень бихь настол,,никь и наслед,,никь имь бити вь б(о)годарованемь ѡт(ь)ч,,(с)твѣ |12| нашемь, крал Стефань трети и с(и)нь мои Ȣрошь четврьти,[8] вь Х(ри)ста Б(о)га вер,,ни и самодрьжав,,ни г[оспо]д[и]нь всехь срьбских зем,,ль |13| и помор,,ских и грьч,,ких, прѣпраȣнȣкь с(ве)т(а)го Симеѡна Неманѥ и прьвовен,,чанаго кралꙗ Стефана, нар(е)ченаго вь ан,,гел,,скомь |14| ѡбразѣ Симона монаха монаха(!), и с(ы)нь с(ве)т(а)го кралꙗ Ȣроша третиѥга.

Мнѣ же вьразȣм,,лꙗющȣ се техь житиѥмь |15| и тьщещȣ се заповеди ихь сьблюдати ми непрѣложно и непоколѣбимо, да ꙗкоже вь врѣменемь семь и зем,,льне|16|мь ц(а)р(с)тви неразлȣчимь бихь ѡт нихь, такожде и вь веч,,немь и небеснемь ц(а)рстви добраго наследиꙗ ихь да |17| не лиши се бихь, вь несказаноѥ сьчетаниѥ и ȣк,,рашениѥ сьдрьжима и неподвижима вь векии в,,сесилнимь его |18| мановени-ѥмь, ѡт нѥгоже кипеть в,,са скровища благости и прѣмȣдрости и бе-смр,,цтвѡ, слава же и животь всемь зе|19|мльнимь. Р(е)че бо про-роком⟨ь⟩: „Мною ц(а)риѥ ц(а)р(с)твȣють и кнези зем,,лѥю обла-д[а]ють.“[9] Сего ради ѡт начела б(о)гомис,,льни и б(о)го|20|мȣдрии в,,си разȣмев,,ше сь страхомь Владикȣ и б,,лагодателꙗ[10] своѥга, толика и такова велиꙗ дивна[11] даровав,,ша имь |21| ѡт неистьщимих(ь) скровищь своихь, не тьчию ц(а)рствовати зем⟨ль⟩ними в,,се-ми нь и неб(е)сними в⟨се⟩ми,[12] сиречь вь вѣ|22|ки прѣбивающаꙗ, потьщаше се в,,сакимь подвигомь и всесрьд,,чною любовию томȣ по-слȣжити в,,семи н,,рави и всач,,|23|скими добродетел,,ми ȣгодити, по глаголющȣмȣ пр(о)рокȣ: „Принесете Г[оспо]д[е]ви славȣ и ч(ь)сть, пренесе(!) Г[оспо]д[е]ви славȣ име|24|ни его, вьзмете ж,,рьти(!) и вьходите вь

[8] Соловјев сматра да је преписивач уметнуо речи трети и с(и)нь мои Ȣрошь. Новаковић наводи само речи Ȣрошь четврьти као Душанову интитулацију(!).

[9] Парафраза Прич 8, 15-16.

[10] Соловјев чита богодателꙗ.

[11] Уместо дивна Соловјев чита и многа.

[12] Соловјев чита вещими.

[13] Парафраза Пс 96, 7–8.

двори его."[13] Комꙋ семꙋ глаголѣ, ѡ б(о)гоѡт(ь)че, ц(а)рꙋ и пр(о)роче Давидѣ? Страшномꙋ, |25| р(е)че, и ѡтемлющꙋмꙋ

д(ꙋ)хи кнеземь, страшнеишꙋмꙋ паче ц(а)рь зем,,льнихь, приѥмлющꙋ б'лагомꙋ чл(о)в(ѣ)колюб,,цꙋ и про|26|сещꙋмꙋ ѡт нась доброѥ и ⟨бл⟩аголюбимоѥ[14] из,,волениѥ, ꙗкоже Ꙗвелово приношениѥ и Ꙗвра-млю ж,,рьтвꙋ и вьдовицѣ ѡнѣ |27| д,,вѣ цети. По томꙋ же ѡбразꙋ и добродетели и хр(и)стиꙗн,,сци ц(а)риѥ г[о]сподствꙋющеѥ, ѡви хр(и)-столюбиви и бл(а)гоч(ь)сти|28|ви ꙗвише се, ѡвиже м(и)л(ос)тиви и крос,,ци(!) и всакои правде исп,,льнѥни, иниже паки в,,семи добротами сьзданиѥмь г,,ла|29|голю цр(ь)кв(ь)нимь и в,,сакимь приложениѥмь и ꙋкрашениѥмь на славꙋ и ч(ь)сть своѥмꙋ Владицѣ принесош⟨е⟩. Техь ꙋбоѡ |30| бл(а)годетию Хр(и)стовою ⟨и⟩ св(е)ти прародителѣ[15] и родителѣ крал(евст)в(а) ми, ѡд прьваго г[оспо]д[и]на и самод'рьжца в,,сехь срьбскихь зем,,ль |31| и помор,,ских(ь), с(ве)т(а)го Симеона, и по нѥмь б,,лагоч(ь)стно и самодрьжав,,но крал(е)вав,,шихь по редꙋ, кьждо ихь вь своѥ врѣмѣ м,,но|32|гоч(ь)стноѡ и многоѡбразно зданиꙗ цр(ь)кв(ь)на великолѣпно сьздав,,ше и ꙋкрасив,,ше в,,сакимь приношениѥмь доб,,римь, |33| дрꙋгь дрꙋга рев,,нꙋюще б(о)ж(е)ств,,ною любовию, Владицѣ своѥмꙋ на с,,лавословиѥ и в,,семꙋ хр(и)столюбивомꙋ исп,,льнѥнию |34| ꙋставив,,ше и ꙋтврьдише себе же на сп[а]-сени(!) и веч(ь)нꙋю паметь.

И видевь новꙋю благодеть на родители моѥмь с(ве)ти|35|мь ꙋроши крали и сег⟨о⟩ ради в,,семь горениѥмь д(ꙋ)ше и желаниѥмь срьдца тьщꙋ се ѡт пльтьскихь кь дꙋхов,,нимь |36| и ѡд земльнихь кь небеснимь, испльнѥна и ꙋзаконѥнаꙗ с(ве)тими моими прародители и родители с(ве)тимь и б(о)жь|37|ств,,нимь цр(ь)квамь прилагаю и потврьждамь, недостатьч,,наꙗ исп,,льнꙗю.[16]

И приложи крал(евст)в(о) ми цр(ь)кви С(ве)ти|38|мь ап(о)с(то)-

[14] Соловјев чита богалюбимоѥ.

[15] Соловјев исправља: светии прародителѥ.

[16] Последње две речи Соловјев је испустио.

л(о)мь Петрȣ и Пав,,лȣ ȣ Лимѣ: селѡ ȣ Црьнꙿчи Велиѥ Полѣ и засел,,кома з(!) Брьзавомь и Заградомь и с людми |39| и с мегꙗми и сь в,,семи правинами села того и сь млини. И сиѥ златопечат,,но слово записа крал(евст)в(о) ми вь Дьбрѣщи, |40| вь прилѣпской странѣ, лѣто же тогда бѣ #ѕ҃ѡ҃н҃в҃, м(ѣ)с(е)ца ѡктебра, к҃е д(ь)нь.

И все тоѡ да прѣбиваѥть дрьжимо |41| и ѡблад[а]ѥмо намастирȣ семȣ непоколеб,,лѥмо и неѡтем,,лемо, дон,,деже имеѥ ц(а)р(ь)ство веч,,ноѥ пришьд разорить |42| и ȣпразднить в,,сакȣ власть зем,,льнȣ и дрьжавȣ. К,,то ли дрьзнѣ прѣжде того врѣменѣ, не ими ст,,раха Б(о)жиꙗ пред[ь] собо|43|мь, ѡтнѥти и ѡтрьг,,нȣти и мало чꙿто ѡт приложениχь мною Стефаномь крал(е)мь семȣ всеб(о)ж(ь)ствномȣ монас,,тирȣ, |44| горѣ томȣ ч,,л[о]в[ѣ]кȣ, ꙗко г,,нѣв и ꙗрость и ѡг,,нь негасȣщи и в,,сака мȣка кон,,ца[17] неимȣщи, щедицѣ[18] таковомȣ |45| ѡд страш,,наго и нелицемер,,наг⟨о⟩ ⟨с⟩ȣдиѥ[19] и мьс,,тителꙗ Хр(и)ста и да ѥс(ть)[20] прич,,тень сь(!) рас,,пньньшми Хр(и)ста и рекши: „Крь…“ ⟨прекид⟩.[21]

Каснији записи на документу

У левом врху пергамента, невезано за главни текст, сам писар је можда испробавао перо: † **пиш**. Цртицама и арапским бројевима означени су са обе стране редови текста (сваки пети), изгледа хемијском оловком. У свом коментару повеље Д. Синдик (видети горе) наводи белешку монаха Никандра из XIX века, која се налази на полеђини документа. Овде је преносимо по његовом читању:

Сеи χрисовȣль кралꙙ Оуроша отца (прецртано и руком XX века дописано: „Душана унука“) **Милȣтинова дань монастирю С(ве)тыχ**

[17] Синдик чита [**небес**]**ниа** (!).

[18] Недостаје реч која би реченицу уоквирила као смислену целину: „... гнев и јарост и свака мука бескрајна, (**и да нема**) милости за таквог“. Можда је писар на овом месту грешком пропустио да понови реч **неимȣщи**.

[19] Синдик чита **вес**]**мер**[**т**]**н**[**аго** (!) **с**]**ȣдиѥ**.

[20] Речи **и да ѥс(ть)** Соловјев је пропустио.

[21] Соловјев реконструише наредних пар речи: „**крьвь ѥго на нась** итд.“ У питању је цитат из Мт 27, 25: „Крв његова на нас и на децу нашу!“.

Апостоль во прилѣпскои державѣ с8щіи. В„ нем же и ѡпис8еть дарованнаꙗ по границами.

По Синдику наводимо и белешку „црвеном оловком: Д Бр. 31."

Превод повеље

Пошто се анђеоска реч (закон)[22] брине[23] за сву васељену, она (васељена) је испуњена благоверјем и чистотом. А цареви и праведници са сваком смерном мудрошћу слуге су истинитог Бога, нашег Владике Исуса Христа. Међу њима су и наши претходници, господари нашег богодарованог отачаства српске земље, моји свети родитељи и прародитељи, [који су] у својој области сачували и обновили како треба домове Господа Бога сведржитеља, пречисте Његове Мајке и свих светих Његових, а друге су подигли из основа. Они су и заповедили да се у њих положе њихова тела, за њихов свети спомен; тако је и било.
И испунила се реч пророка Давида, који је говорио: „Вољу оних који Га се боје испуњава Господ и молитву њихову чује."[24]
Њихове свете мошти дарују исцељења, лече многе различите болести и у ратовима са иноплеменицима доносе победу свом отачаству; њихова смрт је блажена, као царско достојанство, а и наше очи су виделе што је Бог даровао онима који Га воле.

---

[22] У смислу „закон" ова синтагма јавља се у Јев 2,2 (црквенословенски: **агг҃ли слово**); уп. Дап 7,53 и Гал 3,19.
[23] У дилеми да ли је у питању глагол **провидети** (унапред видети, praevidere) или **провѣдѣти** (**проведети** – унапред знати, praescire), – ако је писар скратио реч испуштајући вокал „е" који се понавља, – определили смо се за први, који овде треба схватити у смислу „(благонаклоно) водити бригу о коме". Овакво деловање приписује се Богу, који уређује земаљски поредак бригом о људском роду. Управо због тога што подразумева и *деловање* **провидети** се, боље него **провѣдѣти**, уклапа у смисао поруке коју саопштава почетак наше аренге. Именица би гласила „провиђање", „промисао", лат. providentia, грч. prÊnoia. Са овим значењем реч providentia налазимо у латинској верзији Душанове повеље Дубровнику из 1333 (изд. Г. Чремошник, *Студије из српске палеографије и дипломатике*, Гласник СНД XXI, Скопље 1940, 1–21). У аренгама (проемијама) византијских повеља prÊnoia се јавља као царска врлина, један од елемената подражавања Бога: H. Hunger, *Prooimion. Elemente der byzantinischen Kaiseridee in den Arengen der Urkunden*, Wien 1964, 84–94. (Хунгер даје и немачки термин – Voraussicht).
[24] Парафраза Пс 145, 19.

Вољом Бога Оца, пôмоћу Сина и управљењем Светог Духа, молитвама пречисте владичице наше Богородице и мојих светих родитеља и прародитеља, удостојен сам да им будем наследник на престолу и следбеник у богодарованом отачаству нашем као краљ Стефан трећи, са мојим сином Урошем четвртим, у Христу Богу верни и самодржавни господар свих српских земаља и поморских и грчких, праправнук светог Симеона Немање и првовенчаног краља Стефана, у анђелском лику (тј. у монаштву) названог Симона монаха, и син светог краља Уроша трећег.
Поучен њиховим житијима, трудим[25] се да сачувам њихове заповести неизмењено и непоколебиво, да не будем одељен од њих у овом времену и земаљском царству, али и да не бих био лишен њиховог доброг наслеђа у вечном, Небеском царству; а оно (наслеђе) је тамо (у Царству небеском) непромењиво сачувано у неизрецивом заједништву и лепоти у све векове свесилном Његовом (Христовом) заповешћу, од Кога извиру све ризнице благости и премудрости, и бесмртност, слава и живот свему земаљском. Јер Он је рекао преко пророка: „Мноме цареви царују и кнезови владају земљом.“[26] Због тога су се од почетка сви богомислени и богобојажљиви, разумевши са страхом свог Владику и добочинитеља, Који им је толика и тако велика блага даровао из својих неисцрпних ризница, – не само да царују над свим земаљским, него и над свим небеским, оним што вечно постоји, – потрудили сваким подвигом и најискренијом љубављу да Му послуже на сваки начин и да Му угоде свакаквим добрим делима, по пророковим речима: „Принесите Господу славу и част, принесите Господу славу имена Његовог, узмите жртве и идите у дворе Његове.“[27] А коме то, о богооче, цару и пророче Давиде? Страшном, рече, Ономе који узима дух кнезовима, страшнијем од царева земаљских, а опет благом човекољупцу Који прима и моли од нас добру и искрену намеру, као што су Авељев принос,[28] Аврамова жртва[29] и две лепте оне удовице.[30] По том примеру и

[25] Иако се глаголи **вьраз8мльıати** и **тьщати (сє)** у изворнику налазе у партиципу презента, овде их преводимо партиципом перфекта и презентом, да би реченица изгледала као смислена целина.
[26] Парафраза Прич 8, 15–16.
[27] Парафраза Пс 96, 7–8.
[28] Вид. Пост 4, 4. Уп. Јев 11, 4.
[29] Вид. Пост 22, 1–18. Уп. Рим 4, 3.

врлини владали су и хришћански цареви, па су се ови показали као христољубиви и побожни, други као милостиви и кротки и испуњени сваком правдом, а други су опет сваком добротом оснивали, као што кажем, цркве и са свим прилозима и украсима принели их на славу и част свом Владики.[31] Са њима су, по благодати Христовој, и свети прародитељи и родитељи краљевства ми – од првог господара и самодршца свих српских и поморских земаља, светог Симеона, и свих који су после њега редом побожно и самодржавно краљевали – сваки у своје време достојно саградили и украсили сваким добрим прилогом раскошне и многе цркве, заједно ревнујући божанственом љубављу, и установили их и утврдили свом Владики на славословље и као прилог сваком христољубивом делу, а себи на спасење и вечну успомену.[32]

И пошто сам видео нову благодат на мом родитељу, светом краљу Урошу, трудим се свим жаром душе и жељом срца да се узвисим од телесног ка духовном и од земаљског ка небеском, те прилажем и потврђујем оно што су моји свети прародитељи и родитељи дали и узаконили светим и божанственим црквама, и допуњујем што недостаје.

И прилаже краљевство ми цркви Светих апостола Петра и Павла у Лиму: село у Црнчи Велије Поље са засеоцима Бр(е)завом и Заградом, и са људима и међама и свим правима тог села и са млиновима. А ово златопечатно слово записало је краљевство ми у Дебрешти, у прилепској области, а то је било године 6852, месеца октобра, у 25. дан.

И све то да остане у власти и поседу овог манастира непоколебљиво и сигурно, све док не буде дошло Вечно царство да разори и уништи сваку земаљску власт и силу. А ко се усуди пре тог времена, немајући страха Божијег у себи, да одузме и отме било шта (од овога) што сам ја, краљ Стефан, приложио овом божаственом манастиру, тешко оном човеку, и да га снађе гнев и јарост и огањ неугасиви и свака бескрајна мука, и да нема милости за таквог од страшног и нелицемерног судије и осветника Христа и да буде прибројан онима који су разапели Христа, рекавши: „Кр...“ [прекид].

[30] Вид. Мк 12, 41–44 и Лк 21, 1–4.

[31] Облике **създаниѥмь...цр(ь)кв(ь)нимь**; **приложениѥмь и ȣкрашениѥмь** (герунд са инструменталима) у преводу мењамо да бисмо заокружили смислену реченицу.

[32] И у овој реченици се јављају партиципи (**създав,,шє**, **ȣкрасив,,шє**, **ȣставив,,шє**), које смо у преводу променили ради бољег разумевања реченице.

Превод Никандрове белешке на полеђини: Ово [је] прави хрисовуљ краља Уроша, оца (касније исправљено: Душана, унука) Милутиновог, дат манастиру Светих апостола у прилепској области.[33] У њему се описују и дарови, по границама.

Манастир Св. Петра и Павла на Лиму и комплекс његових повеља

Лимски манастир код Бијелог Поља са црквом Св. Петра и Павла[34] основао је Немањин брат Мирослав, највероватније као велики кнез Хумски (други пут), између 1195. и 1199. године.[35] То је једнобродна црква малих размера са три травеја, апсидом правоугаоном споља и изнутра, и четвртастом куполом, која је наткриљена пирамидалним кровом. Храм споља има изглед мале trobrodne базилике и представља најстарију датовану грађевину овог типа у православном свету.[36] Ова црква, највероватније место настанка чувеног *Мирослављевог јеванђеља*,[37] имала је занимљиву историју, која је од значаја и за анализу наше повеље.

[33] Није јасно да ли је монах Никандар мислио да се манастир налази у прилепској области, или да је повеља тамо издата.

[34] У изворима и литератури ова црква се наводи различито: Св. Петра и Павла, Св. Петра, Св. апостола. Иако Р. Љубинковић, *Хумско епархиско властелинство и црква Св. Петра у Бијелом Пољу*, Старинар 9–10 (1957) 97–123, на основу ктиторског натписа у тимпанону западних врата цркве закључује да је она посвећена св. апостолу Петру, ми је називамо црквом Св. Петра и Павла, као што уосталом стоји и у нашој повељи. Осим тога, Црква је установила *заједнички култ* двојице најпознатијих Христових апостола: у календару имају заједнички спомен 29. јуна / 12. јула (код нас ипак називан само по једном од њих – Петровдан), на иконама се представљају један поред другог. Дакле, када се за неку цркву каже да је посвећена св. Петру (нпр. Петрова црква код Новог Пазара), могло би да се подразумева да је посвећена *и* св. Павлу.

[35] Дилеме око времена изградње цркве разрешио је Р. Љубинковић, *нав. дело*, 97–98. (Уп. В. Ј. Ђурић у *ИСН* I, 282–283, са основном литературом о овом храму.) Љубинковићеви резултати су у основи нашег кратког излагања о историјату цркве Св. Петра и Павла. Указујемо и на исцрпну монографију D. Nagorni, *Die Kirche Sv. Petar in Bijelo Polje (Montenegro), Ihre Stellung in der Geschichte der serbischen Architektur*, München 1978, као и на рад М. Динића, *Три повеље из исписа Ивана Лучића*, Зборник ФФ III (1955) 69–94, у коме се између осталог расправља о Лимском манастиру и његовим повељама.

[36] *ИСН* I, 282–283 (В. Ј. Ђурић).

[37] Исто, 293 (В. Ј. Ђурић).

У почетку приватни посед у власништву ктитора и његових наследника, црква Св. Петра и Павла је убрзо после бугарске похаре 1254. постала седиште Хумске епископије, заменивши у том својству храм Св. Богородице у Стону.[38] Вероватно јој је у то време, и у вези са њеном новом улогом, дозидана припрата са два звоника.[39] Из доба док је била катедрала сачуване су три повеље које су српски краљеви издали овој цркви: Уроша I, највероватније из 1254/55 (којом је установљена као ново седиште епископије), Милутина из 1318–1321. и Стефана Дечанског из 1324.[40] Из прве међу њима сазнајемо да је постојала још једна, оснивачка повеља коју је ктитору, великом кнезу Мирославу, доделио његов синовац велики жупан Стефан Немањић, а коју су однели Бугари када су 1254. опљачкали храм: „**Изидоше Боѵгаре, и поплѣнише црькввь светаго апостола Петра вь Лимю и вьзеше... крюсоволь златопечатьни что бѣше запис(ал шт)ць ми своѥмю стрицю, великомю кнезю хльмьскомю Мирославоѵ, а моѥмю дѣдоѵ.**“[41] Њоме засновано властелинство цркве Св. Петра и Павла придружено је исправом Уроша I поседима Хумске епископије, који су проширени Милутиновом, а потврђени повељом Стефана Дечанског. Међутим, већ у току друге четвртине XIV века ова црква је изгубила статус епископског седишта, о чему посредно сведочи управо повеља краља Душана којом се овде бавимо. У њој се Хумска епископија уопште не помиње, она се додељује само „**цр(ь)кви С(ве)тимь ап(о)с(то)л(о)мь Петрȣ и Пав„лȣ ȣ Лимѣ.**“ (на два места дестинатар се наводи и као манастир).[42] После Душанове повеље, о Лимском манастиру све до најновијег доба има врло мало података. Средином XV века поново се јавља, сада као седиште једне

[38] О овим темама, посебно о разлозима премештања епископског седишта, убедљиве закључке доноси Р. Љубинковић, *нав. дело*, 98–101.
[39] Р. Љубинковић, 112; *ИСН* I, 283, 393 (В. Ј. Ђурић).
[40] Издања: Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др.*, Споменик СКА III (1890) 8–11. (Урош I); С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 597–598, извод (Милутин); Исто, 598, извод (Дечански). Издање повеља Милутина и Дечанског припрема Владан Тријић за наредни број Старог српског архива. Датовање повеље Уроша I наводимо према Р. Љубинковић, *нав. дело*, 100.
[41] Љ. Стојановић, *нав. дело*, 8.
[42] Р. Љубинковић, *нав. дело*, 103, на основу Душанове повеље Лимском манастиру и посебно његових повеља Дубровнику о уступању Стона из 1333. и 1334. закључује да је Хумска епископија пре издавања ових докумената укинута и доводи то у везу са падом делова Хума под власт босанског бана Стјепана II Котроманића (1326).

нове епархије (Лимска митрополија) и то изгледа у оквиру босанске државе. Нови помен долази тек у првој половини XVII века, када извори у саставу обновљене Пећке патријаршије наводе Митрополију петровску или полухерцеговачку, чији је владика највероватније столовао у цркви Св. Петра и Павла. Очигледно је, ипак, да између епархија о којима је било речи (Хумска, Лимска, Петровска/Полухерцеговачка) не постоји континуитет у правном и територијалном смислу. Крајем XVII века црква Св. Петра и Павла претворена је у џамију; хришћанском култу привремено је враћена 1912, затим је поново била џамија, да би од 1922. поново постала православни храм.[43]

Чињеница да су све четири сачуване лимске повеље доспеле у Хиландар, где се и данас чувају, подстиче на закључак да је црква Св. Петра и Павла са својим властелинством у једном тренутку, можда по укидању Хумске епископије, постала метох овог манастира.[44] О томе, међутим, у изворима нема никаквих података. Против таквог мишљења изјаснио се још В. Ћоровић, а са њим се слаже и Р. Љубинковић.[45] Може се само нагађати да је и ово једна од цркава чије су драгоцености у неком кризном периоду (а такви су били заиста чести) пренете у „најсигурнији“ српски манастир.

Овде је још важно да упоредимо Душанову повељу са сачуваним повељама његових претходника. Пада у очи да су прве три међусобно тесно повезане. Поред тога што се све односе на Хумску епископију, у њима се увек посредно или непосредно помињу ранији акти упућени цркви која је једно време била епархијско седиште (код Милутина и Дечанског: **„како ѥ ѡть прѣднихь с(ве)тихь г(о)с(поди)нь било“**.[46] У том смислу овом комплексу треба додати и изгубљени документ Стефана Немањића, изреком поменут у повељи Уроша I. Даље, њихове аренге се подударају готово од речи до речи, ако се изузму кратке приповедачке епизоде (Урош I о упаду Бугара, Дечански о сукобу са оцем), док повеље Милутина и Дечанског имају и у основи исту

[43] О историји после средине XIV века: Р. Љубинковић, *нав. дело*, 103–104.
[44] Тако сматра Р. Грујић, *Епархиска властелинства у средњовековној Србији*, Богословље II, св. 2–3 (1932) 23.
[45] В. Ћоровић, *Питања о хронологији у делима светога Саве*, Годишњица НЧ XLIX, Београд 1940, 33–34; Р. Љубинковић, *нав. дело*, 104.
[46] Срдачна захвалност колеги Владану Тријићу, који нам је дао на увид текст свог издања ових двеју повеља (у припреми).

експозицију.[47] Дакле, ради се о комплексу исправа које се континуирано надовезују једна на другу. Душанова повеља, иако упућена истом дестинатару (тачније, истој цркви), по својој садржини знатно одступа од осталих. Не само да у њој нема речи о Хумској епископији, него се нигде не помињу ни претходне исправе. Ауктор само уопштено каже: „… **испльнѥна и ꙋзаконѥнаꙗ с(ве)тими моими прародители и родители с(ве)тимь и б(о)жьств„нимь цр(ь)квамь** (множина!) **прилагаю и потврьждамь, недостатьч„наꙗ исп„льнꙗю.**“ И други делови документа, санкција и нарочито аренга се по садржини упадљиво разликују од осталих. Мислимо да није од нарочитог значаја питање да ли је Душан, издајући своју повељу, имао пред собом акте својих „прародитеља и родитеља“, нити се овим доводи у сумњу аутентичност његове исправе. С обзиром на сразмерно мали значај диспозитивне одредбе у односу на изузетно важне поруке саопштене у аренги (владарски програм) и у експозицији (светитељство Стефана Дечанског), ове разлике треба посматрати у светлу значајних промена које наступају у једној фази Душанове владавине. Нестанак Хумске епископије овде је споредна тема; ради се о суштинским идеолошким и политичким кретањима, која ће дати главни правац даљем развоју српске државе под вођством најмоћнијег Немањића. Подстицај су им дала три конкретна догађаја, о којима посредно и непосредно сведочи наша повеља: освајања византијских области, почетак градње Душановог маузолеја код Призрена и објављивање моштију краља Стефана Дечанског.

Дипломатичка анализа

У уводу је речено да се овде ради о препису, на шта упућују неколике спољашње и унутрашње одлике документа. Поред одсуства црвених слова у тексту поменули смо и нестандардан дипломатички формулар: уместо на крају повеље, датум се појављује одмах после главног дела диспозиције; иза њега је други део диспозиције, а затим следи

[47] В. Мошин, *Повеље краља Милутина – дипломатичка анализа*, ИЧ XVIII (1971) 53–85, у анализи Милутинове повеље (стр. 66–67) претпоставља да порекло аренге треба тражити у изгубљеном документу Стефана Немањића. Он додаје да „све лимске повеље“ имају заједничке језичке особености и засебан облик крста на почетку и закључује да у њиховом састављању постоји локална традиција, дакле да је у питању Empfängerkonzept. Према подацима које нам пружа препис којим располажемо, Душанова повеља се ни по тим карактеристикама не уклапа у ову групу.

санкција која се при крају прекида. Пажњу привлачи и тип писма: то је ситни канцеларијски брзопис, по облику појединих слова карактеристичан пре свега за повеље из доба владавине цара Уроша.[48] Ипак, постоје две (можда и три) повеље из Душановог доба, чији је рукопис веома сличан овом у нашој повељи, и које допуштају претпоставку да се ради о врло раном препису.[49] Засада не можемо са сигурношћу рећи ни где је повеља преписана; у сваком случају је у питању копија данас непознатог оригиналног документа, што ће показати и анализа њених унутрашњих делова.

Инвокација. – Повеља почиње симболичком инвокацијом (крст), уобичајеном у пракси српске канцеларије.

Аренга. – Захвата око 3/4 сачуваног дела документа и представља веома садржајан, стилски и композиционо јасно уоквирен текст владарског програма Душановог, какав налазимо у повељама највишег ранга, рецимо у Арханђелској из 1347/48.[50] Као целина, ова аренга је по нашем знању јединствена у српској дипломатици. У неким деловима смо, међутим, утврдили њену зависност у односу на Светостефанску (Бањску) повељу краља Милутина из 1314–1316.[51] Ради се о свесно преузетим реченицама које се односе на главну тему наше аренге: *подражавање прецима* (imitatio maiorum). Оквир интитулације (ред 11–14 у повељи), речи које следе о Душановој жељи „да не будем одвојен од њих у овом времену и земаљском царству, али и да не бих био лишен њиховог доброг наслеђа у вечном, Небеском царству," (ред 14–17) као и општа мотивација у експозицији („трудим се свим жаром душе и жељом срца...", ред 35–37) дословно су преписани, али и веома вешто

[48] Већ од 70-тих година XIV века запажају се извесне промене у овом типу брзописа. До овог закључка дошли смо упоређивањем снимака свих повеља друге половине тог века који се налазе у Архиву САНУ.

[49] Реч је о повељама: манастиру Св. Богородице Перивлепте у Охриду из 1345. (фот. Архив САНУ бр. 8876-52), Хиландару за село Потолиново из 1348. (фот. Архива САНУ бр. 8876–56) и Хиландару за цркву Св. Николе у Врању из 1343–45. (фот. Архив САНУ бр. 8876–43), са нешто већим разликама у писму. Све три се сматрају оригиналима (Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 123; 197; 91).

[50] Изд. С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд 2003, текст на стр. 85–116, превод Д. Богдановића на стр. 117–144; *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија* III, Скопје 1980, 342–406.

[51] Изд. Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА 4 (1890); превод: Д. Богдановић у *Задужбине Косова: споменици и знамења српског народа*, Призрен – Београд 1987, 315–322.

уклопљени у целину заједно са осталим, овде новим, богословским и наративним елементима. Када знамо ово, лакше нам је да објаснимо и необичну чињеницу да се међу Душановим претходницима не наводи краљ Милутин, који се у највећем делу повеља истиче као његов главни узор.[52] Формула набрајања предака преузета је из Светостефанске повеље, наравно, прилагођена Душановој ситуацији: „... (пра)праунук светог Симеона Немање и (унук) првовенчаног краља Стефана, у анђелском лику названог Симона монаха,[53] (...) и син светог краља Уроша трећег (у Светостефанској повељи „син великог краља Стефана Уроша").“

Изгледа нам да је састављач овог текста учени богослов, уз то веома добро упућен у политичке прилике и идеје на Душановом двору, а зашто не претпоставити да је његов аутор и сам краљ Душан.[54] Јер види се да је творцу аренге ипак битнији политички програм од теологије. Она даје управо изванредан пример језика „политичке теологије“, једног од најзначајнијих средстава изражавања владарске пропаганде у аренгама Запада, Византије и код нас.[55]

Дакле, у питању је сложен идеолошки програм чија се главна тема (imitatio maiorum), развија кроз добро познате елементе: љубав према Богу, страх Божији, служење Богу и поступање по Његовој вољи, пре свега градњом и украшавањем цркава. То није ништа ново и необично у аренгама повеља;[56] наша је занимљива и посебна по томе, што су непосредни повод за овакав њен садржај била три конкретна историјска догађаја, која су се одиграла током године 1343, а пре датума издавања документа (крај октобра): почетак градње Душановог маузолеја код Призрена, објављивање моштију Стефана Дечанског и успешан завршетак освајања у Албанији и Македонији.

Своју задужбину Св. арханђеле Душан је почео да гради у пролеће 1343, о чему нас директно обавештава његова повеља старцу Гри-

---

[52] С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 163–166.

[53] У нашој аренги реч „монаха“ се овде грешком понавља, што упућује на закључак да се у овим редовима радило о механичком преписивању.

[54] Занимљиво је питање да ли је писац аренге у Светостефанској хрисовуљи можда био архиепископ Данило II, на које овде не можемо да дамо одговор.

[55] H. Fichtenau, *Arenga. Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln*, Graz – Köln 1957 (пос. стр. 7–88); H. Hunger, *Prooimion* (пос. стр. 49–154; 191–208); D. Bogdanović, *Politička filosofija srednjovekovne Srbije. Mogućnosti jednog istraživanja*, Filozofske studije 16 (1984) 7–28 (пос. стр. 15–28).

[56] Уп. С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, passim (пос. стр. 99; 284–285).

горију за цркву Св. Петра у Кориши, издата 19. маја те године.[57] Управо у овој исправи Душан први пут користи од раније познату аренгу којом се истиче *дужност владара да гради и помаже цркве*, као што су чинили и његови претходници на престолу.[58] Наша аренга се по стилу разликује, али је основна идеја иста: родитељи и прародитељи су „сачували и обновили како треба домове Господа Бога сведржитеља..., а друге су подигли из основа.“ Или, на другом месту: „... сваки у своје време достојно (су) саградили и украсили сваким добрим прилогом раскошне и многе цркве...“ Овде, међутим, прича садржи један нови, важан елемент, а то је помињање светих моштију предака, које су се прославиле у њиховим задужбинама. Душан сада може да каже да и на том плану следи пример својих претходника и изражава жељу да им буде наследник и у Небеском царству, верујући да је испунио услов да се после смрти и сам нађе међу светим Немањићима.

Тема *светих моштију*, коју иначе не налазимо у другим Душановим повељама, свакако је подстакнута и установљењем култа његовог оца, краља Стефана Дечанског, за које се поуздано сматра да је извршено током пролећа или лета 1343. године.[59] Ово је уједно и прва

---

[57] Изд. А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права од XII до краја XV века*, Београд 1926, 125–127.

[58] Аренга са почетним речима „**Благочьстивно что и благоприкьтно и похвално всѣмь христолюбивимь же (царемь и) кралюмь**...“ први пут се јавља у Милутиновој повељи Св. Николи Врањинском из око 1296 (А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 67–69), а затим у повељи Стефана Дечанског Св. Николи Мрачком из 1330 (С. Мишић, *Повеља краља Стефана Уроша III Дечанског манастиру Светог Николе Мрачког у Орехову*, Стари српски архив 1 (2002) 55–68). Код Душана је после поменуте повеље старцу Григорију срећемо још бар три пута и то све у време градње његове задужбине код Призрена (завршена до 1347/48, када је издата оснивачка повеља): у повељама Хиландару за Хрељине прилоге из 1343 (*Actes de Chilandar* II, Actes slaves publiés par B. Korablev, Виз. Врем. XIX, 1915, Приложение, бр. 27, 458–461; уп. Л. Славева – В. Мошин, *нав. дело*, 131; 133), хиландарском пиргу Хрусији од 1. јануара 1345 (*Споменици на Македонија* I, Скопје 1975, 359–362), Хиландару за Рудлов прилог од 28. марта 1345 (*Actes de Chil.* II, бр. 35, 481–483). Претпоставља се да су и две повеље Трескавцу, издате између 1343. и 1345, имале исту или сличну аренгу (*Споменици на Македонија* IV, Скопје 1981, 113–126; 137–153). Уп. С. Марјановић-Душанић, *О аутентичности повеља мрачког комплекса*, у овој свесци, стр. 157.

[59] О заснивању култа Стефана Дечанског у нашој науци се доста писало, а проблем је успешно решен упоредном анализом документарних извора (пре свих наше повеље), наративних извора и, што је било пресудно, ктиторских портрета Душана и његовог оца у Дечанима: Г. Суботић, *Прилог хронологији дечанског зидног сликарства*, ЗРВИ 20 (1981) 114–118; И. М. Ђорђевић, *Представа Стефана Дечанског уз олтарску пре-*

позната повеља у којој се Стефан Дечански помиње као *свети*.[60] При том треба нагласити да се овде ради о проглашењу светитељства на нивоу политичко-династичке праксе немањићке државе, јер је потпуни црквени култ формиран тек почетком XV века, када је трудом Григорија Цамблака нови светитељ добио житије и службу.[61] Изгледа да увођење Дечанског у ред светих Немањића треба разумети као поступак подстакнут (пре свега) државно-политичким разлозима, у часу када Душан гради један сложенији и амбициознији владарски програм. То је уочљиво у нашој аренги, која нарочито наглашава улогу његових предака као сакралних заштитника државе; а они су Душанов узор једнако као и други хришћански владари (и то овде „цареви“; уп. ред 1–3 и 24–27 у повељи).

Говорећи о чудотворству моштију предака, аренга поред осталог каже да оне „у ратовима са иноплеменицима доносе победу свом отачаству.“ Овакву формулацију, такође непознату из других Душанових повеља, доводимо у везу са успешним завршетком освајања визан-

---

граду у Дечанима, Саопштења Завода за заштиту споменика културе, Београд, XV (1983) 38; Д. Кораћ, *Канонизација Стефана Дечанског и промене на владарским портретима у Дечанима*, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Београд 1989, 287–295; Д. Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992, 111.

[60] Душан помиње светитељство свог оца у још две повеље: митрополиту Јакову за Св. Николу код Кожља из 1353 (*Споменици на Македонија* III, 411–423) и Хиландару за Св. Николу у Псачи од 25. марта 1355 (А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 155–157). У Речи уз Законик из 1349. наводи се „богопросвећени краљ Урош III“ (Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, Београд 1960, 83–86; превод 142–144). Формулација „родитељ царства ми, свети краљ Урош Стефан“ налази се у преради повеље Св. арханђелима у Јерусалиму од 8. маја 1350, која је настала у XVI веку (В. Мошин, *Повеље цара Душана о Арханђеловом манастиру у Јерусалиму и о манастиру Св. Николе на скадарском острву Врањини*, Археографски прилози 3, Београд 1981, 7–36). Питање помињања Дечанског у ушановим повељама врло је занимљиво због околности под којима је 1331. дошло до смене на престолу. О томе и о разлозима установљења култа – С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 166–168.

[61] Због тога се у вези са догађајима из 1343. опредељујемо за термин „установљење култа“, јер „канонизација“ пре подразумева саборну одлуку, поступак који у Православној цркви није прецизиран до најновијег времена. СПЦ помиње Стефана Дечанског 11/24. новембра, на дан св. Мартина из Тура, чији је култ код нас ишчезао (отуда у календару – Мратиндан). Издања Цамблакових текстова: А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева-Панаиотова, П. Ковачева, Т. Генчева, *Житие на Стефан Дечански от Григории Цамблак*, Софиа 1983; превод Л. Мирковић, *Живот краља Стефана Дечанског од Григорија Цамблака*, Стара српска књижевност III, Нови Сад – Београд 1970; Ђ. Трифуновић, Д. Богдановић, *Григорије Цамблак, Служба светом краљу Стефану Дечанском*, Србљак II, Београд 1970, 305–349.

тијских области у Албанији и јужној Македонији током 1343. године.[62] Време и место издавања повеље Св. Петру и Павлу овде су веома индикативни: 25. октобра 1343, при крају ратне сезоне, Душан се заиста могао налазити „у Дебрешти, у прилепској страни“, недалеко од области у којима су се водиле борбе.

Све ове конкретне теме добиле су у аренги смислен и лепо срочен богословски оквир, употпуњен изабраним цитатима и алузијама из Светог писма. У вези са темом страха Божијег, као врлине која бива награђена, појављује се парафраза Пс 145, 19 („Вољу оних који Га се боје испуњава Господ и молитву њихову чује“), коју Душан користи, колико нам је познато, само у овој повељи. У другом делу аренге, где је реч о потреби да се чине богоугодна дела, налазимо парафразу Пс 96, 7–8 („Принесите Господу славу и част, дајте Господу славу имена Његовог, узмите жртве и идите у дворе Његове“), присутну у још две његове повеље (Хрусији из 1346/47, изд. *Споменици на Македонија* I, 351–358. и у повељи за Св. архањђеле). Овоме се додају и добро познати библијски примери поступања по вољи Божијој: Авељев принос, Аврамова жртва и удовичине две лепте. Тако Душан представља свој идеал праведника оданог Богу и истиче континуитет са својим претходницима на престолу, који су поседовали исте врлине.[63] Цитирање псалама и навођење библијских, посебно старозаветних личности у текстовима идеолошко-пропагандног карактера као што су аренге сматра се веома важним елементом у процесу формирања слике идеалног владара у средњем веку.[64] При томе псалми имају посебну улогу јер у повељу уводе *литургијски језик*,[65] на који начин се истиче сакрални карактер правног акта и даје му се највиши ауторитет. У нашој аренги налазимо још један значајан цитат, веома често присутан у Душановим повељама: парафраза из Прича Соломонових 8, 15–16 (овде у варијанти „Мном цареви царују и кнезови владају земљом“).[66] Тим речима се (Пре)мудрост Божија обраћа људима, позивајући их да „приме њену наставу“ (Прич 8, 10) да би им се „умножили дани и додале године жи-

[62] О току ратних операција М. Динић, *За хронологију Душанових освајања византијских градова*, ЗРВИ 4 (1956) 1–11. Уп. *ИСН* I, Београд 1994^2, 519–521 (Б. Ферјанчић).

[63] Апостол Павле истиче управо Авеља и Аврама као *верне* и *праведне*: Јев 11,4; Рим 4,3.

[64] С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 181–302. Уп. и наш рад *Стари завет у аренгама повеља Стефана Душана*, Стари српски архив 2 (2003) 227–247.

[65] H. Fichtenau, *Arenga*, 19.

[66] Уп. наш наведени рад, 237–238.

воту“ (Прич 9, 11).[67] На вишој равни тумачења Премудрост би требало да представља самог Христа, што се може закључити и из текста Душанове аренге.[68] Тако овај цитат долази у ред облика изражавања владарске imitatio Christi, још једног важног елемента слике идеалног владара у повељама. Монарх као imitator Christi је идеал који се јавља у целој средњовековној Европи, а овде треба рећи да је управо цитат Прич 8, 15–16 један од ретких који је истовремено присутан у повељама Византије и Запада, а као што видимо и Србије.[69]

После ове подробне анализе остаје нам да закључимо да аренга Душанове повеље Св. Петру и Павлу садржи сасвим довољно елемената који показују да се ради о аутентичном тексту, везаном за време у које је повеља датована. То што се она појављује уз правни чин од малог значаја не би требало да значи да је повеља фалсификат, напротив: она је главни доказ да је документ исправан, јер не видимо разлог да би се неко потрудио да уз такав диспозитив реконструише читав систем идеја који се у њој јавља, а који је везан, како смо видели, за одређени историјски тренутак.[70]

Потребно је на крају да се осврнемо и на анализу Душанових аренги А. Соловјева, који је изнео мишљење да управо ова аренга представља прекретницу у владаревом „расположењу“, што је остави-

---

[67] У преводу дефтероканонске књиге *Премудрости Соломонове* митрополита Амфилохија (Радовића) пандан грчкој речи sof¿a (лат. sapientia) је „премудрост“, јер се ту ради о вечној (Пре)мудрости Божијој, а не о обичној људској мудрости (уп. 1 Кор 1, 18–24): А. Радовић, *Историја тумачења Старог завјета. Премудрости Соломонове*, Никшић 2002[3], 177. Књига *Премудрости Соломонове* има значајно место у богослужбеној употреби (Р. Ракић, *Библијски речник*, Београд 2002[3], 329). У оквиру службе светитељу из ње се читају бројни цитати који треба да покажу да је личност о којој је реч задобила Божију наклоност управо познањем (Пре)мудрости (уп. нпр. Прем 6, 12–16; пос. овде занимљиво Прем 6, 21 – „Зато ако су вам мили престоли и скиптри, властодршци народâ, поштујте Премудрост, да би вавијек царовали“).

[68] Интересантно је рећи да су се још аријанци, покушавајући да докажу подређеност Христа у односу на Бога Оца (тј. да је и Он створење Очево), позивали на Прич 8, 22 (Р. Поповић, *Извори за црквену историју*, Београд 2001, 106). Први део овог стиха је на црквенословенском гласио „**Господь *созда* мѧ** (мудрост) **начало пꙋтіи своихъ**“, док у модерном српском преводу гласи „Господ ме је *имао* (Нова вулгата: possedit me) у почетку пута својега.“ Јасно је да је овде алузија на Христа и да се у другом случају повело рачуна о интерпретацији да не би дошло до непожељних закључака.

[69] Уп. H. Hunger, *Prooimion*, 120. и H. Fichtenau, *Arenga*, 208, нап. 1.

[70] Уп. Д. Кораћ, *нав. дело*, 289. О случајевима када дуга и сложена аренга претходи диспозитиву ограниченог обима и значаја H. Hunger, *Prooimion*, 212–213.

ло трага у његовим повељама издатим у каснијем периоду.[71] Соловјев је ову промену доводио у везу са проглашењем Стефана Дечанског за свеца, догађајем који је допринео да се Душан ослободи душевног терета који га је притискао с обзиром на његов сукоб са оцем око престола и можда чак на грех оцеубиства. Истина је да су мотиви греха, смрти и Страшног суда чести у аренгама пре 1343, али они се повремено јављају и касније.[72] Друго, мислимо да Душанова успомена на оца овде не игра пресудну улогу, јер он и у повељама после 1343. помиње околности које су га довеле на власт и у којима Дечански не може бити представљен у лепом светлу.[73] До промена у стилизацији аренги свакако долази, али оне су више везане за политички успон Душанов и његово приближавање византијским моделима. Утолико је тачније мишљење Д. Кораћа да права промена наступа тек са проглашењем Српског царства.[74] Али не стоји ни његова тврдња да су аренге од тог времена „много краће", као и да је Душан после 1346. „у целини преузео византијску царску идеологију", па „обрасце и узоре његових повеља треба тражити у византијском дипломатичком материјалу." Наша анализа Душанових српских и, од њих битно различитих, грчких аренги показала је да су промене наступале постепено, управо у складу са постепеним прихватањем византијске царске идеологије.[75] На том путу није било „прекретница" ни „преломâ", већ само краћих или дужих развојних етапа, а једну од најзначајнијих представља повеља Св. Петру и Павлу на Лиму.

Интитулација. – У оквиру аренге пажњу привлачи и интитулација, у којој су и владарско име и титула формулисани на помало неочекиван начин. Аукор себе назива „краљ Стефан *трећи*", а свог наследника „син мој Урош *четврти*." Из других повеља је познато да Душан,

[71] А. Соловјев, *Кад је Дечански проглашен за свеца?*, 291–292.

[72] Нпр. у повељама Св. Богородици Перивлепти у Охриду из 1345 (А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 127–129), Св. арханђелима из 1347/48, Хиландару од 2. маја 1355 (*Chil.* II, бр. 46, 516–518).

[73] Повеља Хиландару за Св. Николу у Врању из 1343–45, изд. А. Соловјев, *Повеља краља Душана о манастиру Св. Николе у Врањи*, Прилози КЈИФ VII, , св. 1–2 (1927) 107–115 (С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 169, нап. 207. предлаже датовање ове повеље ближе 1345. години) и Реч уз Законик, изд. Н. Радојчић, 83–86; превод 142–144.

[74] Д. Кораћ, *нав. дело*, 289.

[75] Видети наш поменути рад у Стари српски архив 2, 227–247. Уп. S. Ćirković, *Between Kingdom and Empire: Dušan's State 1346–1355 Reconsidered*, Byzantium and Serbia in the 14th Century, Athens 1996, 110–120.

када уз своје име наводи цифру, увек користи ознаку „Стефан *четврти*",[76] док титула његовог сина гласи само „(млади) краљ Урош."[77] Ово су приметили још Новаковић и Соловјев, па је први објавио само речи „Урош четврти", сматрајући да се односе на Душана, а други претпоставио да је преписивач у интитулацију унео речи „трећи и син мој Урош" (остало би, дакле, „Стефан четврти").[78] Оваква објашњења је тешко прихватити, иако ни ми не можемо да понудимо неки сигурнији одговор. Чини нам се да је овде преписивач, који се ионако није трудио да репродукује документ потпуно у духу канцеларијске праксе, био слободан да формулише титуле по некој својој идеји. Он је можда разликовао владаре Немањиће који су се звали само именом Стефан од оних који су у документима наводили и своје народно име (у овом случају „Урош"). Тако би „Стефани" били Првовенчани, Драгутин и Душан, а „Уроши" Урош I, Милутин, Дечански и цар Урош.[79]

У титули „у Христу Богу верни и самодржавни господар свих српских земаља и поморских *и грчких*" најзанимљивија је последња ставка, наиме први познати помен грчких земаља у Душановим повељама. Ово не изненађује, с обзиром на освајање знатнијих византијских области у ратним операцијама 1342/43. године. Ипак, и овде би се очекивала другачија формулација, јер је утврђено да се Душан у периоду између 1343. и 1345. титулише као „*чесник Грком*".[80] До промена долази, у вези са политичком идеологијом, током 1345, када у две повеље налазимо интитулацију сличну овој из нашег документа. У потврди Дечанске хрисовуље, коју С. Ћирковић датује ближе 1345. години,[81]

[76] С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 57–58. Реч је о повељама Св. Николи у Добрушти из 1332–34 (*Chil.* II, бр. 19, 437–439), старцу Григорију од 19. марта 1343, Хиландару за Св. Николу у Врању из 1343–45, Трескавцу из 1343–44 (*Споменици на Македонија* IV, 113–126) и пиргу Хрусији од 1. јануара 1345.

[77] У време самосталне владавине Урош (повремено) користи формулу „Стефан Урош втори цар" (уп. нпр. повељу мелничком митрополиту Кирилу из маја 1356, изд. Р. Михаљчић, *Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу*, Стари српски архив 2 (2003) 85–97).

[78] С. Новаковић, *Законски споменици*, 598; А. Соловјев, *Кад је Дечански проглашен за свеца?*, 296.

[79] Уп. С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 42 и нап. 47.

[80] С. Ћирковић, *Краљ у Душановом законику*, ЗРВИ 33 (1994) 149–163; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 85–86.

[81] Изд. П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1986, 73–140; О датовању М. Благојевић, *Када је краљ Душан потврдио дечанску хрисовуљу?*, ИЧ 16–17

Душан је „краљ свих српских земаља и поморских и грчких и бугарских“, а у повељи Св. Богородици Перивлепти у Охриду издатој у јесен те године „краљ свих српских и поморских и грчких земаља“ (познато је да се у периоду Царства устаљује формула „цар Србљем и Грком“). Изгледа нам да је титула у нашој исправи срочена из перспективе каснијих политичких околности, што би, с обзиром на изнете чињенице, могло да значи да њен препис није много млађи од протографа.

Експозиција. – Објављивање моштију Стефана Дечанског наводи се као главни повод за издавање повеље. При том се уопште не наводе претходни акти издати цркви Св. Петра и Павла, већ аукторсамо уопштено каже да прилаже и потврђује оно што су прародитељи и родитељи „дали и узаконили светим и божанственим црквама“. Израз „*нова благодат* на мом родитељу, светом краљу Урошу“ упућује на помисао да се можда радило о другом прослављању свечевих моштију. Питање да ли се то догодило једном или два пута овде није од нарочитог значаја, пошто се, као што смо већ изложили, за нашу исправу много битније *установљење култа* Стефана Дечанског са приличном сигурношћу датује у лето или јесен 1343. године, а ово је прва позната Душанова повеља са аренгом после тога.

Диспозиција. – Цркви Св. Петра и Павла дарује се се само једно село (Велије Поље) са два засеока (Бр/е/зава и Заград) и „са људима и међама и свим правима тог села и са млиновима“. Иако се не помињу ранији поседи те цркве, на основу повеља Уроша I, Милутина и Дечанског се може закључити да се нови дарови надовезују на њено већ утврђено властелинство.[82]

Датум. – Наведен је 25. oktobar 6852 (1343), без индикта, на неуобичајеном месту (у оквиру диспозиције, пре санкције). Без обзира на то што овакав навод одступа од канцеларијске праксе, датум потпуно одговара садржају повеље: слаже се са титулом и уклапа у временски оквир историјских догађаја који су непосредно претходили издавању документа, а за које смо утврдили да се у тексту имплицитно или експлицитно помињу (почетак градње Душановог маузолеја, установљење култа Стефана Дечанског, завршетак једне фазе освајања византијских територија). То што се као место одлуке наводи „Дебрешта у прилеп-

(1970) 80–82. и С. Ћирковић, *Србија уочи царства*, Дечани и византијска уметност почетком XIV века, 11, нап. 46.

[82] Уп. Г. Томовић, *Жупа Љубовиђа*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Зборник радова Историјског института, књ. 20, Београд 2003, 47–59, пос. стр. 58.

ској страни“ одговара претпоставци да се Душан при крају ратне сезоне 1343. налазио у близини области у којима су вођене борбе.

Треба указати и на исказ „то је *било* године (**лѣто же тогда бѣ**) 6852“, који може да буде још једна потврда да се ради о препису, изведеном са доста слободе.

Санкција. – Као да у овој повељи нема већ довољно необичности, на крају се јавља санкција чији пандан не налазимо у другим исправама Стефана Душана.[83] Она је по типу духовна, а садржи углавном опште изразе везане за паклене муке и Страшни суд, без уобичајеног навођења бројних „осветника на небу“ (Богородица, 318 никејских Отаца, 4 јеванђелиста, поједини светитељи).[84] Можемо се само сложити са Соловјевим да је санкција у овом облику настала преписивачевом прерадом, при чему нам разлог за такав поступак остаје непознат. Занимљиво је, међутим, Мошиново излагање о једном типу „хиландарске санкције“, који је настао у том манастиру у другој половини Милутинове владавине, а који налазимо у Милутиновим и у неколико византијских повеља Хиландару и Зографу из времена између 1319. и 1327. године.[85] По општем тону и појединим карактеристичним изразима који се понављају и у грчкој верзији (**к,,то ли дрьзнѣ**… **ѡтнѥти и мало чьто**; **в,,сака мȣка кон,,ца неимȣщи**; **и да ѥсть прич,,тень**...) завршне формуле у нашој повељи подсећају на тај тип. Ако прихватимо Мошинов закључак да су његови творци Хиландарци, ова сличност би могла да нас наведе на претпоставку да је преписивач повеље Св. Петру и Павлу припадао братији српског светогорског манастира, као и да је свој посао обавио баш тамо. Ипак, за сада немамо јачих доказа који би нам дали за право да тако нешто и устврдимо.

Завршна разматрања. – Подробном анализом пре свега аренге, а затим и других делова документа, могли смо да закључимо (тачније, да потврдимо) да је повеља манастиру Св. Петра и Павла на Лиму из Хиландарског архива *слободно израђена копија* данас непознате аутентичне исправе. Препис је настао изгледа не много после оригинала, можда већ 1345, а најкасније до почетка седамдесетих година XIV века. Ипак, важна питања где и зашто је повеља преписана остају нерешена, ако не и нерешива. У покушају да то утврдимо принцип *cui pro-*

[83] То је приметио још А. Соловјев, *Кад је Дечански проглашен за свеца?*, 298, нап. 3.
[84] Уп. V. Mošin, *Sankcija u vizantijskoj i u južnoslovenskoj ćirilskoj diplomatici*, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku III (1954) 40–41.
[85] V. Mošin, *Sankcija*, 45–47.

dest нам није могао бити од неке помоћи, с обзиром на мали значај диспозитивне одредбе и немогућност да се покаже када је и под којим околностима овај документ доспео у Хиландар. Верујемо да ће неко будуће откриће допринети да се заокружи прича о овој занимљивој и веома значајној повељи.

Просопографски подаци, важнији термини

Помињу се добро познате личности из династије Немањића и то: *Стефан Душан* (на два места, као краљ Стефан III и као краљ Стефан), *Урош, син Душанов* (као Урош IV), *Стефан Немања* (на два места, као свети Симеон Немања и као свети Симеон), *Стефан Немањић* (као првовенчани краљ Стефан – монах Симон) и *Стефан Дечански* (на два места, као свети краљ Урош III и као свети краљ Урош). Наводе се и библијске личности: *цар Давид* (као богоотац, цар и пророк), *Авељ*, *Аврам* и *удовица* из Христове параболе.[86]

Као важнији термин издвајамо само *златопечатно слово* (страна 49, ред у издању *77*), превод грчког назива crysÊboyllov lÊgov, који означава свечану повељу са златним печатом. Документи изашли из српске канцеларије овако се називају повремено још од првих Немањића, а доследно од краља Милутина, у складу са прилагођавањем византијској пракси.[87]

Топографски подаци

Лим, 49, *75* – река; у средњем веку се под тим подразумевала област око цркве Св. Петра и Павла.[88]

Црнча, 49, *75* – село у жупи Затон југоисточно од Бијелог Поља које и данас постоји. Његово име се с временом пренело на цео метох манастира Жиче, који се налазио у поменутој жупи.[89] У нашој повељи под Црнчом се очигледно подразумева област око истоименог села, ко-

[86] Упут на Свето писмо: Давид – 1 Сам 16–31; 2 Сам 1–24; 1 Цар 1–2; 1 Дн 11–29; Авељ – Пост 4, 2–13; Аврам – Пост 12–25. О Давиду као старозаветној праслици идеалног владара видети С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 197–209, са литературом.

[87] А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, LXXXVIII–XCVIII.

[88] Р. Ћук, *Косаче и Полимље*, Зборник „Косаче – оснивачи Херцеговине“, Гацко –Билећа – Београд 2002, 385, нап. 1.

[89] Г. Томовић, *Жупа Љубовиђа*, 58.

је је и касније припадало Архиепископији/Патријаршији.[90] Остаје нејасно да ли је правним чином којим се „село у Црнчи Велије Поље“ поклања Лимском манастиру захваћен и посед поглаварâ Српске цркве. У сваком случају, о евентуалном спору између манастира Св. Петра и Павла и Архиепископије (касније Патријаршије) на овом подручју не постоје сачувани подаци.

Велије Поље, Бр(е)зава, Заград, 49, *75–76* – село и два засеока око реке Лима, југоисточно и јужно од Бијелог Поља. Убицирала их је Г. Томовић у раду *Жупа Будимља*, Милешевски записи 5, Пријепоље 2002, 66 (упућујемо на њену карту на стр. 65). Она је утврдила да је Велије Поље данас село Пашића Поље на обе стране Лима, да је Брезава суседно село Брзава на ушћу истоимене реке у Лим, а да се село Заград налази у извориште исте реке.

Дебреште, 50, *78* – место „у прилепској страни“, дакле није у питању из других повеља познато село код Призрена са црквом Св. Николе. Израз „прилепска страна“ дозвољава нам да потражимо тај топоним у широј области града Прилепа. Вероватно је реч о месту које лежи 20 км североисточно од Прилепа, које и данас постоји под именом Дебриште. Реч је о локалитету са археолошким налазима још из праисторијског доба. О постојању насеља у средњем веку сведоче остаци цркве са некрополом из XII и XIII века.[91]

---

[90] М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, Српске земље у средњем веку, Београд 1974, 310.

[91] B. Babić, *Gradište – Debrište – Prilep – Praistorijsko, helenističko i srednjovekovno naselje, ranovizantijski kastrum, srednjovekovna crkva sa nekropolom*, Arheološki pregled 7 (1964) 62–64.

Стари српски архив, књ. 3, стр. 71–87

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41=03.131.1

Раде Михаљчић

МЉЕТСКЕ ИСПРАВЕ ЦАРА УРОША

(10. и 24. април 1357. године)

Златопечатним словом од 10. априла 1357, српски цар Урош потврдио је острво Мљет которској властели Басету Баринчелу Биволичићу и Трипету Миховићу Бућићу. Которска властела добила је у баштину острво Мљет са свим селима, међама, метосима и правинама. Властелин Басе потицао је из куће Болица, а властелин Трипе из чувене куће Бућа. Сва досадашња издања мљетске хрисовуље которској властели приређена су на основу документа без печата. Он је подлога и овог издања. Следи копија преписана око 1538. године, затим превод на староиталијански с почетка XVII века.
Са овим документима у непосредној вези је и мљетска исправа коју је цар Урош издао Дубровчанима 24. априла 1357, на молбу њихових поклисара који су изјавили: *Господине царе, Мљет је царства ти, а ми због њега имамо неприлике.* Неспоразум је настао због двојне власти на Мљету који је цар Урош и овом приликом потврдио которској властели.

Par sa *lettre scellée d'or* du 10 avril 1357, l'empereur de Serbie Uroš confirme la possession de l'île de Mljet aux seigneurs de Kotor, Base Barinčelo Bivoličić et Tripe Mihović Bućić. Ces deux seigneurs de Kotor ont obtenu en patrimoine l'île de Mljet avec tous ses villages, limites, métoques et droits. Le seigneur Base était un descendant de la maison des Bolica, et le seigneur Tripe de la célèbre maison des Buća. Toutes les éditions antérieures du chrysobulle de Mljet en faveur de ces deux seigneurs de Kotor ont été préparées sur la base du plus ancien document ayant trait à ce sujet. Il constitue également le matériel de départ de cette édition, qui s'appui également sur une copie réalisée vers 1538, ainsi qu'une traduction en ancien italien datant du début du XVIIe siècle.
A ce document se rattache directement le document de Mljet que l'empereur Uroš a délivré aux Ragusains le 24 avril 1357, à la demande de leurs émissaires qui ont déclaré: *Seigneur empereur, Mljet t'appartient, et à cause d'elle nous avons des difficultés.* Un différend est survenu en raison de la double autorité sur Mljet dont l'empereur Uroš a confirmé à cette occasion la possession aux seigneurs de Kotor.

I ХРИСОВУЉА ЦАРА УРОША КОТОРСКОЈ ВЛАСТЕЛИ
(10. април 1357)

Опис и ранија издања

Исправа цара Уроша која се чува у Дубровачком архиву, није сачувана са печатом. Печат је могао да буде истргнут са оригинала. Збуњује, међутим, чињеница да се у овој исправи не спомиње логотет Драгослав који се бележи у препису из 1538. године и у староиталијанском преводу. Исто тако, испуштена је једна реч (*странам*) из цареве интитулације. С друге стране, рукопис ове исправе и рукопис мљетске исправе коју је цар Урош издао Дубровнику 24. априла исте године, говоре у прилог да су оба документа писана истом руком. Уколико није оригинал, мљетска хрисовуља которској властели несумњиво је поуздана копија. Њена аутентичност није спорна. Писана је на хартији (45 x 30 цм) а садржи 27 редова и потпис.

Нада Клаић је покушавала да раније мљетске исправе уврсти у фалсификате, али у аутентичност мљетских исправа цара Уроша није посумњала. Једино је доводила у питање остварење права которске властеле. „Darovnica Mljeta spomenutim Kotoranima vjerovatno nije bila ostvarena, što nam ne daje pravo da osporavamo pravo Nemanjića nad otokom u drugoj polovici XIV st.“ (N. Klaić, *Mljetski falsifikati*, Arhivski vjesnik X–10 (1967) 220–221).

Исправу је за издање први исписао Ђ. Николајевић, српски свештеник у Дубровнику, а туђи труд под својим именом објавио је Павле Карано-Твртковић, *Дарователна діплома цара Уроша*, ЛМС 43–2 (1838) 140–144; Исти, *Србскии споменицы*, Београд 1840, 56–58, бр. 46. Испис Ђ. Николајевића доста је коректан поготово што је исправа била „доста изедена“, односно оштећена. F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 155–157, био је у могућности да ову исправу контролише, јер се ћириличка грађа Дубровачког архива тада налазила у Бечу. Миклошић се ослањао на испис Ђ. Николајевића чије је омашке исправио тек Александар Соловјев, *Одабрани споменици*, 159–160. Иначе Миклошићево издање мљетске исправе прештампано је, дословно, са погрешкама у колекцији *Codex diplomaticus* XII (1914) 404–405, N° 303 и код Стојана Новаковића (без аренге) у *Законским споменицима*, 310–311.

Текст повеље[*]

† Иже испрьва сицеваꙗ любьвь б(о)ж(ь)с(т)в(ь)наꙗ[1] и сладость неизреч(е)нниѥ слави твоѥ и кто довольнь ѥс(ть) изгла(гола)ти таковȣю бл(а)г(о)д(а)ть, |2| иже даровал ѥси, вл[а]д[ы]к[о] Х(ри)с(т)е, н(е)б(е)сни ц[а]рȣ слави, своимь рабомь правосла<вн>имь ц(а)ремь поживьшимь бл(а)говѣриѥмь и чи|3|стотою прѣшьдьшим(ь) вса лѣта живота своѥго и вьсприѥмшимь вѣнце почьсти ѡд всемогȣщаго вл[а]д[ы]ки и ѡт рȣкии |4| анг(е)л(ь)ске мьчь побѣди, си же вь ц(а)р<ьств>ȣ ȣлȣчише ѡбѣтованиꙗ б(о)жиꙗ, Б(о)гȣ и же вьс-хотѣвшȣ и сиꙗ вса слȣчивша|5|ꙗ се мнѣ сь м(и)л(о)сти госп(о)ода Б(о)га сп(а)са моѥго Ис(ȣсь) Х(ри)с(т)а, иже по то<го> изволению дарова мнѣ Стефанȣ Ȣрѡшȣ, Ц(А)РȢ Срь|6|блемь и Грькѡм(ь), Поморию и Западнимь,[2] веселю се д(ѹ)шею и тѣломь ѡ б(о)ж(ь)с-(тв)ьнѣмь[3] даровани, иже ми дасть вл[а]д[ы]ка |7| Х(ристо)сь вьс-приѥти ми вѣньць ц(а)р(ь)с(т)виꙗ диꙗдимою и прьвоѥ знамениѥ ц(а)р(ь)скаго чрьтога, иже вса добрѣ ȣстрꙗющȣ |8| ми по законȣ ȣставленномȣ всеч(ь)стнаго збора иже ѡдь прѣжде г(о)с(поди)номь и родит(е)лемь ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми с(ве)топочившим(ь) ц(а)ремь и |9| иже ȣстави всакаꙗ правила, тази вса ȣтврьждаѥть ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми, зговорив се сь госпогѡм(ь) и материю ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми, бл(а)-го|10|вѣрною ц(а)рицею кѵра Ѥленою и сь г(о)с(поди)номь и ѡ(ть)-цемь прѣѡсѣщеннимь патриархом(ь) кѵр(ь) Савомь и сь всѣми ми|11|трополити, игȣмени и сь всѣми властели велевьзможн(и)ми под рȣкою ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми и сь всѣмь зборѡм(ь) срьбьскимь |12| иже записовати ХРИС(О)ВОѴЛ(Ь) и м(и)л(о)сти СЛОСѠВА ц(а)р(ь)ска ꙗко ничемȣже врѣжденнȣ бити, по томȣжде ѡ<бра>зȣ |13| ц(а)р(ь)скомȣ изволи же и ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми, и сиѥма тако-вима достовѣрнима и ȣгоднима и любими<ма> властели|14|нома ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми,

---

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

[1] Код А. Соловјева, *Одабрани споменици*, 159: **божьсьнаꙗ**.

[2] У интитулацијама се по правилу налази и реч *странам*.

[3] Код А. Соловјева, *Одабрани споменици*, 160: **божьснѣмь**.

Басет8 Баринчел8 Биволич<ик>ю и Трипет8 Миховик<ю> <Б>8кикю, за ни<х>ь правовѣрно и все|15|срьдьчноѥ поработаниѥ ц(а)р(ь)с(т)в(8) ми дарова имь ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми сиизи хрисѡв8ль, и записа имь ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми ѡтокь ѡн8ге |16| Д8бровника Млѣть сь всѣми сели и сь мегѣми и 8теси и сь всѣми правинами тогаи ѡтока и сь всѣмь |17| метохѡм(ь), како ѥс(ть) ѡт вѣка биль, с чимь га с8 имали ини вси ѡд прѣжде, да имь ѥс(ть) 8 бащин8 8 ѡтрочко[4] име |18| и нихь дѣцамь до вѣка, да си га имаю и дрьже како и всак8 своѭ с8щ8ю бащин8; како ѥс(ть) ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми иним |19| властеломь и властеличикем(ь) записало и 8тврьдило бащине, тако и Басет8 Баринчел8[5] и Трипет8 Ми|20|х8 Б8кикю и них(ь) дѣцамь записахь и 8тврьдихь ꙗко да имь ѥс(ть) тврьдо до вѣка любе подь цр(ь)ковь за д(8)ш8 под|21|(ь)писати 8 прикию дати, продати, харизати, замѣ <н>ити, к8дѣ имь хотѣниѥ, ѡбратити, како |22| и всак8 своѭ с8щ8ю бащин8; и 8 сиѥмзи 8 всем(ь) да се ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми не потвори, ни да имь 8зм8 ни за ѥдино ни |23| за коѥ сьгрѣшениѥ просто рекше развѣ невѣре.

И ѥгоже изволить Б(о)гь по мнѣ господств8ю|24|ща на прѣстолѣ ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми, сиѥм8 слоѡв8 ц(а)р(ь)с(т)в(а) ми не потворенн8 бит<и>, нь и ѥще <ви>ше и крѣ|25|пчѣѥ потврьждати и сбьлюдати. И сиѥ извѣстное и всенастоющеѥ печатнное |26| СЛОСѠВО ц(а)р(ь)-с(т)в(а) ми записа се и 8тврьди <в>сако 8тврьждениѥ и достоꙗниѥ ц(а)р(ь)ско, иже се и за|27|писа знамениѥмь ц(а)р(ь)скимь в[ь] лѣ-т[о] #ѕѡѯе, индикти<о>н(ь) ·ї·, вь славном(ь) град8 Скопи ц(а)рь-|28|скомь, м(ѣ)сеца април(а) ·ї· дьнь.

† СТ(Є)ФАНЬ 8РСѠШЬ БЛАГОВѢРЬНИ ЦАРЬ СР(Ь)БЛЄМ(Ь) И ГР[Ь]КСѠМЬ.

Превод повеље

[4] Код Миклошића и Ђ. Даничића, *Рјечник из књижевних старина српских* **ѡюрочко**, а код Ст. Новаковића, 311 **оюрочко**.

[5] Код Миклошића и Ст. Новаковића, 311: **Баринчен8**.

Испрва (беше) оваква љубав божанска и сласт неизрециве славе Твоје, и ко је способан да изговори такву благодат коју си, Владико Христе, небески царе славе, даровао својим слугама, православним царевима, који су у побожности и чистоти проходили све године живота свога, и примили венце почасти од свемогућег Владике, и из руке анђеоске – мач победе, па се тако у царству стекоше обетовања Божија. Пошто је Бог тако пожелео, све се ово догодило и мени, по милости Господа Бога Спаса мојега Исуса Христа, јер је својом вољом даровао и мени, Стефану Урошу, цару Срба и Грка, Поморија и Западних (страна), па се веселим душом и телом божанскоме дару који ми даде Владика Христ – да преузмем венац царства – дијадему, и прво знамење царске палате, а све то добро уређујем по закону свечаснога збора који је од раније установио господин и родитељ царства ми, светопочивши цар, који је одредио свакојака правила – а та сва утврђује (и) царство ми. Сва та (правила) утврђује царство ми у договору са госпођом и мајком царства ми, благоверном царицом кира Јеленом и са господином оцем преосвештеним патријархом кир Савом и са свим митрополитима, игуманима и са свом велеможном властелом под руком царства ми и са свим збором српским који записује хрисовуље и милости слова царска да ништа не буде искварено (штетно). По томе царскоме начину изволи и царство ми овој вјерној, послушној и вољеној властели царства ми, Басету Баринчелу Биволичићу и Трипету Миховићу Бућићу, за њихову правоверну и свесрдну службу царству ми, дарова им царство ми овај хрисовуљ, и записа им царство ми острво Мљет код Дубровника са свим селима и са међама и утесима и свим правинама тога острва и са свим метохом, како је од века било, како су га од раније имали, да им је у баштину, у отрочко име и њиховој деци до века, да га имају и држе као и сваку такво баштину. Како је царство ми другој властели и властеличићима записало и утврдило баштине, тако и Басету Баринчелу и Трипету Миху Бућићу и њиховој деци записах и утврдих да им је тврдо до века, било под цркву за душу записати, у прћију дати, продати, даровати, заменити, куда им је воља променити као и сваку своју такву баштину. И у овом свему да царство ми не прекрши ни да им узме ни за једино ни за које огрешење, просто речено, осим невере.

И кога изволи Бог да после мене постави на престо, ово слово царево да се не погази него још боље и чвршће потврди и чува. И ово славно и свемоћно печатно слово царства ми записа се и утврди свим потврдама и угледом (*достојанијем*) царским које се записа знамењем цар-

ским лета 6865, индикта 10. у славном царском граду Скопљу, месеца априла 10. дан.
Стефан Урош благоверни цара Срба и Грка.

Копија мљетске хрисовуље цара Уроша

Особена је мљетска исправа цара Уроша. Царска канцеларија издала је которској властели две исправе са истим садржајем. Једну је добио Басе Баринчело Биволичић, а другу Трипе Миховић Бућић. Копија коју доносимо преписана је са оригинала који се налазио у поседу властеоске породице Бућа. О томе сведочи један од два натписа руком импровизованог печата. Копију мљетске исправе која се налазила „у рукама Г. Божа Божовића у Дубровнику“ објавио је Српско-далматински магазин 16 (1851) 167–169. Реч је о позном препису који је настао око 1538. године. Издавач сматра да је и претходна исправа, која је први пут објављена у *Споменицима српским* П. Карано-Твртковића, такође копија. Управо је због тога одлучио да штампа и овај позни препис како би читаоци увидели колико су копије различите.

Копија настала око 1538. године местимично одступа од поуздане исправе. Измењено је, на пример, презиме *Биволичић* у *Бивочић, златопечатно слово* у *златопечатни хрисовој,* док су *правине* постале *правила.* И поред свих недостатака, ова копија допуњује мљетску исправу у издању П. Карано-Твртковића, Ф. Миклошића и А. Соловјева. Према дописаном тексту на *савитку*, оригинал мљетске исправе чува се у Млетачком архиву. У овом архиву чува се превод мљетске хрисовуље на староиталијански.

Иже испрьва сицева за любовь б(о)жь(с)тв҅нѹю, и сладос(ть) неизреченнѵю слави твое кто доволнъ еес(ть) изъгла(гола)ти таковое бл(а)годаѩніе, иже даровалъ еси, вл(а)д(и)ко Хр(и)сте, н(е)б(е)сни ц(а)рѹ рабо(мъ) свои(мъ) слави православнимъ ц(а)ремъ бл(а)говѣриимъ и ч(и)стотою прешьдьшимихъ ꙗ лета живота своего. И въсприѥмшихъ вѣнце почьстніе подаꙗінемъ вьсемогѹщаго вл(а)д(и)ки ѡт рѹкии а(г)г(е)лови мачь подедѹ(!). Си же вь ц(а)рихь ѹлѹчише ѡбѣтованіаь(!) б(о)жіа. Томѹ же вьсхотѣвшѹ и сіꙗ слѹчив҅шаꙗ се м҅нѣ съ м(и)л(о)стію г(осподи)на Б(ог)а сп(а)са моего Іѵса Х(рист)та, иже дарованніꙗ мнѣ Стефанѹ Ѹрѡшѹ, ц(а)рѹ Срьблеемъ и Грькѡм(ъ) и Поморію в҅семъ Западніемъ странамъ веселю се д(ѹ)шею и тѣломъ ѡ б(о)жствнѡмъ дарѹ иже

ми дасть вл(а)д(и)ка Х(ристо)сь вьспрікти ми… иже вьса 8страња-ющом8 по закон8 8ставьселеенском8(!) вьсеч(ь)стнаго Сьбора иже ѡть прѣжде поставлееніем г(оспо)одиномъ и родит(е)леем ц(а)рьства ми с(ве)топочившіемъ ц(а)ремъ иже и 8стави в᾿сакаа правила. Тази вьса 8тврьждаютъ ц(а)р(ь)ство ми, зговор(ив)ши се з госпождомъ и м(а)те-рію ц(а)р(ь)ства ми, бл(а)говѣрномъ ц(а)рицомъ ку(ра) Єленомъ и з г(о)с(поди)номъ и ѡ(ть)цемъ ц(а)р(ь)ства ми пришс(ве)щеннимъ патрі-иархѡмъ ку(рь) Савомъ и сь всѣмъ властели велѣевьзможніеми р8кою ц(а)р(ь)ства ми и сь всеми митрополити и иг8мени и сь всѣми сборѡмъ ц(а)рьства ми иже записовати хрисовоіе и м(и)л(о)сти и ина вса ꙗко сло-во ц(а)р(ь)ства ми … ничем8 же прежде врѣжден8 бити. Том8 же об-раз8 ц(а)рьском8 изволих и ц(а)р(ь)ство ми, и сима таковимъ дос(то)-иимъ и 8годніемъ и любиема властелом ц(а)р(ь)ства ми, Басети Барин-цел8 Бивочиѣю и Трипет8 Миховиѣ8 <Б>ѣиѣ8, за нихь прав8ю и вѣр-н8ю и всесрьдчно и 8годно поработних(!) ц(а)ар(ь)ств8 ми, дарова има ц(а)рьство ми сизи златопечатни хрисовои и слово ц(а)р(ь)ско записа има ц(а)р(ь)ство ми ѡтокъ ѡн8ѣе Д8бровника Млиетъ сь всеми периѡ-рѡм и правилами ѡтока тогази како є ѡд вѣка било и како кога с8 ини прежде имали и дрьжали да имь еес(т) 8 бащин8 и 8трочко име да га имаю и дрьже како всак8 с8щ8 свою бащин8 до дни и до вѣка. Како є ц(а)р(ь)ство ми иниіемъ властелом и властеличиѣемъ великіемъ и малі-емъ записало и потврьдило бащине, такожде и Басет8 Баринцел8 Биво-чиѣю и Трипет8 Миховиѣ8 Б8ѣиѣ8 и них дѣцамъ записа има ц(а)рь-ство ми и 8тврьдихъ ….. како да с8 волни темези ѡтокѡм придати и харизати и 8 парѣію дати … цр(ь)квѡмь за д(8)ш8 пѡдложити и пѡд-писати к8де ее има хотеніе дигн8ти и ѡбратити и пр. и пр. (!) Записах же и пѡдпечатих азь. Вь лѣто #ѕѡѯе, инктіѡн(!)·ї·. Записаше сіе вь слав-нѡмъ град8 Скопію, м(ѣсе)ца април(а) ·ї· Повеленіемь г(осподи)на ц(а)-ра˜ ˜ логофта Драгослав речь бл(а)гоѡѣрни.
Стефань 8рѡшь царь Серблеемь и Гркомь.

Натпис око импровизованог печата: Стефанъ 8рошь м(и)л(о)стію б(о)-жіею ц(а)рь Срблеем(ь) и Гркомь.

Натпис унутар импровизованог печата: **Иеролимъ**(!) **еже златопечатни хрисобои Бȣћића ѡ Котора**.
Спољни запис: **За Млıєтъ како г(оспо)д(и)иь ц(а)рь ȣрошь дарова ѡнȣћє Дȣбровника Млиєтъ Басєти Бивочићȣ и Трипȣ Миховићȣ Бȣћићȣ нима и них дѣцам до века ȣ бащинȣ**. – 1538 Venetia Moyse Rago.

Староиталијански превод хрисовуље цара Уроша

Мљетску хрисовуљу на староиталијански превео је Giulio Leporini 28. октобра 1607. у Сплиту. Овај превод је пронашао и објавио Š. Ljubić, *Rukoviet jugoslavenskih listina*, Starine X (1878) 3–4. Превод је више него слободан, а година издавања хрисовуље цара Уроша је погрешна. У ово датирање посумњао је и далматински провидур Андрија Габриел који је превод мљетске хрисовуље послао млетачкој влади (Š. Ljubić, *Rukoviet*, 4, nap.1). Није познато где се налази предложак, односно оригинал који је Лепорини користио за превод. Да ли је остао у Сплиту или га је далматински провидур заједно са преводом послао у Млетке?

Иако се знатно разликује од поуздане исправе из Дубровачког архива, староиталијански превод допуњује ћириличку исправу.

Giesu Christo. Dolcissimo amor divino, dolcezza inestimabile della gloria tua, nella quale è libertà di dire parole di gratia, sicome tu Giesu Hristo, imperatore delli cieli, quelle dici a quelli, che ti ministrano come et a noi fedeli, imperatore misericordiosissimo quando venissimo nella nostra terra. Doppo che io ho preso la corona dall' omnipotente Dio, et in dono fu concessa l' angelica spada da te omnipotente Dio et Christo salvatore eterno a me Stefano di Raascia imperatore et delle terre della Servia, di Romania, da mar fino al ponente mi gloio nella mente mia delli doni signore che Hristo mi ha dato in gratia della imperial mia corona, la quale secondo il costume ho ricevuto. Et sicome il padre mio imperatore ha fatto, così ancor io con tutto il consiglio et principalissimi, con mia madre Elena, et col r. padre spiritualle Sabba patriarca, et con tutti li nobili et co la forza del brazzo mio imperiale, et con tuti li metropoliti et clero, et con tutti li consigli ho fatto et faccio le pantenti over il privilegio et la fortunata gratia dell' imperio mio, acciochè dalla presenza nostra non sijno disgustati, doghe nobile dell' imperio nostro Baxe Baroncello Bivocich et Triffon de Michiel Bucchia, per li loro buoni deportamenti et fedeltà io gli ho donato et li ho prvilegiati col ditto mio imperiale, gli donai el scoglio, che si chiama Meleda con tutte le ville et giuridittioni et pertinentie sue, come è stato prima; et siccome noi l' habbiamo tenuto, in così et loro lo debbamo havere in

patrimonio, così Baxe Baroncello Bivocich come Triffon de Michiel Bucchi, alli quali ho donato et confermato, che sia di loro fermo et stabile, che loro lo possano vendere, et donare, et dar in dote, et lasciar alle chiese, et con quello adempire ogni loro volere, ne che gli si possa ritorre il sudetto scoglio per alcun signore over imperatore o altra persona, et chi li ripigliasse il detto scoglio, che sia maledetto da Dio padre et dal figliuolo et dallo spirito santo et dalla Vergine Maria madre de Dio et dalli dodeci apostoli et da tutti li santi padri et da me Steffano peccatore di Rascia imperatore et da mia madre imperatrice Elena, dal mio padre spirituale Sabba patriarca et da tutto il suo coseglio, quello che contradicesse, ma che confermane sempre cosi, come l' imperio mio ha donato et confirmato, et col mio bollo et sigillo d'oro sigillato. Scritta a x april 956, nella città di Sacomo in Skopia di ordine dell' imperio. Scrisse il logofente Dragosan. Stefano di Racia imperatore.
1607 a 28 attobre in Spalato. Jo Giulio Leporini interprete et cancelaro publico delle lettere sciave ho fatto la suddetta tradottione dal privilegio autentico scritto in letera sciava.

II МЉЕТСКА ИСПРАВА ЦАРА УРОША УПУЋЕНА ДУБРОВНИКУ
(24. април 1357)

Опис, ранија издања, белешке

Златопечатно слово цара Уроша је оригинал, оверен печатом. Чува се у Дубровачком архиву. *Слово* је исписао Ђорђе Николајевић, а под својим именом издао Павле Карано-Твртковић, исти, *Србскии споменицы*, Београд 1840, 59–60, бр. 48. Следеће издање приредио је F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 158–159, а његово издање Урошеве исправе прештампано је у колекцији *Codex diplomaticus* XII (1914) 405–406, N° 304, затим код Стојана Новаковића у *Законским споменицима*, 117–178.

Краљ Стефан Душан уступио је 1333. године Стон и Пељешац Дубровнику. Тада је судбина Мљета решена. Он је политички припадао Српској држави, а територијално и верски Дубровнику. Цар Урош га је 10. априла 1357. дао у баштину которској властели. Две недеље касније на двор цара Уроша стигли су дубровачки поклисари и изјавили: *Господине царе, Мљет је царства ти, а ми због њега имамо неприлике* (видети даље). Иза ове изјаве свакао се крију неспоразуми двојне власти на Мљету. Которска властела, баштиници

на Мљету, са подозрењем су гледали на Дубровник који је стрпљиво чекао свој тренутак. Већ у рату са Војиславом Војиновићем, Дубровачка општина је мобилисала људе са Мљета, а 8. јула 1361. године Велико веће је донело одлуку да се Мљет подложи Општини и преузме totum ius Sclavorum (*Monumenta Ragusina* III, 92; М. Динић, *Повеље кнеза Десе о Мљету*, Прилози КЈИФ XXXVIII, 1–2 (1962) 8). По завршетку рата цар Урош је, изгледа, на Мљету остваривао царски доходак. Он је саставни део мировног уговора у Оногошту који је августа 1362. потврдио српски цар. У овом уговору *доходак царства ми* за Мљет записан је *по старом закону* (Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 101). Приликом једног судског спора 1365. године, Ђорђе Владимирић, који је поседовао добра на Мљету, изјавио је: ego cum aliis meis fratribus solvimus domino imperatori (М. Динић, *Повеље кнеза Десе о Мљету*, 9). Према томе, доходак са Мљета цар Урош је уживао још 1365. године. Ипак, било је само питање времена када ће Мљет и политички припасти граду под Светим Срђем. Ускоро су централну власт у Српској држави расточили феудални моћници, а Котор је често мењао господаре све до 1420, када се у овом граду усталила млетачка власт. Млечани су показивали интересовање за баштину которске властеле на Мљету. Није случајно златопечатно слово которској властели у Сплиту преведено на староиталијански и преко далматинског провидура послато у Венецију. Политички заокрети и интереси објашњавају зашто су се документи которске властеле о Мљету обрели и у Дубровнику и у Венецији.

Чудно је да неки аутори који се баве историјом Дубровника и Мљета, заобилазе мљетске исправе цара Уроша! (B. Gušić, *Kako je Mljet pripao Dubrovačkoj Republici,* Zbornik iz dubrovačke prošlosti, Milanu Rešetaru o 70-oj godišnjici života, Dubrovnik 1931; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808* I, Zagreb 1980; I. Dabelić, *Povijest otoka Mljeta od najstarijeg vremena do 15. stoljeća,* Dubrovnik 1987).

Текст повеље[*]

† Добродѣтелно и всераз8мно сь исти҅нѡю ц(а)р(ь)скаго словеси поставлꙗють ц(а)р(ь)ств(о) ми вь свѣд[ѣ]тельство всѣмь, |2| **како**

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

придоше к ц(а)р(ь)ств8 ми всепочтени властеле славнаго град(а) Д8бровника Маринь Б8никь и Живе |3| Николе Г8нд8ловикꙗ и Живе Чрѣвикь и 8спомен8ше ц(а)р(ь)ств8 ми за Млѣть, <к>ако <имаю> забав8 за Млѣ|4|ть ѡд ц(а)р(ь)с(т)ва ми и ѡд властель ц(а)р(ь)с(т)ва ми, говореке: „Г(о)с(поди)не ц(а)р8, Млѣть ѥс(ть) ц(а)р(ь)ства ти, а ми имамо забав8 из нѥ|5|га“. И 8чини м(и)-л(о)сть ц(а)р(ь)ство ми вла<стел>ѡм(ь) и всем8 град8 Д8бров҆ник8, ѡд д[ь]ньс напрѣде никтоѡ да не има |6| посла за властеле и за градь Д8бровникь, рекше за Млѣть, ни само ц(а)р(ь)ство ми, да ни инь ктѡ ѡд властель ц(а)р(ь)с(т)ва ми |7| ни маль ни велик(ь), тькмо Басета и Трипета 8кюкнию властелин8 и кнез8 ц(а)р(ь)ства ми, како има га ѥ |8| даровало и записало ц(а)р(ь)ство ми, такози да га имата; и вас(ь) молю како моиχ(ь) ср[ь]дчниχь и любимиχ(ь), да ми блю|9|дете Басета и Трипета за сиюзи работ8, рекше за Млѣть, да имь помагате за мою любѡв(ь) ѡ сиѥзи |10| работѣ, ѡ чем ви имета ѡпоменовати. И 8 семзи ц(а)р(ь)ство ми да има се не потвори, тькмо да прѣби|11|ваѥть сиѥ СЛОѺВО ц(а)р(ь)ства ми тврьдо и непоколѣбимо до вѣки.

И сиѥ извѣстноѥ и всенастоѥ|12|щеѥ и златопечатноѥ СЛѺВО ц(а)р(ь)ства ми записа се и подписа и 8тврьди вь лѣт(о) #ѕѡѯе, |13| индиктиѡна ·ї·, м(ѣ)с(е)ца априлꙗ ·кд· д(ь)нь, 8 Призрѣнѣ.

† СТ(Є)ФАН(Ь) 8РѺШЬ БЛАГОѢРНИ ЦАРЬ СР(Ь)БЛЕМ И ГР[Ь]КѺМЬ. †

Превод повеље

Врлином и разумно, са истином царскога *слова* (исправе), оглашава царство ми и ставља до знања свима како дођоше царству ми поштена властела славнога града Дубровника, Марин Бунић, Живе Николе Гундулића и Живе Чревић (Цревић) и споменуше царству ми за Мљет, како имају неприлике за Мљет од царства ми и од властеле царства ми, говорећи: „Господине царе, Мљет је царства ти, а ми због њега имамо неприлике.“ И учини *милост* царство ми властели и граду Дубровнику, од данас па у будуће нико да не узнемирава град Дубровник због Мљета, ни само царство ми, ни било ко од властеле царства ми, ни мали ни велики, једи-

но Басета и Трипета куће (коморе царске) властелину и кнезу царства ми, како га је даровало и записало царство ми, тако да га имају. И вас молим као моје срдачне и вољене, да ми чувате Басета и Трипета за ову работу, односно за Мљет, да им помажете за моју љубав у овој работи коју сте споменули. И у овом царство ми да не порекне, једино да остане ово *слово* царства ми тврдо и непоколебљиво до века.
И ово славно и свемоћно златопечатно слово царства ми записа се, потписа и утврди лета 6865, индикта 10, месеца априла, 24. дана у Призрену.
Стефан Урош благоверни цар Срба и Грка.

Дипломатичке особености мљетских повеља

Уз издање мљетске исправе которској властели, Ф. Миклошић је записао – sine sigillo, без детаљнијих објашњења, тако да остаје отворено питање да ли је он у рукама имао оригинал или копију. Ако је исправа оригинална, онда је печат истргнут. Мало је вероватно да би царска канцеларија, значајну исправу, названу хрисовуљ или свемоћно (злато)печатно слово издала без печата. Уосталом, на позном препису једне од Урошевих мљетских хрисовуља, која је припадала властеоској породици Бућа, руком је импровизован печат са два натписа. Исто тако у преводу једне мљетске хрисовуље на староиталијански, изричито се каже да је она потврђена col mio bollo et sigillo ďoro sigillato.

Из пратећег текста уз копију преписану око 1538, сазнајемо да је царев потпис изведен крупним црвеним словима. Преписивач је настојао да копија што више одговара предлошку, вероватно оригиналу. Руком је урађен и печат са два натписа. Царевој интитулацији одговара натпис око печата, али тешко је поверовати у оригиналност текста унутар импровизованог печата. Овде је свакако реч о накнадном запису, како би се још једанпут потврдило име корисника исправе, баштиника на Мљету.

Староиталијански превод мљетске хрисовуље заслужује посебан осврт. То је изразит пример како се формулар једне канцеларије прилагођава формулару друге канцеларије. Ипак, ни интерполација неодговарајућих формула не доводи у питање аутентичност основног текста хрисовуље цара Уроша. Све указује да је преводилац Лепорини за подлогу имао оригинал, писан на пергаменту, српским језиком и оверен

царским печатом: qual è scritto in carta pecora in lingua serviana con alcune lettere rosse et col sigillo imperiale in cera rossa. Тако далматински провидур Андрија Габриел описује предложак, изворник са кога је преводио Лепорини (Š. Ljubić, *Rukoviet*, 4, nap. 1). Није познат оригинал који је користио Лепорини, али његов превод, на неким местима, одступа од поуздане исправе која се чува у Дубровнику. Симболичку инвокацију Лепорини је заменио вербалном инвокацијом: Giesu Christo. Додао је и санкцију: et chi li ripigliasse il detto scoglio, che sia maledetto da Dio padre et dal figliuolo et dallo spirito santo et dalla Vergine Maria madre de Dio et dalli dodeci apostoli et da tutti li santi padri... Ако је санкција позната у српској владарској канцеларији, вербална инвокација није била у употреби (Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, *Инвокација*, Глас СКА 90 (1912) 104–111; *Санкција*, Глас СКА 100 (1922) 27–47). Завршна формула захтева посебну опрезност. Дан месец и индикт су тачни, али преводилац није познавао византијски начин рачунања времена, тако да је уместо 6865. године од стварања света, која се лако чита у оба ћириличка текста, ставио 956. годину.

Мљетска исправа цара Уроша Дубровчанима сачувана је у оригиналу, са печатом. Иако је названа *златопечатно слово*, подсећа на царску заповест. Она потврђује аутентичност цареве исправе которској властели која нема печата. Већ смо нагласили, да су оба документа вероватно писана истом руком.

Просопографски подаци

Сава IV, 73 (страна), *20–21* (ред у издању), српски патријарх од 1354. до 1375. Устоличен је на сабору у Серу. Више од двадесет година провео је као монах на Светој гори. Пре устоличења био је игуман манастира Хиландара. За време патријарха Саве приведени су крају преговори о измирењу Српске цркве и Цариградске патријаршије.

Литература: EJ 7 (1968) 147 (S. Ćirković); Д. Богдановић, *Измирење српске и византијске цркве*, О кнезу Лазару, Београд 1975; М. Ал. Пурковић, *Српски патријарси средњег века*, Диселдорф 1976, 69–100.

Царица Јелена, 73, *20*, жена Стефана Душана. Видети *Стари српски архив* 2 (2003) 93 (Р. Михаљчић).

Басе Баринчело Биволичић, 73, *28*; 74, *38*; 81, *13*, *16*, припадник је познатог которског рода Болица. Наведене исправе говоре о властели-

ну који је уживао углед и поверење на српском двору. Од цара Уроша добио је у баштину део поседа на Мљету. Из доба када је деловао и можда био у напону снаге, ширећи пословне и политичке везе, нису сачувани извори Которског архива. Фрагментарни подаци и прекиди серија онемогућују да се са сигурношћу реконструише лоза Биволичића, односно Болица (Boliça, Boliza, Buualiça, Biualiça). Тешко је у овом роду наћи место Басета Баринчела Биволичића, поготово што ће Баринчело пре бити Басетов надимак, него име његовог оца. На ову помисао наводи чињеница да се у наведеним исправама которски властелин јавља два пута само са именом и презименом. С друге стране, било да је реч о имену или надимку, Баринчело је забележен само у исправи цара Уроша. Међутим, у Статуту Котора (глава 169, настала 31. маја 1404) наводи се Лука Баринчели (Barincelli).[6] Према томе, већ у другој половини XIV века из некадашњег надимка или имена настало је презиме. Како је реч о ретком презимену, Лука Баринчели могао би бити потомак, ако не и син Басе Баринчела Биволичића. У њему управо видимо родоначелника Баринчела, као једне гране Болица. Огранак Баринчела имао је и свој грб.

Извори: *Statuta et leges civitatis Cathari*, Venetia 1614, 101; A. Mayer, *Kotorski spomenici, prva knjiga kotorskih notara od god. 1326–1335*, Zagreb 1951, 85, 220, 304, 361, 408, 410, 411, 735, 825, 1013; *Kotorski spomenici, druga knjiga kotorskih notara, god. 1329, –1332–1337*, Zagreb 1981, 341, 359, 554, 589, 759, 760, 767, 854, 1026, 1237.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 293; II, 207; *Романи у градовима Далмације*, Зборник К. Јиречека II, Београд 1962, 243, 250.

Трипе Миховић Бућић – **Tripe Michus de Buchia**, 73, *28–29*; 74, *38–39*; 81, *13*, *16*, потиче из моћне и угледне которске породице. Породица Бућа била је у сродству са утицајним дубровачким родовима. Бућe су пословали у Србији и Босни. За српске владаре обављали су дипломатске мисије. Стефан Душан је дужност протовестијара поверио Николи Бући. Његов брат Михаило (Michael) боравио је 1350. године у Венецији као посланик цара Душана. Михаилов син Трипе служио је Душановог наследника у пословима царске коморе. На срп-

[6] Дугујем захвалност професору С. Ћирковићу који ми је указао на податке из Статута Котора.

ском двору налазио се дуже време. О томе сведочи 426. глава Которског статута настала између 1327. и 1357. Трипун Бућа и Тома, син покојног Павла Томиног, су дужни да *за време док у двору господина краља бораве*, которском грађанину надокнде штету, уколико би *био опљачкан*, *оробљен или затворен.* Трипун Бућа носио је титулу кнеза. Заједно са Басетом Баринчелом Биволичићем добио је од цара Уроша острво Мљет као баштински посед.

Извори: *Statuta et leges civitatis Cathari*, Venetia 1614, 243–244; Š. Ljubić, *Listine* III, 176.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 293; II, 207; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 162–166; *Историја Црне горе* 2–1, Титоград 1970, 82 (С. Ћирковић); Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1975, 19–20; Р. Ћук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986, 172–173; Р. Ковијанић, *Которски медаљони*, Београд 1976, 40.

Драгослав, логотет цара Уроша. Забележен у позном препису и староиталијанском преводу Урошеве исправе которској властели. Видети *Стари српски архив* 2 (2003) 94 (Р. Михаљчић).

Андрија Габријел, млетачки провидур у Сплиту почетком XVII века, у време настанка староиталијанског превода мљетске повеље которској властели.

Литература: G. Novak, *Povijest Splita* II, Split 1961, 139, 253, 254, 340.

Марин Бунић – Marin Lucari de Bona (1314–1364), 80, *4*, потиче из познатог дубровачког властеоског рода Бона, словенски Бунић. Као послован човек бавио се трговином, а заједно са братом Михом био је закупац царина Зете и Призрена. Обављао је дипломатске послове на двору цара Душана и цара Уроша.

Извори: Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 59, 65, 70, 92, 95, 97.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, пос. изд. САНУ CCCXL, Одељење друштвених наука, књ. 36, Београд 1960, 146–168.

Живе Николе Гундулић – Give Nicole de Gondola (1340–1363/64), 80, *4*, Припадник је чувеног и врло утицајног властеоског рода у Дубровнику. Поред пословне делатности, посветио се и општинским пословима. Повераване су му дипломатске мисије на двору цара Уроша. Више пута биран је за дубровачког кнеза.

Извори: Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 92, 93, 97, 101, 102

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 266, 268–269.

Живе Цревић – **Give Nale de Çereva** (1343–1362), 80, *5*, Истакао се у дипломатским мисијама у Венецији, Угарској и Србији. Последњих година живота биран је за дубровачког кнеза.

Извори: Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 59, 65, 70, 92, 93, 97.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 462.

Установе и важнији појмови

Утес, 74, *32*, Спомиње се само у овој исправи. Долази од речи *утесати*, односно омеђити. Ђура Даничић утес преводи као tractus, а упућује на реч **отьтєсь** коју, исто тако, преводи као tractus. Пример из повеље цара Душана цркви у Архиљевици, да су сва села записана у један **ѡтьтєсь**, говори у прилог да би то могло бити земљиште омеђено као једна целина. Утес је имао више значења. Он је и међник, односно знак утесан на дрвету, камену или неком другом предмету, приликом одређивања међа.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 144.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik JAZU*; М. Пурковић, *Одређивање међа*, Етнологија 1–2 (1940) 65–84; М. Р. Барјактаровић, О *земљишним међама у Срба*, Београд 1952.

Печатно слово, **златопечатно слово**, 74, *49*; 81, *21*. Прва мљетска исправа, свакако писарском грешком, названа је *печатно слово*, а друга која подсећа на царску заповест *златопечатно слово*. Видети *Стари српски архив* 2 (2003) 116–117 (Ђ. Бубало).

Баштина, 74, *35*, *36*, *38*, *42*, Мљетске исправе доносе све категорије поседовања баштине као неотуђиве својине, а јединствен је случај да се земља даје *у баштину, у отрочко име.*

Литература: *Лексикон српског средњег века* 31–33 (Р. Михаљчић, С. Ћирковић); *Стари српски архив* 1 (2002) 111–112 (С. Бојанин), 140 (А. Веселиновић).

ȣкюкнию, 81, *13*. Израз забележен само у овој исправи. Даничић га доводи у везу са речју **ѹкоѹћьнь** domesticus (**вькоѹштьнь**). Био би то кућанин, по К. Јиречеку властелин царске коморе, која се још назива *кућа краљева* или *кућа царства ми*. У случају да буду оштећени, цар Урош је дубровачким трговцима обећао надокнаду *од куће царства ми.* Реч *кућа* означавала је и владарски двор.

Извори: Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 41, 42, 108, 117.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; С. Ћирковић, *Владарски двори око језера на Косову,* ЗЛУ 20 (1984) 67–84; *Лексикон српског средњег века* 311–312 (М. Маловић-Ђукић, са старијом литературом).

Кнез, 81, *13*. Титули различитог ранга, у овом случају придружује се још једно нејасно значење. Трипе Бућа био је властелин и *кнез царства ми.* Остаје без одговора питање да ли се иза титуле кнеза крије празно звање или одређена управна функција.

Литература: *Стари српски архив* 1 (2002) 52 (Н. Порчић), 125 (Р. Михаљчић), 140 (А. Веселиновић).

Стари српски архив, књ. 3, стр. 89–105

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(234.425.21)"13"
УДК 091=163.41"13"

Драгић Живојиновић

АКТ ХИЛАНДАРСКОГ БРАТСКОГ САБОРА О ДАВАЊУ КЕЛИЈЕ СВЕТОГ САВЕ ЈЕРУСАЛИМСКОГ У КАРЕЈИ ЦАРИЦИ ЈЕЛЕНИ

без датума [1358–1361]

Братски сабор Хиландара даје замонашеној царици Јелени-Јелисавети, удовици Стефана Душана, испосницу Светог Саве Јерусалимског у Кареји да њоме управља по слову келијског устава. На крају акта налази се списак братственика који су донели ову одлуку. Документ није датован, а време његовог настанка утврђено је анализом унутрашњих података.

L'assemblée des moines de Chilandar fait don à l'impératrice Jelena, entrée en religion sous le nom de Jelisaveta et veuve de Stefan Dušan, de l'ermitage Saint-Sabbas de Jérusalem sis à Karyès pour qu'elle le gère conformément à la constitution de cette cellule. A la fin de cet acte figure une liste des frères qui ont pris cette décision. Ce document n'est pas daté, l'époque de sa datation pouvant être établie par l'analyse des données intrinsèques.

Игуман Доротеј, старешина српског манастира на Светој гори, и хиландарско братство издају између 1. септембра 1358. и 31. августа 1361. године акт којим препуштају Карејску келију Светог Саве царици Јелени – сада монахињи Јелисавети. Монаси прописују услове под којима царица-удова може да држи испосницу: исихастирија се *не сме* одвајати од обитељи и њен старац *мора* да се поставља у складу са типиком светог Саве Српског, а после Јеленине смрти келија се враћа под власт Хиландара и нико други је не може преузети. Ову одлуку донело је 46 поименично набројаних братственика.

Исправа се чува у Архиву манастира Хиландара, где се води под бројем 97, топографска сигнатура А 6/24. Реч је о оригиналном акту или, можда, савременом препису[1] на хартији димензија 299 x 386 мм

[1] Уп. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10, Београд 1998, 91, бр. 97 (А 6/24).

на којој је филигран *једнорога* што би указивало на године 1359–1360. или 1360–1370. као време његове производње.[2] Текст, укључујући и потпис игумана Доротеја, броји 37 редова исписаних црним мастилом и канцеларијским брзописом. Тридесетих година прошлог века у манастирском архиву постојао је и воштани печат,[3] којег сада нема. Додуше, на самом документу се не виде трагови печата, али је за њега остављено место између речи **ИГОУМ(Ь)НЬ** и **ХИЛ(А)НДАРСКИ** у потпису. Датума нема, а до година 1358. и 1361. дошло се анализом унутрашњих података. Terminus post quem добија се помоћу једног записа који каже: „благословом господина и оца нашег игумана хиландарског кир Доротеја и по наређењу оца нашег старца Михаила Карејског, написа се ова књига године 6867 (1358/1359)“.[4] Terminus ante quem одређује помен игумана Доротеја – за њега се зна да није био старешина Хиландара после 6869 (1360/1361), када се као први човек српског манастира на Гори Атонској помиње Теодосије.[5]

Фотографије овог акта могу се наћи у Архиву Српске академије наука и уметности (АСАНУ 8876.И.88), Археографском одељењу Народне библиотеке Србије (НБС Ф 2825) и на микрофилму у Архиву Србије. Наше издање почива на снимку из Архива Србије.

Можда је корисно указати на везу која постоји између овог акта и три хрисовуље цара Душана за Карејску келију из 1348. године.[6] Наиме, хрисовуље доносе одредбу по којој царица Јелена постаје други ктитор и покровитељ испоснице и, чак, има право да по сопственој вољи и уз благослов манастирског братства изабере неког од хиландар-

---

[2] Исто; *Vodeni znakovi XIII i XIV vijeka*, tom I, prir. V. Mošin, S. Traljić, Zagreb 1957, 151, n° 5936.

[3] В. Мошин, *Акти братског сабора из Хиландара*, Годишњак СФФ 4 (1939–1940) 176, бр. 5.

[4] Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, Београд 1902, бр. 114, 41.

[5] У повељи патријарха Саве III поводом поклона челника Милоша Хиландару. Последње издање: Д. Синдик, *Повеље српских патријараха Саве, Спиридона и Никодима*, Хиландарски зборник 9, Београд 1997, 103–104. За старије публикације уп. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 56, бр. 51 (А 5/7).

[6] Најмања међу Душановим карејским златопечатним повељама по први пут објављена је управо у првом тому овог часописа: Д. Живојиновић, *Хрисовуља Стефана Душана Карејској келији светог Саве Јерусалимског (Хил. 30)*, ССА I (2002) 69–78. Читав корпус ових аката подробно је проучен у нашем раду: *Карејске хрисовуље Стефана Душана*, ИЧ L (2004) 33–51. О бројним издањима преостале две Душанове повеље видети *Карејске хрисовуље*, 34, нап. 4.

ских монаха за првог човека млчалнице. Десетак година доцније, пошто је нестало моћног владара чији је ауторитет могао да нагна монахе да зажмуре на кршење типика, ствари су се промениле, па је сада Карејски устав морао да се поштује приликом избора старешине келије.

Још један документ може се посредно довести у везу са овим актом. Реч је о повељи патријарха Никодима II од 15. јуна 1450. упућеној истом дестинатару,[7] из које сазнајемо да Српска црква од смрти Стефана Душана није испуњавала своје годишње обавезе[8] према келији у Кареји. Стога патријарх и црквени сабор обнављају годишња давања, али само под условом да се у испосници поштује устав светог Саве и да се млчалница нипошто не издаје за новце, у ком случају би се помоћ укинула.

Ранија издања

Први помен овог документа је у збирци Стојана Новаковића *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 471–472. Ту сазнајемо да га је Љубомир Ковачевић припремио за објављивање, заједно са другим хиландарским актима, у Споменику СКА XLIV. Нажалост, ова збирка извора никада није угледала светлост дана јер је страдала у вихору Првог светског рата. Досада једино издање, у не баш лако приступачној публикацији, приредио је В. Мошин, *Акти братског сабора*, 193–194. Користан опис даје Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 91–92, бр. 97 (А 6/24).

Неколико истраживача српске средњовековне прошлости дотицало се овог акта: Р. Грујић, *Царица Јелена и ћелија св. Саве у Кареји*, Гласник СНД XIV (1936) 54; М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*, Београд 1972, 94; Иста, *Духовник манастира Хиландара*, ИЧ XXVIII (1981) 13, 14; С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован (Проблем аката српске царске канцеларије)*, Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Научни скупови САНУ, књ. XCV, Одељење историјских наука, књ. 27, Београд 2000, 65; Д. Живојиновић, *Карејске хрисовуље*, 42, 44–45, 50.

---

[7] Последње издање у: Д. Синдик, *Повеље српских патријараха*, 110–116 (за старије публикације видети стр. 110–111, нап. 32).

[8] О висини ових обавеза уп. Д. Живојиновић, *Карејске хрисовуље*, 39, нап. 29.

*Текст исправе**

† Любещимь Б(ог)а вса сьдѣиствꙋють вь бл(а)гоѥ, сꙋщимь по прозрѣнию зван҄нымь, заниѥ ихже прѣжде разꙋмѣ, прѣжде и нар(е)че сь|2|ѡбразны тѣлꙋ с(ы)на своѥго, быти ѥмꙋ прьвѣнцꙋ вь мнозѣ братїи, а ѥже прѣжде нар(е)че, сиѥ и призва, и ихьже призва, сихь |3| и ѡправда, и ихь же ѡправда, сих(ь) и прослави. Сь оубо самь, проразꙋмѣвь призва и нар(е)че и ѡправда и прослави, бл(а)гоч(ь)ст(и)вꙋю и |4| х(ри)столюбивꙋю ц(а)р(и)цꙋ Србльѥм(ь) и Грьком(ь) кира Ѥленꙋ, вь б(о)ж(ь)ствнѣм(ь) же и агг(е)лскомь ѡбразѣ иноч(ь)скѡм(ь) прѣименован҄нꙋ кира Ѥлиса|5|ветꙋ, ꙗже мнѡга исправлѥниꙗ и добродѣтѣли зѣлнѣише и дивнѣишеѥ пач(е) прѣжде бивших(ь) бл(а)г(о)ч(ь)ст(и)вих(ь) ц(а)рьь сьтвор҄ши, |6| и чꙋдити се дос(то)инѣх(ь) и пис(а)нию прѣдати; кь сим же топлою вѣрою и б(о)ж(ь)ствним(ь) желаниѥм(ь) распаливши се, вьсхотѣ и вь С(ве)тꙋю |7| Горꙋ Аѳоньскꙋю вьнити, и вь нѥи поклонити се и сьгледати светаꙗ мѣста: монастире же имꙋще ѡбщежитие |8| и агг(е)лски вь сьѥдинѥни прѣбиваюшеѥ и вь пꙋстинꙗх(ь) безмльвствꙋющих(ь) по двѣма или трем(ь), ꙗкоже р(е)че Х(ристо)с(ь) сьвь|9|кꙋплѥнѣх(ь) ѡ имени ѥго, и всѣх(ь) сих(ь) зрѣниꙗ вькꙋпѣ и м(о)л(и)тви вьсприѥти и насладити се. И семꙋ спод[о]бльши се, ревность |10| множаишꙋ вьсприѥт(ь) видѣнним(ь) и р(е)ченним(ь) и дѣли послѣдовати, видѣвши бо келию иже вь с(ве)т(и)хь ѡ(ть)ца нашего Савы |11| архиеп(и)с(ко)па ср(ь)пскаго, вь нѥиже мльчално и безьмльвно житиѥ пожит(ь), вь мѣстѣ гл(агол)ѥмѣмь Карѣѥ, сьздавь вь нѥи |12| и цр(ь)ковь вь име пр[е]под[о]бнаго и б(о)гоносного ѡ(ть)ца нашего Савы с(ве)щеннаго, и ꙋставивь ꙋставь трꙋднѣиши пач(е) иних(ь), |13| и монастирь и мльчалниць: ѱалтирꙋ бо всемꙋ на д(ь)нь и на нощь всегда ѡтпѣвати се, и колѣнопоклонѥниꙗ |14| многа их(ь)же число и сь дрꙋгою мнѡжаишею слꙋжбою тамо вь ꙋставлѥни с(ве)т(а)го пис(а)но ѥс(ть), и ꙋстава того ни|15|како не прѣмѣнити хотещомꙋ жити вь кели ѡнои запрѣщениѥ положьшꙋ с(ве)тѡмꙋ. И

---

* Редакција издања: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

вьждел ѣ таковȣю до|16|бродѣтѣль и подвигь себѣ имѣти и испроси ȣ нась ѡнȣзи келию, ꙗко да ѥс(ть) и да именȣѥт се своꙗ ѥи келиꙗ. |17| И мы сьвѣтовавши се ѡбщимь сьвѣтом(ь), дасмо ѥи ѡнȣзи келию вь всако ѥѥ хотѣниѥ да си ю направ|18|лꙗ и ȣкрѣплꙗ, и зиданиѥм(ь) и сели и всѣмь инимь приложениѥм(ь), ѥлико хощет(ь) и како хощет(ь); развѣ тьчию |19| сима двѣма вещма непрѣложнѣма и неѡтѥмлѥмѣма сьхранꙗти се: ꙗко не ѡтлȣченнѣ бити кели |20| ѡт[ь] монастира, и стар҆цȣ ставити се по типикȣ с(ве)т(а)го Савы. Ѥще же кь сим(ь) по ѡшьстви кь Г(оспод)оу бл(а)го|21|чьстивиѥ и х(ри)столюбивиѥ ц(а)р(и)це наше кѵра Ѥлисавети никто да не ȣгосподит се келїи сеи, ꙗко по прѣ|22|ѥтию ѡт ц(а)р(и)це таковѣмжде ѡбразом(ь), нь да ѥс(ть) вь хотѣниѥ и ѡблас(ть) монастир҆скȣ, по ȣставлѥнию с(ве)т(а)го |23| Савы. Иже ли дрьзнет(ь) сиѥ прѣтворити, да ѥс(ть) наслѣдник(ь) и причестникь запрѣщению с(ве)т(а)го Савы, ѥже |24| пишеть вь главизнѣ ꙗже ѥс(ть) ѡ свободѣ монастирскои: хотещаго бо повинȣти монастирь наш(ь) |25| подь ѡбласть чл(о)в(ѣ)чьскȣю и страшних(ь) таинь ѡтлȣчаѥть, и ина тежьша и страшнѣиша вьзлагаѥть на |26| ѥго. Того ради и мы приѥмше и испльнивше прошениѥ г[оспо]жде наше с(ве)те ц(а)р(и)це, азь иеромонах(ь) игȣмен(ь) Дороѳеи, |27| и сь мною тогда сȣща братиꙗ: стар(ь)ць карѣиски Михаиль, стар҆ць пирга хрисиискога Василиѥ, икон(о)мь вели |28| Аѳанасиѥ, еклис(и)архь п(о)пь Ѳеѡдосиѥ, дȣхов҆ник(ь) п(о)пь Ѳеѡдȣль, дȣховникь п(о)пь Маѳеи, п(о)пь Ѳеѡдосиѥ, митрополить |29| Ѥвьстатиѥ, старьць Калисть, стар҆ць Исаиꙗ, старьць Неѡфить, стар҆ць Дамиꙗнь, икон(о)мь вели солȣн(ь)ски Михаиль, п(о)пь |30| Гѥрасим(ь), п(о)пь Иѡань, дохиꙗрь вели Доментиꙗнь, старць Ѳома, деместикь Михаиль, старць пирга ктиторова Дамиꙗн(ь), |31| старць Маѳеи, стар[ь]ць Григориѥ, п(о)пь Гѥрвасиѥ, п(о)пь Романь, п(о)пь Иѡан(ь), п(о)пь Арсениѥ, цр(ь)ковници: Неѡфить, п(о)пь Иасафь, |32| п(о)пь Дамиꙗнь, Аверкиѥ, Ѳеѡдосиѥ, Макариѥ, Андониѥ, Ѳеѡдосиѥ, и дрȣги Ѳеѡдосиѥ диꙗкь, Арсениѥ, Исаиа, диакон(ь) Гѥрва|33|сиѥ, диꙗконь Ѳѡма, параекл(и)сиꙗрхь вели Василиѥ, параиконом(ь) Агапиѥ, игȣменархь Ѳеѡдосиѥ, трапезарь Давидь, |34| вагѥнарь Ѳеѡдосиѥ, дохиꙗрь

Михеи, портарь Гѥрвасиѥ и проче все множьство братьства ѡ семь сьвѣщавше с(е), |35| ѡбще вси, и сиѥ сице записахомь всакою тврьдию, ꙗкоже више рѣхом(ь), ꙗко сему вѣрну и непотворену бити. Извѣсть|36|наго же рад[и] свѣд[ѣ]тельства подьписахомь.

† СМѢРЕНИ ИЕРѠМОНАХ(Ь) ИГОУМ(Ь)НЬ ХИЛ(А)НДАРСКИ ДОРѠѲЕИ †

Каснији записи на документу

На полеђини акта налази се белешка монаха Никандра из XIX столећа: **Сїе записанїе есть ради типикарница наша ѡбще согласно с҆ подписанїемь всѣмь братїам. И пишеть ради царица Єлена сѡпруга царѧ Стефана що е тамо правила зданїе и ради ѡставь светагѡ Савы що пише там.**

Превод повеље

Онима који воле Бога, који су провиђењем позвани, све помаже на добробит, јер који је први (тј. Бог) међу њима разумео, први је сликовито и објавио да ће тело сина Његовог бити првенац међу многом браћом. А које је прве назвао, те је и позвао; а које је позвао – те је и оправдао, а оне које је оправдао – те је и прославио. Он сам, дакле, проразумевши, позвао је, и назвао, и оправдао и прославио благочастиву и христољубиву царицу Срба и Грка, кира Јелену, у анђеоском лику названу кира Јелисавету, која је многа испуњења и највеће и најдивније врлине, чак и веће него што су биле оне негдашњих благочастивих царева, саздала, и то таква да су достојна дивљења и бележења. И још к томе, распаливши се топлом вером и божанском жељом, пожеле да уђе у Свету гору атонску, и да се у њој поклони и разгледа света места: манастире који имају општежиће, и анђеоски у јединству пребивају и тихују у пустињама по двојица или тројица, како рече Исус – уједињени у имену Његовом. Желела је да се наслади њиховим разгледањем, и уједно да прими молитву. Удостојена овога, ревност је многу стекла да делима следује виђеном и изговореном. Јер, видевши келију светог оца нашег Саве архиепископа српског, у којој је, у тиховању и осамљености, поживео живот у месту званом Кареја, саздавши у њој и цркву посвећену преподобном и богоносном оцу

нашем Сави Освећеном, и дао устав, најстрожи од свих манастира и млчалница (исихастирија) – јер цео псалтир треба увек отпојати за један дан и ноћ, и многобројна коленопреклоњенија и друга многа служења, која су тамо у уставу светога прописани. И свакоме који буде хтео да живи у тој келији, забрањено је да мења оно што је свети установио. И пожелевши да за себе има такву врлину и подвиг, измоли од нас ону келију, да према својој вољи њоме управља и утврђује је зидањем и селима, и сваким другим прилогом, колико хоће и како хоће, осим што ове две ствари треба да остану непромењене и неодвојиве: да се келија не одвоји од манастира, и да се старац поставља по типику светога Саве. Осим овога, по одласку Господу благочастиве и христољубиве царице наше кира Јелисавете, нико да не загосподари на исти начин том келијом, као по наслеђу од царице, него да буде на располагању и у власти манастира – према уставу светога Саве. Ко ли се дрзне да ово промени – нека буде наследник забране светога Саве, као што пише у глави која говори о слободи манастирској. А онај који усхте да подвргне манастир наш под власт људи (световних), тај да се отлучи од страшних тајни. И друго тешко и још страшније полаже се на њега. Стога смо и ми примили и испунили молбу госпође наше свете царице: ја – јеромонах игуман Доротеј, и братија која је тада била са мном – старац карејски Михаил, старац пирга хрусијског Василије, велики иконом Атанасије, еклезијарх поп Теодосије, духовник поп Теодул, духовник поп Матеј, поп Теодосије, митрополит Јевстатије, старац Калист, старац Исаија, старац Неофит, старац Дамијан, иконом велики солунски Михаил, поп Герасим, поп Јован, дохијар велики Доментијан, старац Тома, доместик Михаило, старац пирга ктиторова Дамијан, старац Матеј, старац Григорије, поп Гервасије, поп Роман, поп Јован, поп Арсеније, црковници Неофит, поп Јасаф, поп Дамијан, Аверкије, Теодосије, Макарије, Андоније, Теодосије, и други Теодосије ђакон, Арсеније, Исаија, ђакон Гервасије, ђакон Тома, параеклезијарх велики Василије, параиконом Агапије, игуменарх Теодосије, трапезар Давид, вагенар Теодосије, дохијар Михеј, портар Гервасије и све остало мноштво братије – договорили смо се о овоме заједно, и све ово записасмо са сваком потврдом. А као што рекосмо раније, да би све ово било чврсто и неизмењено, потписасмо због познате потврде.

Смерни јеромонах игуман хиландарски Доротеј.

Дипломатичке особености

Повеља припада засебној групи аката из Хиландарског архива који се баве одлукама братског сабора. Овој врсти докумената и општим одликама њиховог формулара већ смо посвећивали нашу пажњу.[9]

Исправа почиње симболичком инвокацијом (†), а затим следи аренга (ред. 1–11) у којој се разрађује мисао да они што љубе Господа суделују у свему добром и да су они најближи лику Сина Божјег. Међу такве, чија су многа доброчинства позната, спада и супруга Стефана Душана која се титулише (ред. 3–5) као „благочастива и христољубива царица Срба и Грка кира Јелена“, сада преименована у „монахињу кира Јелисавету“. Аренга даље говори о жељи царице Јелене да дође на Свету гору **и вь нєи поклонити се и сьгледати светага мѣста**, а завршава се, уз цитат из Мт. 18: 20, кратким описом богоугодног начина живота који су проводили келиоти по исихастиријама.

Из нарације (ред. 11–17) сазнајемо да је царица видела испосницу Светог Саве Јерусалимског у Кареји. Највећи део експозиције, међутим, заузима прича о устројству келије и њеном типику који је саставио свети Сава Српски (ред. 14–16). На крају нарације сазнајемо да је царица измолила од Хиландарског братског сабора **ѡнꙋзи кєлию, ꙗко да єсть и да имєнꙋєть се своꙗ єи келиꙗ.**

У диспозицији (ред. 18–24) прецизирају се услови под којима супруга почившег српског цара може да држи келију. Најпре се каже: **дасмо єи ѡнꙋзи келию вь всако єє хотѣниє да сию направлꙗ и ꙋкрѣплꙗ, и зиданиємь и сели и всѣмь инимь приложениємь, єлико хощеть и како хощеть**, а затим се наглашава да испосница не сме да се одваја од манастира и да њен старац мора да се поставља у складу са уставом светог Саве. Последња диспозитивна одредба налаже да по царичиној смрти нико не преузима келију, већ да она пређе под власт Хиландара како је то прописано Карејским типиком.

Духовна санкција (ред. 24–27) прети ускраћивањем светих тајни и призива „друга тешка и страшна“ проклетства на оног ко би се усудио да погази претходне одредбе.

После санкције следе промулгација (**Того ради и мы приємше и испльнивше прошениє госпожде наше свете царице**) и листа од 46 хиландарских монаха (ред. 27–35), на челу са игуманом Доротејем и

---

[9] Уп. Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора манастира Хиландара о аделфатима за Карејску келију Светог Саве Јерусалимског*, ССА II (2003) 47.

старцима Михаилом Карејским и Василијем Хрусијским, који су донели ову одлуку.

Испод списка братственика налази се короборација (**Извѣстьнаго же ради свѣдѣтельства подьписахомь**), а повеља се завршава без датума и потписом игумана Доротеја (**СМѢРЕНИ ИЕРОМОНАХЬ ИГОУМЬНЬ ХИЛАНДАРСКИ ДОРОѲЕИ**).

Просопографски подаци

Царица кира Јелена (Јелисавета), 92 (страна), *7–9* (редови у издању); 93, *40* – видети Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији*, 76.

Свети Сава Српски, 92, *21–22*; 93, *39*, *43*, *45* – најмлађи син Стефана Немање и први српски архиепископ (1219–1234).

Извори: Свети Сава, *Сабрана дела*, прир. и превео Т. Јовановић, Београд 1998.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 494; *Историја српског народа* I, 691.

Свети Сава Освећени, 92, *25* – рођен 439. у Кападокији, са 17 година отишао у Палестину где је постао ученик светог Јевтимија Великог, утемељивача палестинског киновијског монаштва. У близини Јерусалима основао је 483. своју Лавру и у наредном времену устројио барем још шест манастира. Био је ватрени поборник Халкедонске догме, а под његовим именом сачуван је изузетно утицајан богослужбени типик. Умро је 5. децембра 532, а његово житије написао је Кирило из Скитопоља.

Извори: И. Поміаловскій, *Житіе св. Савы Освященного*, С. Петербургъ 1890.

Литература: *The Oxford Dictionary of Byzantium* III, ed. by P. A. Kazhdan, New York – Oxford 1991, 1823; P. Maraval, *Le Christianisme de Constantin à la conquête arabe*, Paris 2001², 261, 399, 412.

Игуман Доротеј, 93, *50*; 94, *70* – као хиландарски старешина први пут се помиње на Сабору у Крупиштима, у хрисовуљи цара Душана од 2. маја 1355. На њега наилазимо и у златопечатним повељама првог српског цара везаним за посед Светог Петра Коришког и утврђивање међа села Локвице од 17. маја и 2. јула 1355. године. Спомиње се и у запису из 1359, а последњи податак о Доротеју као игуману српске обитељи на Светој гори добијамо баш из документа који је предмет наше садашње пажње. У време његове управе манастир је опскрбљен

великим бројем икона и рукописних књига. Нашег Доротеја ваља разликовати од истоименог хиландарског јеромонаха који се као прот Свете горе спомиње у бројним документима између децембра 1356. и новембра 1366. године.

Извори: Љ. Стојановић, *Записи и натписи* I, бр. 114, 41; С. Новаковић, *Законски споменици*, 428, 429, 434; В. Korablev, *Actes de Chilandar. Deuxième partie: Actes slaves*, Византийскій Временник, приложение къ XIX тому, С. Петербургъ 1915, n° 46, 516; А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 157, n° 76; Исти, *Два прилога проучавању Душанове државе. I Повеље цара Душана о метохији Св. Петра Коришког. II Печати на Душановим повељама*, Гласник СНД II (1927) 26; С. Мишић, *Повеље цара Стефана Душана манастиру Светог Петра Коришког из 1355. године*, ИГ 1–2 (1993) 125, 132.

Литература: В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњега века*, Скопље 1940, 77–78; Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Византија и Словени, Сабрана дела, књ. IV, Београд 1970, 568; Д. Богдановић – В. Ј. Ђурић – Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд 1978, 106, 108; *Историја српског народа* I, 658 (Г. Бабић-Ђорђевић); Д. Кораћ, *Света Гора под српском влашћу (1345–1371)*, ЗРВИ 31 (1992) 138, 174; Д. Папахрисанту, *Атонско монаштво. Почеци и организација*, са грчког превео С. Јакшић, Београд 2003, бр. 61, 271–272, нап. 125.

Старац Карејске келије Михаило, 93, *51* – помиње се у два записа из 6867. године. Можда се ради о параеклезијарху Михаилу поменутом у повељи игумана Гервасија од 16. јуна 1332. године.

Извори: Љ. Стојановић, *Записи и натписи* I, n° 114–115, 41; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 189, ред 47; Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 45, ред 55.

Литература: Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 51.

Старац Хрусијског пирга Василије, 93, *52* – није искључено да је реч о истој особи као о црковнику Василију из акта игумана Гервасија.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 189, ред 47; Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 45, ред 55.

Литература: Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 50.

Велики економ Атанасије, 93, *52* – можда идентичан параеконому Атанасију из одлуке братског сабора од 16. јуна 1332. или можда

једном од двојице наведених у акту из 1382. године: старцу Хрусијског пирга или „обичном“ старцу.

Извори: Љ. Стојановић, *Записи и натписи* III, Београд 1905, бр. 5008, 69; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 189, ред. 47–48; 196, ред. 43, 47; Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 45, ред 56.

Литература: Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 51.

Еклезијарх поп Теодосије, 93, *53* – вероватно се ради о Доротејевом наследнику, игуману Теодосију, на кога наилазимо у повељи патријарха Саве из године 6869 (1360/1361).

Извори: С. Новаковић, *Законски споменици*, 440; B. Korablev, *Actes de Chilandar*, n° 50, 523; Д. Синдик, *Повеље српских патријараха*, 103.

Литература: В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 78–79.

Поп Теодосије, 93, *54* – не ради се, рекло би се са великом сигурношћу, о непосредном наследнику игумана Доротеја. Тешко би се, такође, могло тврдити да је ова особа потоњи хиландарски старешина с краја XIV столећа, посведочен неколиким документима манастира Пантократора у периоду између јануара 1394. и новембра 1398. године. Пре би се тај игуман могао поистоветити са једним од петорице млађих Теодосија: двојицом црковника (ред *61*), дијаком (*62*), игуменархом (*63–64*) или вагенаром (*64*). У акту братског сабора из 1382. спомињу се под овим именом два старца – међу њима би ваљало потражити игумана с краја века и, вероватно, преостале од петорице Теодосија из 1359–1361.

Извори: L. Petit, *Actes du Pantocrator*, Византийскій Временник X (1903), приложение n° 8, 20, ред. 22–23; n° 9, 27, ред. 32–33; n° 13, 43, ред 69; Љ. Стојановић, *Записи и натписи* III, бр. 5008, 69; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 196, ред. 45, 47.

Литература: В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 86.

Митрополит Јевстатије, 93, *54* – иначе непознат, по свему судећи умировљени јерарх. Списак братственика из 1382. показује да су се тада чак два митрополита налазила међу хиландарским монасима: Дионисије је вршио дужност еклезијарха, док је Сава наведен само са титулом митрополита. Постоје мишљења да је овај Сава око 1380. године био игуман Хиландара.

Извори: Љ. Стојановић, *Записи и натписи* III, бр. 5008, 69; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 196, ред. 42, 44.

Литература: В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 81–83; Г. Острогорски, *Серска област*, 562–563.

Старац Калист, 93, *54* – веома је могуће да се ради о каснијем игуману, по свему судећи Теодосијевом првом наследнику, који у октобру 1362. и априлу 1363. потписује као сведок протатске акте за манастире Кастамонит и Свети Пантелејмон. У повељи деспота Угљеше из фебруара 1369. којом се решава спор између епископа града Јерисоса и обитељи Зографа Калист се наводи као бивши игуман.

Извори: *Акты русскаго на Святомъ Аθонэ монастыря св. великомученика и цэлителя Пантелеимона*, Киевъ 1873, n° 9, 99; А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, n° XXXVI, 270, ред. 20–21; *Archives de l'Athos IX. Actes de Kastamonitou*, édition diplomatique par N. Oikonomidès, Paris 1978, n° 5, 56, ред 39; *Archives de l'Athos XII. Actes de Saint-Pantéléèmôn*, édition diplomatique par P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković, Paris 1982, n° 13, 110, ред 27.

Литература: В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 79.

Старац Исаија, 93, *55* – са великом дозом сигурности може да се идентификује са чувеним светогорским монахом, игуманом Светог Пантелејмона, преводиоцем Псеудо-Дионисија Ареопагита и аутором потресног записа о Маричкој битки. Рођен је на Косову почетком XIV столећа, а на Свету Гору стиже пред крај владавине Стефана Дечанског. Био је монах у Хиландару, а 1349. постаје игуман руске обитељи Светог Пантелејмона. Године 1353. напушта руски манастир и до 1363. стално је покрету, доста времена проводи у Србији и не би требало превише сумњати да се између 1359. и 1361. обрео у Хиландару. После 1363. поново је истакнути члан пантелејевског братства, а 1375. године одиграо је кључну улогу у помирењу Српске цркве и Васељенске патријаршије.

Извори: Н. Дучић, *Старине хиландарске*, Гласник СУД 56 (1884) 63–77; Љ. Стојановић, *Записи и натписи* III, бр. 4944, 41–44.

Литература: В. Мошин, *Житiе старца Исаiи, игумена Русскаго монастыря на Аθонэ*, Сборникъ русскаго археологическаго общества въ Королевствэ Югославiи III (1940) 125–167; В. Мошин, *Исаија Светогорац и записи о Маричкој битци 1371 г.*, Хришћанско дело 5 (Скопље 1940) 344–345; Ђ. Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац 1980, 7–56; *Историја српског народа* I, 616 (Д. Богдановић); *Archives de l'Athos XII. Actes de Saint-Pantéléèmôn*, 14.

Старац Неофит, 93, *55* – није искључена идентификација са доцнијим игуманом који се помиње у повељи кнеза Лазара за Хиландарску

болницу из 1379/1380. Као бивши игуман наведен је у одлуци братског сабора о помену ктитора из 1382. године.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 195 (погрешно наведен као Нифон); Љ. Стојановић, *Записи и натписи* III, бр. 5008, 69; С. Новаковић, *Законски споменици*, 449; B. Korablev, *Actes de Chilandar*, n° 66, 540; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 196, ред. 44–45.

Литература: В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 80–81.

Старац Дамјан, 93, *55* – могуће је да се ради о црковнику Дамјану из Гервасијеве повеље из 1332, а опет, можда је реч о бившем економу наведеном у акту из 1382. године. Пошто се у једном документу манастира Пантократора од 1. августа 1384, тестаменту великог примикирија Јована Палеолога, спомиње хиландарски игуман Дамјан намеће се могућност идентификације особа из 1382. и 1384. године. У неколико хиландарских исправа из периода 1366–1375 наилазимо на помен српског јеромонаха Дамјана, еклезијарха Кареје, па и то треба узети у обзир када се расправља о идентитету особе из ове повеље. Наравно, могло би се претпоставити да су наш старац, карејски еклезијарх и Дамјан из 80-тих година једна личност, али то остаје само у домену хипотезе.

Извори: L. Petit, *Actes du Pantocrator*, приложение n° 6, 15, ред. 185–186; Љ. Стојановић, *Записи и натписи* III, бр. 5008, 69; W. Regel – E. Kurtz – B. Korablev, *Actes de Zographou*, Византийскій Временник, приложение къ XIII тому, С. Петербургъ 1907, n° 45, 104, ред. 23–24; L. Petit, *Actes de Chilandar. Première partie: Actes grecs*, Византийскій Временник, приложение къ XVII тому, С. Петербургъ 1911, n° 152, 322, ред 52; n° 153, 324, ред 48; n° 156, 330, ред 50; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 189, ред 47; 196, ред 47; Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 45, ред 55.

Литература: В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 84–85; Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 51.

Велики солунски економ Михаило, 93, *55–56* – могла би да важи иста претпоставка као и за првог Михаила, а опет, није немогуће да је реч о старцу наведеном у листи братственика у акту из 1382.

Извори: Љ. Стојановић, *Записи и натписи* III, бр. 5008, 69; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 196, ред 45.

Поп Јован, 93, *56* – можда се ради о игуману, по свему судећи Калистовом наследнику, поменутом у повељи деспота Јована Угљеше из фебруара 1369. године. Није немогуће да је исти монах претходно

био старешина Карејске келије, пре Михаила који се јавља у овом акту, пошто документ из децембра 1356. бележи извесног „светосавског старца Јована“.

Извори: L. Petit, *Actes de Chilandar, actes grecs*, n° 145, 307, ред 67; А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље*, n° XXXVI, 270, ред. 13–15.

Литература: В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 79–80.

Доместик Михаило, 93, *57* – као за другог Михаила.

Старац ктиторовог пирга Дамјан, 93, *57–58* – исто као за првог Дамјана.

Старац Матеј, 93, *58* – сасвим је могуће да се ради о старцу из акта братског сабора из 1382. године. Мање је вероватна идентификација **духовника попа Матеја** (ред *53*) са особом споменутом 1382.

Извори: Љ. Стојановић, *Записи и натписи* III, бр. 5008, 69; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 196, ред 45.

Литература: М. Живојиновић, *Духовник манастира Хиландар*, 14.

Поп Григорије, 93, *58–59* – можда би се могао потражити међу двојицом истоимених монаха из одлуке братског сабора о помену ктитора из 1382: духовником и попом. Мање је извесна идентификација са хиландарским игуманом споменутим у недатованој повељи (вероватно из 1393–1394) за Хрусијски пирг монахиње Евгеније са синовима кнезом Стефаном и господином Вуком.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, n° CCXLVII, 262; Љ. Стојановић, *Записи и натписи* III, бр. 5008, 69; С. Новаковић, *Законски споменици*, 489; B. Korablev, *Actes de Chilandar*, n° 71, 548; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 196, ред. 48–49.

Литература: В. Мошин – М. Пурковић, *Хиландарски игумани*, 85.

Поп Роман, 93, *59* – вероватно је реч о хиландарском монаху који је средином XIV столећа преписао псалтир и минеј. Није сигурна идентификација са Романом који се помиње на последњем месту у веома сумњивој одлуци братског сабора из 1347/1348. о аделфатима за башту Андонија, јер не знамо да ли се, и колико, може поклонити поверење листи братственика из тог акта.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 190, ред 35.

Литература: Г. Суботић – С. Кисас, *Надгробни натпис сестре деспота Јована Угљеше на Меникејској гори*, ЗРВИ 16 (1975) 168, нап. 25; Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, n° 79, 74; n° 160, 97.

Поп Јован, 93, *59* – као и за првог Јована.

Црковник Неофит, 93, *60* – важи слична претпоставка као за првог Неофита.

Поп Јоасаф, 93, *60* – можда би се могла успоставити веза са једним од два Јоасафа из одлуке братског сабора о помену ктитора из 1382: пређашњим економом или старцем. У првом случају то би значило да је наш Јоасаф у тих двадесетак година неко време управљао манастирским финансијама.

Извори: Љ. Стојановић, *Записи и натписи* III, бр. 5008, 69; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 196, ред. 46, 47.

Поп Дамјан, 93, *60* – као и за првог Дамјана.

Велики параеклезијарх Василије, 93, *63* – важи исто као и за првог Василија.

Трпезар Давид, 93, *64* – није немогуће да је у питању црковник Давид из Гервасијевог акта од 16. јуна 1332, а можда се ради о бившем економу споменутом у документу из 1382. године.

Извори: Љ. Стојановић, *Записи и натписи* III, бр. 5008, 69; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 187, ред 46; 196, ред 46; Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 45, ред 54.

Литература: Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 50.

Дохијар Михеј, 93, *64–65* – можда се ради о црковнику Михеју из повеље игумана Гервасија из 1332. године.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 189, ред 47; Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 45, ред 55.

Литература: Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 50.

Установе, важнији термини

За појмове **велики економ** (ред *52*), **еклезијарх** (*52*), **црковник** (*60*), **параеклезијарх** (*63*), **параеконом** (*63*), **трпезар** (*64*), **вагенар** (*64*) уп. Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора*, 52–54. О термину **дијак** (*62*) видети Н. Порчић, *Писмо краља Владислава II кнезу и општини Дубровачкој*, ССА 1 (2002) 51.

Устав, 92, *25*, *29* – српски назив за типик (грч. typikÊn), књигу која прописује редослед и начин вршења службе Божје у православној цркви за сваки дан и месец у години. Сматра се да је најстарији устав настао у Лаври светог Саве Јерусалимског у Палестини у VI веку и он је познат као Јерусалимски типик. Најстарији српскословенски устав, Карејски из 1199, дело је светог Саве Српског.

Литература: Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1990², 345–348; *Oxford Dictionary of*

Byzantium III, 2131–2132; *Лексикон српског средњег века*, прир. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 730–731 (Т. Суботин-Голубовић).

Псалтир, 92, *26* – књига Старог завета са 150 псалама који су се интензивно користили на хришћанским богослужењима – неки од њих су имали тачно утврђено време појања у току дневне службе (62. псалам појао се на јутрењу, а 140. на вечерњу). Из богослужбених потреба псалтир се делио на 20 катизми, а типик је налагао да се читав мора прочитати у току једне недеље.

Литература: Л. Мирковић, *Православна литургика. Први општи део*, Београд 1982³, 139–142; Ђ. Трифуновић, *Азбучник*, 293–296; *Oxford Dictionary of Byzantium* III, 1752–1754; *Лексикон српског средњег века*, 602 (Т. Суботин-Голубовић).

Типик, 93, *38* – видети **устав**.

Пирг, 93, *51*, *58* – српскословенски **стьлпь**, фортификациони објекат у облику куле који се, углавном, подизао у склопу манастирских зидова и унутар којег се налази капела и једна или више монашких келија. Хиландар су штитила три пирга, а српска обитељ на Светој гори имала је пиргове и ван манастирског комплекса: Хрусијски на морској обали и Преображења Спасова у шуми изнад манастира. Средином XIV столећа и Келија светог Саве у Кареји добија пирг.

Литература: М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови*, 103–131; *Лексикон српског средњег века*, 513 (М. Живојиновић).

Духовник, 93, *53* – (грч. pneymatikÊv) изванредни опуномоћеник епископа овлашћен да на одређеној територији исповеда свештенике, кандидате за рукоположење и мирјане, као и да венчава људе. Почев од XIII столећа духовници српских владара пристижу из монашких редова, превасходно из Хиландара, а од краља Милутина ту дужност обављају хиландарске баште.

Литература: М. Живојиновић, *Духовник манастира Хиландара*, 5–15; *Oxford Dictionary of Byzantium* III, 1595–1596; *Лексикон српског средњег века*, 172–173 (Р. Милошевић).

Велики дохијар, 93, *56–57* – монах задужен да у манастирске књиге рачуна уноси приходе и расходе.

Извори: Свети Сава, *Сабрана дела*, 86–88.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I. *Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998, 76, 133, 176.

Доместик, 93, *57* – управник црквеног хора, главни музичар и појац; особа која је добро познавала типик, богослужбене текстове и неумско писмо и неретко и сама компоновала напеве и неумске записе.

Литература: *Oxford Dictionary of Byzantium* I, 646; *Лексикон српског средњег века*, 163 (Д. Петровић).

Ђакон, 93, *62* – (грч. diŸkonov – „слуга“) наслов, уведен још у апостолско доба, који се односио на људе који су обављали послове везане за збрињавање сиротиње и друге задатке општег административног карактера. Стабилизовањем односа у Цркви, ђакон постаје први (и најнижи) чин свештенослужитељске градације у коју још улазе презвитери и епископи.

Литература: *Oxford Dictionary of Byzantium* I, 592; P. Maraval, *Le Christianisme*, 171.

Игуменарх, 93, *63* – особа задужена за пријем и смештај манастирских гостију. Ова дужност помиње се још у VI веку код палестинских анахоретских отаца. Као **егоѵменархь** јавља се у два словенска акта о аделфатима светогорске обитељи Светог Пантелејмона с краја XIV и почетка XV столећа. Код Јустина Поповића овај појам је преведен као „старешина гостопримнице“.

Извори: *De SS viginti monachis martyribus, Joanne, Sergio, Patricio, Cosma, Anastasio, Theoctisto et aliis XIV. in Laura S. Sabae prope Hierosoylymam*, Acta Sanctorum, mensis Martii, t. III, Parisiis et Romae 1865, n° 34, 171; *Акты русскаго на Святомъ Αθонэ монастыря*, n° 59 (Срб. 13), 406 и n° 60 (Срб. 14), 408; С. Новаковић, *Законски споменици*, 526; J. Поповић, *Житија светих. Месец март*, Београд 1973, 397.

Литература: *De SS viginti monachis martyribus*, 172, нап. a; J. Pargoire, *L'Eglise Byzantine de 527 à 847*, Paris 1905², 71; P. de Meester, *De monachico statu iuxta disciplinam Byzantinam. Statuta, selectis fontibus et comentariis instructa*, Roma 1942, 266 (n° 45–1), 287 (n° 58–2), 445; *Archives de l'Athos XII. Actes de Saint-Pantéléèmôn*, 184, 188, 189.

Портар, 93, *65* – (грч. portŸriv) монах који је стајао на манастирским вратима, близу којих се налазила и његова келија, и допуштао улаз или излаз из обитељи свима који су поседовали одговарајућу дозволу игумана.

Литература: И. Соколовъ, *Состоянiе монашества въ Византiйской церкви съ половины IX до начала XIII вэка (842–1204). Опитъ церковно-историческаго изслэдованiя*, Казань 1894, 408.

Стари српски архив, књ. 3, стр. 107–123

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Марко Шуица

ПОВЕЉА КНЕЗА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА КОЈОМ СЕ ХИЛАНДАРУ ПРИЛАЖЕ ЦРКВА ВАВЕДЕЊА БОГОРОДИЧИНОГ У ИБРУ

1392–1396(?)

Кнез Стефан Лазаревић са мајком кнегињом Милицом и братом Вуком, уз сагласност властеле и црквених великодостојника, то јест, државног сабора, уступа манастиру Хиландару цркву Св. Ваведења Богородичиног у Кукњу код Ибра, пређашњу баштину властелина Обрада Драгосаљића. Кнез Стефан је претходно Обраду одузео поседе због учињене невере и уступио другом, непознатом властелину у пронију. На молбу Хиландараца додељују им се Обрадови поседи који су им раније били завештани. Кнез Стефан уз цркву Ваведења Богородичиног даје бивше Обрадове поседе: село Кукањ са засеоком Чајетином и село Шипчино са засеоком Новосели, а са своје стране уступа село Присојник и три засеока са уљаницима у Храштима. Текст исправе сачуван је у манастиру Хиландару у облику преписа или концепта без владаревог потписа.

Le prince Stefan Lazarević et sa mère la princesse Milica et son frère Vuk, avec l'assentiment des seigneurs et des dignitaires ecclésiastiques, c'est-à-dire de l'assemblée (sabor) nationale, cède au monastère de Chilandar l'église de l'Annonciation sise à Kukanj dans l'Ibar, ancien patrimoine du seigneur Obrad Dragosaljić. Le prince Stefan a préalablement confisqué les possessions d'Obrad en raison d'une infidélité pour les céder en tant que pronoïa à un autre seigneur inconnu. A la requête des moines de Chilandar le prince leur cède les possessions d'Obrad qui leur avait été promises auparavant. Le prince Stefan donne en plus de l'église de l'Annociation d'anciennes possessions d'Obrad: le village de Kukanj avec son hameau de Čajetina et le village de Šipčino avec son hameau de Novoseli, et de son côté cède le village de Prisojnik et trois hameaux avec ses ruchers à Hrašti. Le texte de ce document est conservé dans le monastère de Chilandar sous forme d'une copie ou d'un concept sans signature du souverain.

Опис повеље и ранија издања

Повеља је сачувана у недовршеном препису или концепту који се чува у ризници манастира Хиландара. Њен опис и формални подаци

објављени су у оквиру инвентара српских средњовековних аката манастира Хиландара.[1] Повеља је исписана на пергаменту ширине 360, дужине 492 мм, који је при дну полукружно опсечен. Текст је исписан црним мастилом, полууставним писмом у 34 реда. На почетку текста налази се крст исписан црним мастилом. На овом препису нема потписа владара, као ни датума када је повеља сачињена. На полеђини пергамента налазе се белешке које је у инвентару хиландарских повеља детаљно навео Душан Синдик.[2]

С обзиром да је реч о недатованој исправи, у историографији постоје спорења о тачном времену њеног настанка. У издању исправе које је приредио Франц Миклошић у својој збирци Monumenta Serbica, датовање је одређено на период између 1403. и 1405. године.[3] Ово датовање изведено је без већег увида у унутрашњу анализу текста повеље који упућују на време Стефановог кнежевања, што као детерминисан и непобитан terminus ante quem поставља лето 1402. године, о чему је писао још Љубомир Ковачевић.[4] С обзиром на то да је у исправи актуелно присуство и улога патријарха Данила III у потврди кнежеве одлуке, горња граница се спушта још ниже, према ранијим сазнањима, на 1395/6. годину, што је уочио и Василиј Корабљев у свом издању ове исправе,[5] а према новијим на 1400. годину, до када је овај патријарх био на челу Српске цркве.[6] Стојан Новаковић је издајући само један део исправе са законским садржајем, свео датирање на период око

---

[1] Д. Синдик, *Стара средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10, Београд 1998, 74.

[2] *Исто.* На полеђини се прво налази старија белешка: † **Кꙋкгаски**, а потом је с краја XVIII или почетком XIX века дописана следећа белешка: **Си хрисовꙋл за села цар Ст(е)фа(на)**. На крају, на полеђини се налази и белешка монаха Никандра исписана црвеном оловком, која гласи: **Сеи хрисовꙋль кнеза Стефана кнѧзѧ Лазара синь дань монастирю за села ѹ Иброѹ монастирскаѧ ѡ их же пишеть все по синорами**.

[3] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 568.

[4] Ђ. Сп. Радојичић, *Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара*, Гласник СНД XXI (1940) 34.

[5] Он повељу заправо датује у период између 1389. и 1395. године – B. Korablev, *Actes de Hilandar* II, 545–546, бр. 69.

[6] Реч је о последњем спомену патријарха Данила III у даровици монахиње Евгеније манастиру Св. Пантелејмона на Светој гори, која је у историографији била датована у 1395. годину, све до осамдесетих година XX века. Према новијим истраживањима С. Ћирковића, ова исправа је у једном препису датована у 1400. годину, чиме би се продужио останак патријарха Данила III на челу Српске цркве. Видети: *Actes de Saint-Pantéléèmon*, ed. diplomatique par P. Lemerle, G. Dagron, *Actes Serbes* ed. S. Ćirković, Paris 1982, no. 13, 185–187.

1392. године.[7] Ову годину Новаковић је узео као најприближније време састављања повеље, претпостављамо услед, овом исправом одређених историјских околности, личности, специфичне интитулације и дефинисаног садржинског контекста. За највероватнији датум издавања исправе Новаковић је узео 1392. годину, као годину коју су обележили догађаји уочи Милициног замонашења (1393) и Стефановог пунолетства. У прилог оваквом размишљању иду подаци из текста повеље, према којима се Милица још увек спомиње као кнегиња и под световним именом, а да је Стефан довољно стасао да би на себе преузео владарску улогу и у интитулацију унео формулацију: *господин Срблем и Посавља и странама подунавским кнез Стефан*. Ђорђе Сп. Радојичић се такође бавио датовањем ове повеље у својој студији о избору патријарха Данила III, готово истовремено када се и Миодраг Пурковић бавио утврђивањем времена Милициног замонашења.[8] Радојичић је као terminus post quem одредио 1392, а као terminus ante quem узео је 8. јун 1395. као последњи датум до када је ова повеља морала бити издата ослањајући се на хронолошке оквире везане за патријархов спомен и Милицино замонашење, мада је Милица још 1396. године у дубровачким документима спомињана под световним именом.[9] Њено световно име забележено је уз духовно и у уводу у рударски закон који датира из 1412. године, што би уз претходно споменуте податке могло да релативизује 1395. годину као искључиви terminus ante quem издавања ове исправе.[10] С друге стране, даље у тексту своје студије, Радојичић, ослањајући се на споменуту интитулацију Стефана Лазаревића, стављајући у историјски и политички контекст присуство Посавине тј. Мачве у његовој титули, одбацујући могућност да се ради о претензијама, већ о стварној власти над споменутим земљама, хронолошке границе датовања ове исправе смешта у период између 1389. и марта 1392. године, када се Мачва још није налазила у рукама краља Жигмунда.[11] Пурковић је сматрао, а то мишљење је прихватио и С. Мило-

---

[7] С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 458.

[8] Ђ. Сп. Радојичић, *Избор патријарха Данила III*, 33–81. О замонашењу кнегиње Милице: М. Пурковић, *Када се покалуђерила кнегиња Милица?* Јужни преглед 13 (1939) 332–336; М. Пурковић, *Принцезе из куће Немањића*, Београд 1996, 90; Ђ. Сп. Радојичић, *исто*, 38–40.

[9] Ђ. Сп. Радојичић, *исто*, 40.

[10] Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962, 37.

[11] Мачва се поуздано нашла у рукама краља Жигмунда пре 10. марта 1392, када је одлучио да замени неке мачванске поседе породице Горјански. *Codex diplomaticus patrius Hungaricus* VII, Budapest 1880, br. 398, 428–429; М. Динић, *Западна Србија у средњем*

јевић да би хронологија ове повеље могла да се ограничи на почетак 1392. године, ако не чак и на 1391. годину.[12] С друге стране, историјске околности и сами догађаји који се спомињу у садржају исправе не би ишли у прилог овако ниском спуштању доње хронолошке границе за датовање повеље, већ би могли да је помере чак и у период познијег кнежевања Стефана Лазаревића.[13]

Фотографије повеље налазе се у Архиву САНУ, бр. 8876.Л.103; Народној библиотеци Србије, Ф 2801; Архиву Србије (филм у колору). Издање које следи приређено је на основу снимка из Архива Србије.

До сада је повеља издата неколико пута: Д. Аврамовић, *Описание древности србски*, 62–63; F. Miklosich, *Monitenta Serbica*, 568–569, No. CDXCIII; С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, 458–459, (фрагмент без уводних и закључних формула); B. Korablev, *Actes de Chilandar*, II, 545–546, No. 69.

Историјски контекст са ранијим исправама издатим војводи Обраду Драгосаљићу

Ова повеља кнеза Стефана Лазаревића заокружује сачувану целину повеља којима се решава судбина баштинских поседа војводе Обрада Драгосаљића. Претходне две повеље датирају из времена владавине Стефановог оца, кнеза Лазара, у чијој служби се претходно налазио Обрад. Њима се са инстанци врховне световне и духовне власти потврђују Обрадови поседи и прилози његовој задужбини, цркви Св. Ваведења у Кукњу.[14] Све три повеље заједно представљају речито

веку, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 44–54; С. Ћирковић, *„Црна Гора“ и проблем српско-угарског граничног подручја*, Ваљево, постанак и успон градског средишта, Ваљево 1993, 59–77; С. Милојевић, *Мусићи*, ИЧ XXXIII (1986) 15.

[12] М. Пурковић, *Српски патријарси средњега века*, Диселдорф 1976, 130; С. Милојевић, *исто*, 15.

[13] Видети даље у тексту референцу о Обраду Драгосаљићу.

[14] Ове повеље су такође издаване више пута, а недавно су комплетно критички публиковане у оригиналној графији, у транскрипцији и са преводом – А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Београд 2003, 201–214. Прву повељу издао је кнез Лазар почетком јануара 1388, *нав. дело*, 201–208, а затим је одмах исправу са истоветном садржином издао и патријарх Спиридон 19. јануара, *нав. дело*, 209–214. О баштини Обрада Драгосаљића такође је писано више пута. Између осталих: А. Соловјев, *Једна српска жупа за време царства. Баштина Обрада Драгосаљића*, 40–41; М. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 74; С. Милојевић, *Мусићи*, 9–16; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000, 100–113.

сведочанство о успону и паду једног властелина у преломном раздобљу српске средњовековне историје, на крају XIV века. Треба нагласити да се кроз садржину исправа, од првобитних позитивних одлука (прве две повеље из времена кнеза Лазара, с почетка 1388. године) до потоњег одузимања баштине због, за сада непознатих, Обрадових политичких поступака који се означавају као Лазаревићима учињена невера (у доба нестабилне и осетљиве власти Лазаревих наследника, првих година после Косовске битке), осликава не само судбина једног властелина, већ и конфузност и превртљивост читавог једног периода, који је трајао све док се није стабилизовала власт Стефана Лазаревића почетком XV века. Ова историјска нит је утолико уочљивија уколико се потоњи догађаји посматрају из перспективе претходног доба. Период Лазареве владавине превасходно је био обојен успехом кнежеве државотворне политике, како на пољима заокруживања територијалне области, рестаурације положаја и значаја Српске цркве, тако и у сфери учвршћивања вазалних односа и породичних веза са својом властелом. Однос властеле–вазала према њиховим сизеренима представља јасан одраз времена у коме су живели, односно политичке стабилности, моћи и државне монолитности обласних господара.

Текст повеље[*]

† Мисльнимь свѣтѡм(ь) ѡзарівше си мисли бȣд[ȣ]щаꙗ прѣд[ь]зрѣше тѣм[ь]же б(о)ж(ь)ствьни прѡр(ѡ)кь Д[а]видь |2| вел(е)гл(а)снѡ гл(а)гѡлаше: „Пріидȣть вси ѥзици и пѡклонет се прѣдь тѡб(ѡ)ю Г[оспо]ди.“ Ѥгѡж[е] сьбытїе зреще |3| еже ѡт език(ь) цр(ь)кви ꙗкож[е] багрѣніцею ц(а)р(ь)скою ѡдѣꙗше с(е) крвию вл(а)д(и)ʼч(ь)нѥю иже ѡт прѣч(и)стїихь |4| ребрь истекшею и рад(о)ѵющи се красȣѥт(ь) се, и пѡвѣлѣнї и сьблюд[е]нїем[ь] ȣкрѣплꙗѥт[ь] се бȣдȣщеѥ рад[и] жизни |5| вьспрїетїе. Єиже славѣ и ч(ь)сти вьжделѣх(ь) наслѣднїикь бит[и], азь вь Х(ри)с(т)а Б(ог)а, бл(а)говѣрнїи |6| г(оспо)д(и)нь Ср(ь)блѥм(ь) и Пѡсавїꙗ и странам(ь) пѡдȣнавскїим(ь) кнезь Стефань и с[ь] благѡч(ь)стивѡю м(а)терїю |7| моѥю кнегинѡм Мил[и]цѡм и сь прѣвьзлюблѥннїим(ь) братѡм си Вл(ь)ком(ь). И како прїхѡди кь мнѣ изь |8| Хїландара ч(ь)стнѣиши вь

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

инѡк(ѡ)хь стар(ь)ць кѵр(ь) Гѥрасимь и сь нимь ч(ь)стни старци хїландар(ь)сци |9| кѵр(ь) Іаковь и пѡп(ь) кѵр(ь) Сїлвестрь и Сѵмѡн игȣмьнь ѡрашьчкии и ȣспѡмѣнȣше ми за |10| ц(ь)ркѡв(ь) ѵ Ибрȣ Вьв(е)денїе с(ве)таа вь с(ве)тих(ь) бащинѵ Ѡбр(а)да Драгѡслаликꙗ како ю ѥ биль ѡбрекль |11| Хїландарȣ и ȣ хрїсѡвȣль оѵписаль а не издаль и изневѣри се г(о)сподцтвȣ ми Ѡбрад и за нѥгѡвȣ не|12|вѣрȣ ȣзех мȣ и дах нѥгѡвȣ бащинȣ властелїнȣ мѡмоѵ оѵ пронїю и видѣх потрȣждениѥ и ȣсрьдно |13| молѥнїѥ Хїландара и ч(ь)стнїх(ь) и старьць и прїех(ь) молѥнїѥ их и згѡв(о)рїх се сь г(о)спогѡм(ь) и маиком ми кнегї|14|нѡм Мил(и)цѡм(ь) и сь г(о)сподинѡм(ь) ми прѣѡс(ве)щеннїимь патрїархѡм(ь) кѵр(ь) Данїлѡм(ь) и с митроп(о)лїти и ч(ь)стними |15| игȣменї и властелї мѡим[и] и приложих цр(ь)ков(ь) Вьвед[е]нїе с(ве)таꙗ вь с(ве)тих(ь) прѣч(и)стои м(а)терї |16| Х(ри)с(т)а Б(ог)а нашего хиландар(ь)скои ꙗже ѥс(ть) вь Св(е)тѣи Гѡрѣ аѳѡнсцѣи пѡкровȣ и ȣтврьжденїю |17| хр(ис)тиꙗнскомȣ и моѥи теплои прѣд[ь]стателнїци и пом[о]щнїци. И сїꙗ села прїложих с цр(ь)квѡмь |18| селѡ Кȣкань, засельк(ь) мȣ Чаѥтина, селѡ Шипьч[и]нѡ засельк(ь) мȣ Нов(о)сели, село Присѡиникь. И ȣ Хра|19|щах[ь] трї заселци, тако и сь ȣлїꙗнїци и сїꙗ вса кьждѡ сь сво[и]ми мегꙗми и правинами |20| сель тѣх щѡ си сѵ имала из начела. И видѣвь г[о]сподцтво ми записанїꙗ и ȣтврьжденїꙗ с[ве]тих краль |21| ср(ь)пских и ц(а)ра Стеф(а)на, и г[оспо]д[и]на и род[и]телꙗ ми с(ве)тѡпѡчившега кнеза Лазара како им сȣ ȣчин[и]ли |22| м(и)л(о)сть и хрисовȣли ȣтврдили, такожде и азь по м(и)л(о)сти б(о)жиѡи бл(а)говѣрнїи г(оспо)д(и)нь Ср(ь)блѥм кнезь |23| Стефань сьтворих имь м(и)л(о)сть и записанїѥм(ь) хрисовȣла ȣтврьдих да имь нѣс(ть) ѡвиске, ни мои ѥ|24|фалїꙗ да не вл(а)да над ним(и) ни да им ѥс(ть) сокꙗ, ни коѥ работе ние, тьк(ь)мо да им(ь) ѥс(ть) како и иним метѡхїꙗм хиландар(ь)ским(ь), |25| и да им нѣ инде сȣда тьк(ь)мо прѣд[ь] г(о)споцтвом(ь) ми или пред патрїархѡм(ь). И сиѥ прилѡжихѡм Б(о)гȣ вь славȣ и вь дарь |26| прѣч(и)стѣи б(огоро)д(и)ци и вь помѣнь вѣчни и д(ȣ)ш(е)внȣю пѡл(ь)зȣ себѣ и род[и]тел[е]мь моим с(ве)тѡпѡчившемȣ великомѵ |27| кнезȣ Лазарȣ и м(а)терї м[и] кнегин[и] Мил(и)ци и вьзлюблѥнномȣ ми братȣ Вл(ь)кȣ и м(о)лим(ь)

ти се прилежнѣ прѣч(и)стаꙗ |28| б(огоро)д(и)це д(ѣ)во рождьшиꙗ Х(ри)с(т)а ц(а)ра и Б(о)га нашего ȣмоли ѥго бл(а)гȣтробнѣ, можеши бо елїкаа χѡщеши, |29| да м(и)л(о)стивь бȣдет нам и небесномȣ ц(а)рствїю спод(о)бит(ь) ни вь б[ȣ]дȣщем[ь] вѣцѣ, и егѡж[е] Б(о)гь изволит по нас(ь) г[о]сподцтво|30|вати ср(ь)пскою землєю, тѡг(ѡ) ꙗко г[оспо]д(и)на и брат[а] молю сиѥмȣ записанномȣ непѡтвѡримȣ бит[и], нь пач[е] и крѣ|31|пцѣ потврьж[де]ннȣ бит[и] бол(ь)шим(ь). Ѧще ли к҄то ѡд г[о]сподствȣющих(ь) дрзнет чесо любо ѡт сиχ разѡрїти, таковагѡ да ра|32|зѡрит и ѡтнїмет г(оспо)дь Б(ог)ь м(и)л(о)сть свою вь д(ь)нь страшнаго сȣда Х(ри)с(то)ва, и да мү ѥс(ть) мьстителница и сȣпьрнїца |33| прѣч(и)стаꙗ м(а)ти б(о)жиꙗ зде и вь бȣ[дȣ]щем вѣцѣ амин. И да га ȣбиѥт и поразит сила ч(ь)стнаго кр(ь)ста и да ѥс(ть) |34| проклет ѡт всѣχ с(ве)тиχ(ь), и с(ве)тиχ(ь) χтиторь ср(ь)пскиχ(ь) и ѡд нас(ь) аще и грѣшни ѥсми.

Превод

Мисаоном светлошћу озаривши мисли своје, божаствени пророк Давид предвиђајући будућност гласно је говорио: „Доћи ће сви народи и поклониће се пред Тобом, Господе.“ Посматрајући Његово испуњење, које је народ цркве прихватио – како се у багреницу царску обукао, у крв Владичину која је од пречистих ребара истекла, и у радости се истиче лепотом, и наредбом и (њеним) поштовањем утврђује се будућег живота ради, пожелех да будем наследник славе и части, ја у Христу Богу благоверни господин Србима, Посавини и Подунавским земљама, кнез Стефан, и са благочастивом мајком мојом кнегињом Милицом и са превазљубљеним братом ми Вуком. Како дође мени из Хиландара најчаснији међу иноцима старац кир Герасим, и са њим часни старци Хиландарци кир Јаков и поп кир Силвестар, и Симон игуман орашачки, и споменуше ми о цркви у Ибру, Ваведење светињу над светињама, баштину Обрада Драгослалића – да ју је обећао Хиландару, и уписао у хрисовуљ, а није (је) предао – и изневери ми Обрад господство ми, и за његову неверу одузех му, и дадох његову баштину властелину моме у пронију, и видех труд и усрдну молбу Хиландара и часних старца, и прихватих молбу њихову, и договорих се са госпођом и мајком ми кнегињом Милицом, и са господином преосвећеним патријархом кир Данилом и са митрополитима и часним игуманима и

властелом мојом, и приложих цркву Ваведења у светињу над светињама пречистој матери Христа Бога нашега хиландарској, која је у Светој гори атонској, покрову и тврђави хришћанској и мојој топлој заступници и помоћници. И приложих ова села: село Кукањ са црквом, заселак му Чајетину; село Шипчино, заселак му Новосели; село Присојник. И у Храштима три засеока са уљаницима. И свако од њих са њиховим међама и правинама тих села, што су их имала од почетка. И пошто је видело господство ми записе и потврде светих краљева српских и цара Стефана, и господина и родитеља ми светопочившег кнеза Лазара – како су им учинили милост и утврдили хрисовуље, тако и ја, по милости божијој благоверни господин Србима, кнез Стефан, учиних им милост и исписивањем хрисовуља утврдих да им није војске, ни мој кефалија да не влада над њима, нити да им је соћа нити које работе, него да им је само као и другим метохијама хиландарским. И да им није суда, осим пред господством ми или пред патријархом. И ово приложисмо у славу Богу и на дар пречистој Богородици, и у помен вечни и за душевну корист себи и родитељима мојим, светопочившем великом кнезу Лазару и мајци ми, кнегињи Милици, и вазљубљеном брату ми Вуку. И прилежно ти се молим пречиста Богородице Дево, која си родила Христа цара и Бога нашега – умоли га из дубине срца, јер (ти) можеш све што хоћеш – да нам буде милостив, и да нас удостоји царства небеског у будућем веку. А онога, кога Бог одабере да после нас господствује у српској земљи – њега молим, као господина и брата, да ово записано не поквари, него да и јаче потврди. Ако ли се ко од владајућих дрзне да било шта од овога поквари, таквога да разори Господ Бог и да му одузме милост своју у дан страшнога суда Христовог, и да му пречиста Мати божија буде осветница и супарница овде и у будућем веку, амин; и да га убије и порази сила часног крста, и да је проклет од свих светих, и од светих ктитора српских, и од нас, ако и грешни јесмо.

Дипломатичке особености

Исправа започиње симболичном инвокацијом у виду крста. Затим следи литерарно уобличена аренга која претходи интитулацији. Ова аренга је присутна још у пет других повеља које су произашле из канцеларије кнеза Лазара и његових наследника, а први пут се јавља у повељи кнеза Лазара манастиру великој Лаври Св. Атанасија на Светој

гори издатој у Кознику 1381. године.[15] Интитулација у Стефановој повељи гласи: *у Христу Богу благоверни господин Србима, Посавини и Подунавским земљама, кнез Стефан*.[16] Још је Ђорђе Сп. Радојичић ову интитулацију разматрао у оквиру своје студије о Данилу III, расправљајући о наведеним територијалним областима и посебно о одређеним хронолошким оквирима за датовање исправе, који су били условљени овом титулом.[17] После навођења Стефанове интитулације спомињу се његова „благочастива" мајка, кнегиња Милица и „превазљубљени" брат Вук.

Експозиција, као конкратан уводни наративни део у правни чин, пружа податке о изасланству хиландарског братства које је дошло на Стефанов двор да би у своју корист регулисало статус једном обећаних им поседа. На челу посланства налазио се кир Герасим, брат Вука Бранковића,[18] који је у време издавања ове исправе већ признавао врховну власт султана Бајазита I. Из овог дела сазнајемо и на који је начин правно био регулисан властеоски поклон Хиландару, односно да је о њему била сачињена исправа која, међутим није била предата као доказно средство. Такође, овде се налази и једини податак у историјским изворима, који сведочи о неверству које је Обрад Драгосаљић испољио према кући Лазаревића. Уз ову вест налази се и податак о судбини његових поседа који су се након одузимања нашли у пронијарском власништву неког неименованог властелина. У диспозицији, као суштинском делу повеље када је регулисање правног чина у питању, износи се прихватање молбе Хиландараца и додељивање

[15] Опис ове аренге и њену присутност у другим повељама кнеза Лазара и његових наследника дао је Ђ. Сп. Радојичић, *Избор патријарха Данила III*, 35; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 172–174.

[16] Овако формулисану Стефанову интитулацију издвојио је и С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, *Интитулација*, Глас СКА 92 (1913) 157.

[17] Сличну интитулацију имао је и кнез Лазар, нарочито у потписима неких својих повеља, па је логично да ју је преузео и његов син Стефан. Видети Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић*, *историја*, *култ*, *предање*, Београд 1989, табела бр. 2, 102. Ђорђе Сп. Радојичић, *нав. дело*, 40–42; М. Благојевић, *Господари Срба и Подунавља*, *прилог српској дипломатици*, ИГ 1–2 (1983) 44–45. Спомињање Посавине у оквиру Стефанове кнежевске титуле које је у историографији отворило питање прецизнијег датовања исправе, води у смеру утврђивања ингеренција над територијом Мачве – М. Динић, *Западна Србија у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 53.

[18] У историографији је већ писано о идентификацији кир Герасима са Герасимом, братом Вука Бранковића – Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* III, Београд 1864, 541; Ђ. Сп. Радојичић, *нав. дело*, 36–37.

бивших Обрадових поседа манастирском братству. Поред цркве Св. Ваведења Богородичиног и села Кукња, њихови поседи увећали су се уз сагласност државног сабора за село Шипчино и засеоке Чајетину и Новосело, а кнез Стефан је придодао још село Присојник и три засеока у Храштима са пчелињацима. У духу традиције српских владарских даровница манастирима, у оквиру имунитетних формула, манастирско властелинство заштићено је од сваке друге (војска, кефалија) до манастирске власти, као и пореских и радних обавеза (соће, работе), чиме се овај посед по свом правном статусу изједначује са стандардизованим нормама валидним за остала хиландарска газдинства. У судском погледу, изречено је да је само владарев, или патријархов суд надлежан за спорове око ових поседа. Исправа се завршава израженом духовном казном саопштеном у виду будућег Богородичиног гнева, силе часног крста и проклетства „свих светих и светих ктитора српских“, као и самог кнеза Стефана. Овакав широк дијапазон духовних казни требало би да сустигне онога ко наруши правни или имовински интегритет дарованих поседа манастиру Хиландару.

С обзиром на то да се ради или о концепту, или недовршеном препису, закључне формуле, укључујући и хронолошке податке, нису забележене.

Просопографски подаци

Кнез Стефан Лазаревић, 111 (страна), *10–11* (ред у издању); 112, *38* – старији син кнеза Лазара и кнегиње Милице. Од 1402. године, после битке код Ангоре, носи титулу деспота. Умро 1427. године.

Литература: М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978; *ИСН* II, Београд 1982; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995; А. Палавестра – Д. Спасић – Д. Мрђеновић, *Родословне таблице и грбови*, Београд 1991, 112–121; А. Веселиновић – Р. Љушић, *Српске династије*, Београд 2002, 73–81.

Кнегиња Милица, 111, *12*; 112, *23*, *47* – жена кнеза Лазара, мајка Стефана и Вука Лазаревића. У овој исправи још увек се јавља под својим световним именом и са титулом кнегиње. Умрла као монахиња Јефросина 1405. године.

Литература: М. Пурковић, *Принцезе из куће Немањића*, Београд 1996; исто као за Стефана Лазаревића.

Вук Лазаревић, 111, *12–13*; 112, *47* – млађи син кнеза Лазара и кнегиње Милице. Касније је добио титулу кнеза. Погубљен од стране султана Мусе 1410. године.

Литература: исто као за Стефана Лазаревића.

Герасим, 112, *14* – великосхимничко име Николе Радоње, најстаријег сина севастократора Бранка Младеновића и брата Вука и Гргура Бранковића. Био је ожењен Јеленом, сестром Вукашина и Јована Угљеше, са којом је имао две кћери. Замонашио се у Хиландару пре 1365. године као малосхимник Роман. Пре 1376/77. године постао је великосхимник. Био је члан хиландарског братства до 1382. године, када заједно са Арсенијем Багашом, обнавља манастир Светог Павла на Светој гори. И после одласка, задржава утицај у Хиландару. После смрти Вука Бранковића, преузима његово тело и преноси га на Свету гору, где га је и сахранио. Герасим је умро 1399. године.

Литература: М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 18, 20–22, 29, 44, 56; Г. Суботић, *Обнова манастира Светог Павла у 14. веку*, ЗРВИ 22 (1983) 207–254; А. Палавестра и др., *Родословне таблице и грбови*, 125; А. Веселиновић – Р. Љушић, *Српске династије*, 83.

Патријарх Данило III, 112, *24* – дошао је на патријаршијски трон вероватно 1390. године сменивши дотадашњег патријарха Јефрема. Његово порекло није довољно јасно у изворној грађи. Сматра се да је био истоветна личност са јеромонахом Данилом сином монаха Доротеја, ктитора манастира у Дренчи. Постоји и спекулација да је Данило, заправо, био син деспота Иваниша, властелина цара Душана. Присуствовао је преносу моштију кнеза Лазара из Приштине у Раваницу, а написао је, поред других књижевних састава, и *Слово о кнезу Лазару* чиме је значајно допринео стварању црквеног култа кнеза Лазара. Зна се да је преминуо 7. априла у периоду између 1396. и 1399. године.

Литература: Ђорђе Сп. Радојичић, *Избор патријарха Данила III* 33–83; М. Пурковић, *Српски патријарси*, 127–134; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2001.

Кнез Лазар, 112, *36*, *46* – отац Стефана и Вука Лазаревића. У повељи се спомиње два пута. као светопочивши. Видети *Стари српски архив* 2 (2003) 149.

Литература: Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић*, *историја*, *култ*, *предањ*е, Београд 1989; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 1974; *ИСН* II, 7–21 (Д. Богдановић), 21–47 (Р. Михаљчић); *О кнезу Лазару*, Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд 1975.

Кир Силвестар, 112, *15* – могао би да буде ученик чувеног старца Исаије, са којим је уз бившег светогорског прота Теофана и другог Исаијиног ученика Никандра, путовао у Цариград 1375. године ради измирења Српске и Грчке цркве.

Литература: *Данилови настављачи*, *Данилов Ученик*, *други настављачи Даниловог зборника*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1989, 130; Ђорђе Сп. Радојичић, *Избор патријарха Данила III*, 37–38; В. Ћоровић, *Света Гора и Хиландар*, Београд 1986, 158, 163.

Кир Симон, игуман орашачки, 112, *15–16* – Ђура Даничић је сматрао да би могао да буде из Ораховице (Кареје) у Светој гори, о чему би сведочила његова титула. С друге стране могуће је да је Симон био старешина неког самосталног манастира, а не метоха где је старешина био само иконом. С обзиром на то да је у хиландарском братству било и митрополита, могуће је да је братству припадао и бивши игуман, попут Симона. Симон се спомиње и почетком XV века у повељи Гргура, Ђурђа, Лазара и Маре Бранковић којом су манастиру Хиландару поклонили село Ораховац (1403–1408),[19] као један од тројице хиландарских стараца уз Григорија и кир Теофана који су дошли на двор Бранковића како би издејствовали обдаривање манастира. Можда у том правцу треба тражити одређење манастира над којим је био настојник.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* II, Београд 1863, 229; Ђ. Сп. Радојичић, *Избор патријарха Данила III*, 37–38; В. Ћоровић, *Света Гора и Хиландар*, 163, 176; Ђ. Бубало, *Повеље Маре Бранковић и синова јој Гргура*, *Ђурђа и Лазара манастиру Хиландару*, 88.

Кир Јаков, 112, *15* – члан хиландарског братства. Помишља се да би могао бити послушник испосника Спиридона са којим је провео 30 година у испосништву у околини манастира Дечана, а да је након Спиридоновог посвећења отишао у Хиландар. Ђ. Сп. Радојичић је искључио везу са Јаковом, који је 1426. преводио Шестоднев Јована Златоустог, заједно са Венедиктом Црепов иђем.

Литература: Ђорђе Сп. Радојичић, *Избор патријарха Данила*, 37–38; В. Ћоровић, *Света Гора и Хиландар*, 163, 176.

Обрад Драгосаљић, војвода, 112, *17*, *19* **–** припадао је старој властелинској породици из краја око Брвеника код Ибра. Његово презиме се у изворима и литератури различито интерпретира: Драгосаљић,

[19] Детаљно је ову повељу у њеним преписима анализирао и публиковао Ђ. Бубало, *Повеље Маре Бранковић и синова јој Гргура*, *Ђурђа и Лазара манастиру Хиландару*, Прилози КЈИФ LXV– LXVI, 1–4 (1999–2000) 80–99.

Драгослалић, Драгојлалић, Дебиндић, Декиндић, а спомиње се у три повеље чији се оригинали и данас чувају у манастиру Хиландару.[20] Баштински поседи војводе Обрада, припадали су његовој породици најмање две генерације уназад (у повељи кнеза Лазара се спомињу родитељи и прародитељи), још од времена „светих краљева“ о чему су сведочиле данас изгубљене исправе које је Обрад изнео пред кнеза Лазара. Породични поседи су обухватали село Кукањ и засеоке Чајетину, Шипачно и Ново Село који су се налазили у Брвеничкој области, економски значајној због присуства рудника на њеној територији. Брвеничка жупа се, у време када су сачињене повеље о потврди Обрадових имања (1388), налазила у поседу Мусића, сестрића кнеза Лазара, што доводи у жижу истраживачких интересовања хијерархијски положај самог војводе Обрада у односу на Мусиће и кнеза Лазара.[21] У периоду после Косовске битке одиграли су се догађаји који су пореметили вазалне односе између Обрада и Лазаревих наследника и који су довели до одузимања породичне баштине бившем вазалу. О каквом је заправо конфликту реч извори не говоре. Извесно је да догађаји споменути у актуелној исправи кнеза Стефана Лазаревића немају везе са властеоском завером против Стефана из 1398. године. Александар Соловјев је сматрао да би ова невера могла да се повеже са издајством у Косовској бици, али је то мишљење остало непоткрепљено чвршћим аргументима. Сасвим је могуће да је у метежу који је уследио после 15/28. јуна 1389. и прерасподеле политичких снага, избијањем Вука Бранковића на чело

[20] Видети одељак: *Историјски контекст са ранијим исправама издатим војводи Обраду Драгосаљићу*.

[21] Видети М. Шуица, *Повеља цара Уроша о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе*, Стари српски архив 2 (2003)143–166; С. Милојевић, *Мусићи*, 9–17; М. Шуица, *Немирно доба*, 110–113. У једној одлуци дубровачког Малог већа (М. Динић, *Одлуке већа* II, 450) спомиње се 11. јануара 1388, Обрад посланик Мусића, кога су Дубровчани обдарили са 10 перпера. То је неке историчаре (С. Милојевић, *Мусићи*, 14.) навело да овог изасланика идентификују са Обрадом Драгосаљићем. Аргументи који су ишли у прилог тој претпоставци били су: географски положај поседа војводе Обрада у оквирима Брвеничке жупе, затим значај поседа због близине рудничких копова (остали су топоними Суво рудиште и поток Рудница), као и податак да је изасланик Обрад обдарен са 10 перпера што је била почаст резервисана за људе од значаја и угледа, тј. властелу. Иако и даље ово питање остаје отворено, податак да је изасланик Обрад боравио у Дубровнику 11. јануара 1388, а да су исправе Обраду Драгосаљићу издате од стране кнеза Лазара почетком јануара, а од патријарха Спиридона 19. јануара исте године, вероватно у присуству војводе Обрада Драгосаљића, који према томе није истовремено могао бити и у Дуборвнику, оспоравао би ову идентификацију.

отпора Османлијама, војвода Обрад, чији су се поседи налазили у близини Вукових, признао његову власт и ступио у вазални однос према новом господару.[22] Могуће је да се тек са падом Скопља почетком 1392. године, а још вероватније тек након Вуковог коначног пада у јесен 1396. године, Обрадова баштина нашла у политичком вакууму и тада поново доспела под ингеренције Лазаревића, који су њима могли располагати. Логично би било да му је тада, због претходне невере, кнез Стефан Лазаревић одузео поседе и доделио другом властелину у пронију. У једној крњој повељи монахиње Евгеније за манастир Дечане из времена Стефановог кнежевања, напомиње се да је манастир пропао за време Измаиљћана и **оть прѣжде нась дрьжавшихь**,[23] чиме се алудира на време Вука Бранковића, и општу атмосферу у којој би могао да се препозна и грех, тј. неверство Обрада Драгосаљића према Лазаревићима. Уколико бисмо се ослонили на овакву претпоставку, онда би хронолошки оквир одигравања свих ових догађаја, па и издавања исправе, могао да се пренесе у период између Вуковог пада, дакле од јесени 1396. и лета 1400. године, када је дошло до смене на патријаршијском трону у Србији. Даља судбина војводе Обрада Драгосаљића није позната.

Литература: А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 201–209; С. Милојевић, *Мусићи*, 9–17; А. Соловјев, *Судбина једне властеоске породице из средњевековне Србије*, Старинар 8–9 (1933–1934) 71; М. Пурковић, *Српски патријарси*, 37, 120, 129–130; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, 110–113; Ђ. Сп. Радојичић, *Избор патријарха Данила III*, 40; М. Динић, *Одлуке већа Дубровачке Републике* II, Београд 1964, 450.

Установе*, *термини

Кнез, 111, *11*; 112, *36*, *38*, *46* – током средњег века ова титула имала је различит ранг и значај. У контексту садржаја ове исправе, означава титулу обласног господара, и у склопу читаве интитулације има владарску симболику. Стефан ју је наследио од свога оца кнеза Лазара.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 299–300 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Београд 2001, 88–104; *Стари српски архив* 1 (2002), 52 (Н. Порчић) 125 (Р.

---

[22] Овакво мишљење заступао је и С. Милојевић, *Мусићи*, 16–17.

[23] С. Новаковић, *Законски споменици*, 655.

Михаљчић), 140 (А. Веселиновић); *Стари српски архив* 2 (2003) 80 (С. Рудић), 151 (М. Шуица).

Господин, 111, *10*; 112, *35*, *38* – у средњовековној титулатури јавља се двојако. Као додатак владарским и другим титулама, као што је случај са Стефановом титулом у овој повељи, и самостално, са владарским значењем.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 121 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Београд 2001, 104–113; *Стари српски архив* 1 (2002) 52 (Н. Порчић); *Стари српски архив* 2 (2003) 176 (Ј. Мргић-Радојчић).

Кефалија, 112, *40* – највиши представник локалне управне власти са цивилним, судским и војним надлежностима. Био је владарев чиновник који је управљао одређеним градом са околином.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 246–285; *Лексикон српског средњег века*, 292–294 (М. Благојевић); видети и *Стари српски архив* 2 (2003) 96 (Р. Михаљчић).

Патријарх, 112, *24*, *43* – поглавар патријаршијске, аутокефалне цркве у Србији од 1346. године

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 499 (Р. Поповић).

Игуман, 112, *16*, *25* – манастирски старешина или настојатељ. Биран је доживотно, али је могао бити и смењен уколико је оштетио манастирску заједницу. У зависности од свог значаја и манастира коме су припадали, игумани су имали одређени ранг, место и углед у духовној заједници, али и на државним саборима.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 247 (М. Јанковић).

Баштина, 112, *17*, *20* – наследно добро којим је власник могао слободно и безусловно да располаже. Могла се одузети једино у случају невере, што је био случај у актуелној исправи.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 31–33 (Р. Михаљчић, С. Ћирковић); *Стари српски архив* 1 (2002) 140 (А. Веселиновић).

Пронија, 112, *20* – облик условног власништва над земљишним поседом преузет из Византије. Располагање оваквом врстом поседа било је стриктно ограничено, за разлику од баштине и условљено извршавањем војне обавезе према владару–господару.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 589–590 (Б. Ферјанчић), Г. Острогорски, *Пронија*, *Прилог историји феудализма у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1951; С. Новаковић, *Прони-*

јари и баштиници, Глас САН 1 (1887) 1–102; *Стари српски архив* 1 (2002) 140 (А. Веселиновић).

Соће, 112, *40* – основна дажбина зависног земљорадничког становништва која се владару плаћала по свакој кући у натури или новцу. Износила је кабао жита, или један перпер.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 683–685 (М. Благојевић); М. Благојевић, *Соће – основни порез средњовековне Србије*, Глас САНУ 390, 11 (2001) 1–44; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 212–214; *Стари српски архив* 2 (2003) 94 (Р. Михаљчић), 201 (А. Веселиновић).

Работе, 112, *41* – подразумевале су разноврсне радне обавезе укључујући и војне, које су теретиле целокупно становништво.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 609 (М. Благојевић).

Уљаници, 112, *32* – пчелињаци, којима су се старали улијари. Због воска, једног од главних пчелињих производа, уљанике су често поклањали владари приликом обдаривања манастира или оснивања њихових властелинстава.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 760–761 (Ђ. Бубало).

Топографски подаци

Кукањ, село, 112, *30* – припадало је брвеничкој жупи. Данас село Кукањ не постоји, али се име очувало у именим потока Кукањ, или Кукањица. У Брвеничкој жупи постојало је и село Кукно (Кућно), које је приликом замена жупа Звечан за Брвеник између кнеза Војислава Војиновића и челника Мусе 1363. године било у кнежевом властништву и које није идентично са селом Кукњем које се налазило у породичном поседу војводе Обрада Драгосаљића. Данас постоји село Кућане јужно од Рашке, западно од Ибра које не може да се доведе у везу са селом Кукњем, јер су се Обрадови поседи налазили источно од Ибра, где се и данас налазе засеоци споменути у повељама кнеза Лазара, патријарха Спиридона и кнеза Стефана Лазаревића.

Литература: М. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 74; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 201–202; А. Соловјев, *Једна српска жупа за време царства*, Гласник СНД III (1928) 25–42; М. Шуица, *Повеља цара Уроша о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе*, Стари српски архив 2 (2003) 143–166.

Чајетина, заселак, 112, *30* – данас постоји село под истим именом у долини Руднице, северно од Остраћа.

Литература: М. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, 74; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 201–202.

Шипчино, село, 112, *30–31* – данас постоји село под именом Шипачно у долини Руднице, северно од Остраћа. У повељи коју је кнез Лазар издао Обраду Драгосаљићу 1388. године Шипачно (Шипчино), наведено је као заселак села Кукња. У међувремену у актуелној повељи кнеза Стефана Лазаревића, дакле само неколико година касније, овај заселак се наводи као село чији је заселак постало Ново Село, које је у Лазарево време такође било заселак села Кукња.

Литература: М. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, Београд 1978, 74; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 201–202.

Ново Село, заселак, 112, *31* – данас постоји село под истим именом у долини Руднице, северно од Остраћа.

Литература: М. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, 74; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 201–202.

Присојник, село, 112, *31* – име овог села остало је сачувано у топониму Присоје, који се везује за брдо између села Остраћа и села Љешак.

Литература: С. Милојевић, *Мусићи*, 9.

Међу поклонима Хиландару, поред села Присојника, кнез Стефан Лазаревић придодао је још и три засеока у Храштима, које не можемо ни приближно одредити.

Стари српски архив, књ. 3, стр. 125–140

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.6)"13"
УДК 091=163.41"13"

Александра Фостиков

ПИСМО БОСАНСКЕ КРАЉИЦЕ ЈЕЛЕНЕ ГРУБЕ КНЕЗУ И ОПШТИНИ ДУБРОВАЧКОЈ И ЊИХОВ ОДГОВОР

1399, март 5. и 18.

Краљица босанска Груба обавештава дубровачког кнеза, властелу и Општину да је протовестијар Жоре Бокшић јавио да јој је Општина изашла у сусрет и да је преузела њене залоге од Нањешка Јуршића. Такође се захваљује властели града Дубровника, што поштује дату заклетву. Саопштивши им да је у њено име кнез Ђурађ Радивојевић исплатио дуг Нањешку у млетачким дукатима, моли их да јој споменуте залоге пошаљу по њеном слузи Петрену.
Општина одговара Груби, да је примила њено писмо по слузи Петрену, у коме тражи да јој по њему пошаљу залоге, преузете од Нањешка Јуршића, које су стајале у комори града Дубровника: 12 сребрних зделица и појас сребрн и позлаћен. Истовремено је обавештавају да су протовестијар и Трипко исплатили само део договореног новца Нањешку, па је моле да му остатак доплати.

La reine de Bosnie Gruba informe le comte, la noblesse et la commune de Dubrovnik que le protovestiaire Žore Bokšić lui a rapporté que la commune a donné une réponse favorable à sa requête et a accepté ses gages remis par Nalješko Juršić. La reine exprime de même sa reconnaissance aux nobles de la ville de Dubrovnik d'avoir tenu leur parole. Les informant que le knez Đurađ Radivojević a honoré en son nom sa dette en versant à Nalješko la somme due en ducats vénitiens, elle les prie de lui retourner ses gages par l'intermédiaire de son serviteur Petren.
La commune confirme à Gruba la réception de son courrier transmis par son serviteur Petren, par lequel elle demande que lui soient retournés, en les remettant à ce serviteur, ses gages antérieurement remis à Nalješko Juršić et déposés dans la chambre de la ville de Dubrovnik: 12 récipients en argent et une ceinture d'argent plaquée d'or. La suite du texte informe la reine que le protovestiaire et Tripko n'ont versé à Nalješko qu'une partie de la somme convenue de sorte qu'elle est priée de verser la somme manquante.

Постоје четири сачувана документа о залогама краљице Јелене Грубе из 1399. године: (1) писмо Грубе дубровачкој Општини од 5. марта, (2) писмо протовестијара Жоре Бокшића дубровачкој Општини

од 12. марта, (3) писмо-одговор Општине краљици Груби од 18. марта и (4) признаница Петрена Прваковића о преузимању залога, такође од 18. марта. Овде су приређена два документа: писмо Грубе Општини и одговор Општине. Преостала два, која су написана на латинском језику дата су у облику прилога, као пратећи материјал уз одговарајуће писмо. Тако се писмо Жорета налази иза писма Јелене Грубе, а признаница Петрена Прваковића у напомени бр. 18.

I ПИСМО КРАЉИЦЕ ГРУБЕ ДУБРОВАЧКОМ КНЕЗУ И ОПШТИНИ
(1399, 5. март)

Опис и ранија издања

М. Пуцић, *Споменици српски, књига* II, Београд 1862, 43, бр. 60; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, Београд – Сремски Карловци 1929, 475, бр. 491.[1]

Писмо краљице Јелене Грубе сачувано је у оквиру Русковог кодекса.[2] Детаљан опис дао је Грегор Чремошник у свом раду о босанским и хумским средњовековним повељама.[3]

Издање овог документа приређено је на основу фотографије оригиналног писма краљице Јелене Грубе из Архива Историјског института у Београду.

Текст писма[*]

Кралевьства[4] ми многопочтенѣмь прѣтелемь кнезȣ и властелемь и ѡпѣкини гр[а]да Дȣбровника |2| смирено поздравление. Властеле, наипрѣ бисмо ради ȣвид[и]ти за ваше добро здравие и добро |3| стание. А ми хотиниемь божиимь здраво[5] смо доколи намь е здраво

---

[*] Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.

[1] О главним карактеристикама ових збирки видети: *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 20–21, 30–31 (Р. Михаљчић), 655–656.

[2] Налази се у серији *Писма и упуства (Lettere e comissioni di Levante* I). Ст. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку. Књига I. О изворима*, Београд 1937, 335–336. О писмима сачуваним у овој канцеларијској књизи и о Руску Христофоровићу видети: *Стари српски архив* 2 (2003) 186, 188–189 (А. Фостиков).

[3] G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka*, GZM, n. s. IV–V (1949–1950) 156–157,, бр. 39.

[4] **кралѥвьства** (М. Пуцић); **кральевьства** (Љ.Стојановић).

[5] **здраво** (М. Пуцић); **здрави** (Љ.Стојановић).

г(оспо)д(ин)ь краль и вла|4|стеле. Тако ми е сповид[и]ль протовистарь Жоре да е ваша прѣѣзань ка мни тои ȣчинила |5| како да сте ȣзели мое закладе ȣ свое рȣке ѡд Налишка. На томь захвалимо како |6| властелемь и всесрьдченимь прѣтел(е)мь ере сте ȣчинили добре како е вамь трѣби блȣсти свое |7| племьщине и ѡбита коимь сте се ѡбитомь ѡбитовали момȣ г[оспо]д[ин]ȣ кралȣ и мени. И ѡще |8| се ћ ȣздамь ȣ вашȣ прѣзань да ћете чинити добрѣ и ȣ всемь к намь како и чините вла|9|стеле б(о)гь ви чимь самь го[спо]ди[6] била дȣжна Налишкȣ все мȣ сам платила жȣтими |10| дȣкати а ѡно кнезь Юраи Радивоевићь кои мȣ е дȣкате даль и броиль и[7] свое рȣке, |11| а ѡнь вамь неће инако рећи тима властеле. Што послахь мога слȣгȣ Петрѣна |12| к вашои прѣзни, молȣ вась како всесрьдчене[8] прѣтеле ȣдаите ми теи мое закладе |13| по Петрини ка мни. Писано мисеца марьта на ·е҃· д(ь)н по лити г[оспо]дни ·ч҃·т҃·½·ѳ· литоѡ.

|14| **КРАЛИЦА ГРȣБА**

Ниже: Recepta a di XIII marzo 1399.[9]

Споља: **Кралевьства[10] ми много почтенимь прѣтелемь кнезȣ властелемь ѡпћини град(а) Дȣбровника**

Превод писма

Од краљевства ми веома поштованим пријатељима кнезу и властели и општини града Дубровника смеран поздрав. Властело, најпре, бисмо ради били се упитати за ваше добро здравље и добро стање. А ми божијим хтењем здраво смо док нам је здраво господин краљ и властела. Испричао ми је протовестијар Жоре да је ваша пријазност мени то

---

[6] **годи** (М. Пуцић и Љ.Стојановић).

[7] **из** (М. Пуцић); **и** (Љ. Стојановић).

[8] **срьчене** (М. Пуцић); **срьдчене** (Љ. Стојановић).

[9] М. Пуцић је вероватно опет погрешио при читању датума. Стога податак доносимо по читању Г. Чремошника. М. Пуцић, *Споменици српски* II, 43; G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*, 157.

[10] **кралѥвьства** (М. Пуцић); **кралевьства** (Љ.Стојановић). Како је снимак адресе на спољној страни писма остао недоступан, адресу доносимо по читањима М. Пуцића и Љ. Стојановића, која се не разликују осим у овој првој речи, која је дата по Љ.Стојановићу, пошто је спољни адрес углавном идентичан са унутрашњом инскрипцијом. С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 92 (1913), 177, 184.

учинила – да сте преузели моје залоге у своје руке од Нађешка. На томе захваљујемо како властели тако и свесрдачним пријатељима, јер сте учинили добро, како и треба да чувате своју племенитост и обећање, којим (обећањем) сте се заклели мом господину краљу и мени. И још се уздам у вашу пријазност, да ћете чинити добро у свему, како и чините властело. Бог зна, господо, што год сам била дужна Нађешку, све сам му платила жутим дукатима. А оно је кнез Јурај Радивојевић, који му је дао дукате и бројао (их) из своје руке, и он вам ништа друго неће ни рећи о томе властело. А што вашој пријазности послах свога слугу Петрена – молим вас, као свесрдачне пријатеље, да ми по Петрини дате те моје залоге. Писано месеца марта, петога дана, лета Господњег 1399. године. Краљица Груба
Ниже: Примљено 13. марта 1399.
Споља: Краљевства ми веома поштованим пријатељима кнезу, властели, општини града Дубровника

Писмо протовестијара Жорета[11]

Allo nome de dio. MIIICLXXXXVIIII, a die XII de marzo. Sinori, sapie che in quisto viazio son stato a la prexenzia de madona la rizina Gruba, la qual me prega, che deuexe far acompanar fin da la vostra sinoria suo homo Petrin Peruachouit de Blato. Lo dito Petrin porta litera de madona la rizina, pregando a la vostra sinoria, che a vuuy plaque a mandar per lo dito Petrin Peruachouit de Blato schudele duodexi de arzento e zintura una de arzento, le qual schudele e la zintura (a) abuto Nalescho Zurxit, schonparatole e pagato madona la rizina a la (!мјесто lo) dito Nalischo, si che se plaxi a la vostra sinoria, vuuy pode dar la dita arzentera a lo dito Peruachouit Petrinn, che a homo de la Rizina. Soura zio altro non e a dir, se coxe che chomanda la uostra sinoria, che poxa far, comandate, e dio mantena la vostra sinoria per sennpre.
Algune nouele de nouo non auemo de schriuer, saluo che chredemo, che miser lo Re desendera in tera de Chulmo, chome aueua spato (!мјесто spiato) li annbasatori de Turchi.
Zore protouistiar, salute chon Rechomandaxionn. Dachta (умјесто data) a Narento a di soura deto.
Ниже: Recepta die XIIII martii 1399 a Ser Zore
Споља: Allo nobile e sauio Retor de Ragusa, zudexi e consiliri.

[11] Писмо је дато по читању Г. Чремошника, *Босанска краљица Груба*, Годишњак ДИ БиХ IV (1952) 149–150.

II ОДГОВОР ДУБРОВАЧКОГ КНЕЗА И ОПШТИНЕ КРАЉИЦИ ГРУБИ
(1399, 18. март)

Ранија издања

М. Пуцић, *Споменици сръбски од 1395. до 1423, књига* I, Београд 1858, 18, бр. 33; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, Београд – Сремски Карловци 1929, 475–476, бр. 492. Писмо је сачувано у Русковом кодексу.

Издање овог документа приређено је на основу снимка који се налази у фонду микрофилмова дубровачке грађе Архива Српске академије наука и уметности (ролна 6/I).

Текст писма[*]

Прѣсвѣтлои и прѣвисокои г(о)сп(о)ги кѵрь Грꙋби по м(и)л(ос)ти б(о)жиѥи кралиц(и) |2| босанскои и к томꙋ ѡд владꙋщаго[12] дꙋбров҄чкога кнеза и ѡд вьсе |3| ѡпкине вь всем(ь) смер(е)но[13] поклонѥниѥ. Примисмо листь ваше м(и)л(ос)ти |4| по вашем слꙋзи Петрѣнꙋ, ꙋ коѥмь листꙋ наамь ваша м(и)л(ос)ть писа |5| да ви пошлѥмо по реч(е)нномь[14] Петрѣнꙋ залоге коѥ то сꙋ стале ꙋ нашои |6| комори коѥ то смо били ꙋзели ѡд Налѣшка Юрьшикꙗ[15] ·в҃і· плитиць[16] |7| сребрьнѣχ и поꙗсь сребр҄нь позлакѥнь сь обѣма чел҄ма и два десети |8| и двѣ чꙋпици по нѥмь. Да ти ꙋзна величьство како намь ꙋписасте |9| ето дасмо реч(е)номꙋ Петрѣнꙋ више писанне залоге да ѥ вашои м(и)л(ос)ти |10| дон(е)се. Ꙗ сьди г(ос)п(о)гѥ, ми смо ꙋчинил(и) вьсакꙋ вашꙋ заповѣдь що ѥ ваша |11| м(и)л(ос)ть χѡтѣла и писала тер(ь) смо ꙋзели ѡд Налѣшка теи залоге |12| али Налѣшко прави що мꙋ ѥ била ваша м(и)л(ос)ть нарꙋчила на прот(о)ви|13|стиꙗра и на Трипка да мꙋ плате нѣщо мꙋ сꙋ плат(и)ли а нѣщо |14| мꙋ нѣ доплакѥно, и

---

[*] Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.
[12] **владꙋщаьо** (М. Пуцић); **владꙋщаго** (Љ. Стојановић).
[13] **смерено** (М. Пуцић); **смерно** (Љ. Стојановић).
[14] **реч(е)номь** (М. Пуцић); **речнномь** (Љ. Стојановић).
[15] **юрьшикꙗ** (М. Пуцић); **юрьшика** (Љ. Стојановић).
[16] **плитнць** (М. Пуцић); **плитиць** (Љ. Стојановић).

зато молимо бȣдить м(и)л(ос)ть видѣть що мȣ ѥ |15| недоплакѥно, тер ваша м(и)л(ос)ть бȣди р(е)ци мȣ доплат(и)ти и б(о)гь с тобомь. |16| ad XVIII[17] marzo 1399.

Превод писма

Пресветлој и превисокој госпођи кир Груби, по милости божијој краљици босанској и к томе, од кнеза који влада Дубровником и целе општине смеран поздрав. Примили смо писмо ваше милости, по вашем слузи Петрену. У том писму, ваша милост је написала да јој пошаљемо по реченом Петрену, залоге које су стајале у нашој комори, које смо узели од Нањешка Јуршића: 12 плитких здела сребрних и позлаћен сребрни појас са обе копче и двадесет и две чупице на њему.[18] Да зна величанство твоје да смо дали реченом Петрену, горе споменуте залоге, да их вашој милости донесе. А сад госпођо, сваку вашу заповест, коју је ваша милост желела и написала, ми смо испунили, јер смо преузели од Нањешка те залоге. Али, Нањешко говори (тј. тражи) што му је ваша милост наложила да му протовестијар и Трипко плате. Нешто су му платили, а нешто му није плаћено, и зато молимо да ваша милост види шта му није плаћено, те да ваша милост нареди да му се доплати. И Бог с тобом. 18. март 1399.

Дипломатичке одлике

Краљица Јелена Груба, наследила је на престолу свог покојног мужа Стефана Дабишу († 8. септембра 1395) и поред одредби Ђаковачког уговора, по којем је Дабишу требало да наследи краљ Жигмунд Луксембуршки.[19] Самостално је владала Босном најкасније до пролећа 1398.

---

[17] XIII (М. Пуцић); XVIII (Љ. Стојановић).

[18] Извод из признанице Петрена Прваковића дат је по читању К. Јиречека, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892) 103,, бр. 60: „Petrin Peruachouit, homo et nuncius domine Grube regine, prout patet per litteras ipsius domine regine, hic affixas et sigillatas, datas V presentis mensis прима од кнеза и вијећа pianedas duodecim argenti magnas et unam zonam super zincto (n)egro sum capitibus duobus et stampis XXII auratis, que pianede et zona habuit pro pignore Nalischo Jursich ab ipsa domina regina. Свједоци: Et hoc presentibus testibus vocatis et signatis; Miroslauo zuppano comitis Georgii Radiucuich, Brayllo Thesalovich, doanerio comitis Pauli, magistro Andrea cyrogich et Ruscko magistri Xpofori." О овој признаници видети: Г. Чремошник, *Босанска краљица Груба*, 148–149.

[19] С. Ћирковић, *О Ђаковачком уговору*, ИГ 1–4 (1962) 3–10.

године. Њен последњи познати документ као владарке издат је почетком априла, а већ пре 20. маја на престолу се налази Стефан Остоја.[20]

Писмо краљице Јелене Грубе изазвало је полемику у историографији, како о личности Грубе, тако и о односу између ње и Стефана Остоје (владао 1398–1404, 1409–1418). Овим питањем бавио се већи број аутора.[21] Коначној идентификацији Грубе са Јеленом допринела је Милена Гецић, детаљно анализирајући изворе.[22]

Писмо упућено Дубровнику Јелена Груба[23] је започела инскрипцијом *краљевства ми веома поштованим пријатељима кнезу и властели и општини града Дубровника*, коју је користила као краљица у својим писмима Дубровнику,[24] иако се више није званично налазила

---

[20] М. Пуцић, *Споменици српски* II, 42,, бр. 59; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 243,, бр. 256; М. Гецић, *Прилог босанској историји (1397–1399)*, ИГ 1–2 (1953) 57. Током овог периода Јеленина власт имала карактер интеррегнума – С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе,* Београд 1964, 176–177.

[21] V. Klaić, *Povjest Bosne*, Zagreb 1882, 208; F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb 1902, 81; А. Ивић, *Родословне таблице српских династија и властеле*, Нови Сад 1928, табла, бр. III; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103; N. Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle* II, Paris 1899, 74, 76, 78; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940, 614–615; G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*, 149, 157; G. Čremošnik, *Prodaja bosanskog Primorija Dubrovniku god. 1399 i kralj Ostoja*, GZM 40 (1928) 109; Г. Чремошник, *Босанска краљица Груба*, 147–163; М. Гецић, *Прилог босанској историји*, 55–63; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 371, нап. 16. Од свих ових аутора једино је В. Ћоровић категорично одбијао могућност да су Јелена и Груба иста личност и сматрао је да је Груба заправо жена краља Тврткa II, кога је сматрао претендентом на босански престо још током 1397. године, услед погрешно прочитане одлуке у N. Jorga, *Notes* II, 69. М. Гецић је донела тачно читање ове одлуке од 12. јуна 1397. године. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 370, нап. 4. О току ове расправе видети: Г. Чремошник, *Босанска краљица Груба*, 147–163; М. Гецић, *Прилог босанској историји*, 55–63; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 371, нап. 16.

[22] Главне тачке ослонца М. Гецић, биле су: надгробни натпис Вигња Милошевића у којем се наводе босански владари по реду (Стјепан II, Твртко I, Дабиша, Груба и Остоја), затим, чињеница да је писма Јелене и Грубе писао исти писар, на шта је указао Г. Чремошник, и повезаност Грубе са личностима из околине краљице Јелене – Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 95,, бр. 88; G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*, 145–148, 156–157; М. Гецић, *Прилог босанској историји*, 55–63. Ипак није посветила довољно пажње питању печата Стефана Дабише, који је Јелена Груба користила за печаћење својих писама. Видети нап. 26.

[23] Да би се избегло константно писање двоструког имена Јелене Грубе и могућност стварања забуне, надаље ће се користити само име Груба.

[24] М. Пуцић, *Споменици српски,* II, 40, 42, бр. 55, 58–59; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 240, 242–243, бр. 252, 255–266; Овакву инскрипцију у писмима је

на престолу. Након што се учтиво распитала за ситуацију у граду, наставила је – *А ми божијим хтењем здраво смо, док нам је здраво господин краљ и властела*. Даље се захваљује дубровачкој властели на учињеној услузи следећим речима – *јер сте учинили добро, како и треба да чувате своју племенитост и обећање, којим (обећањем) сте заклели мом господину краљу и мени*. На крају писма, налази се потпис *Краљица Груба*, који је исписао њен писар.[25] Запечаћено је црвеним воском, на који је утиснут средњи типар Дабише.[26]

Двоструко помињање краља, без имена, навело је прво Ћоровића,[27] а затим и Чремошника на погрешно мишљење да Груба у том тренутку има живог мужа. Реч **плємьщинє**[28] у вези са споменом обећања датог њој и краљу Чремошник је протумачио у прилог својој теорији о брачној вези између Грубе и Остоје, као позивање на заклетве,

користио и Дабиша – М. Пуцић, *Споменици српски,* II, 36–37, бр. 47–50; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 175–177, 179, бр. 179–182, 184. Карактеристична је за писма босанских владара Дубровнику – С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 92 (1913) 181–182.

[25] Писмо краљице Грубе, написао је непознати писар, који се јавља у њеној канцеларији, упоредно са логотетом Стефана Дабише, Томашем. Исти писар је и потписао ово писмо – G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*, 145–148, 156–157. Своја писма босански владари нису потписивали, као ни Јелена док је била на власти. О потписима босанских владара видети: С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 106 (1923) 26–29; А. Соловјев, *Властеоске повеље босанских владара*, Историско-правни зборник I, Сарајево 1949, 104.

[26] G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*, 157; Г. Чремошник, *Босанска краљица Груба*, 154. Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 132 (1928) 16–17; P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 33–34, 96, т. VII, сл. 11. Печаћење типаром Дабише, Јелена и сама спомиње на крају повеље од 13. маја 1397. којом укида царине на Маслини и на Сланом. F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Viennae 1858, 230, бр. CCXX; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 240, бр. 251. У ово време краљ Остоја користи свој лични печат, без титуле у легенди. Први његов сачувани документ, са средњим печатом Дабише, је из 1409. године, од 4. децембра. P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 33–36, 96, т. VIII, сл. 13, 14.

[27] Видети нап. 22.

[28] Овде се мора направити разлика између речи **плємьщинє**, која значи племенитост и речи племенштина, племенито, која означава племените баштине у Босни, а самим тим и племство, као друштвени слој. V. S. Karadžić, *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskim riječima*, Biograd 1898, 523; С. Ћирковић, *„Верна служба" и „вјера господска"*, Зборник ФФ у Београду VI–2 (1962) 99 (= *Работници, војници, духовници*, Београд 1999, 322); J. Jurančić, *Srbskohrvatsko-slovenski slovar*, Ljubljana 1986, 794; *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 502–503 (М. Маловић-Ђукић); 523–524 (Р. Михаљчић).

дате поводом скоро добијеног дубровачког племства.[29] Заправо, Груба се позива на племенитост властеле, и подсећа исте на заклетве дате њој и њеном покојном мужу Дабиши, док се прво спомињање краља односи на Остоју.[30]

У свом одговору Општина се обраћа Груби, као *Пресветлој и превисокој госпођи кир Груби, по милости божијој краљици босанској и к томе*.[31] У нешто широј варијанти ова инскрипција за њене власти у Босни идентично гласи, сем што се уместо *Груби*, јавља *Јелени*. Уз име Грубе, налазе се епитети *пресвети* и *превисоки,* који се користе само у писмима босанским владарима.[32] Исте епитете Дубровчани користе и у обраћању Остоји и у време када није на власти, а и Стефану Твртку II (1404–1409, 1421–1443).[33] Ипак у инскрипцији Остоји и Твртку, у тим приликама, иако наводе титулу *господину краљу* и владарске епитете, ниједном од њих, не упућују пуну интитулацију *по милости божијој краљу босанском ... и к томе*. Треба имати у виду да су Дубровчани правили разлике у инскрипцији према чину и положају личности, па самим тим и између некадашњих и тренутних владара. *По милости божијој* јавља се само у инскрипцији фактичким владарима или обласним господарима.[34]

---

[29] Ову доста натегнуту тезу Г. Чремошник покушао је да образложи идентификацијом Грубе са Кујавом, другом женом краља Остоје – Г. Чремошник, *Босанска краљица Груба*, 152–153 и даље. Краљ Остоја добио је 25. фебруара 1399. године дубровачко племство, након уступања Сланског приморја Општини. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 427–428, бр. 432. О уступању Сланског приморја Дубровнику: С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 186–188. О добијању дубровачког грађанства и племства видети: Ј. Мијушковић, *Додељивање дубровачког грађанства у средњем веку*, Глас САНУ CCXLVI (1961) 89–130.

[30] У питању је повеља од 17. јула 1392. године, којом Дабиша потврђује раније повластице Дубровчанима. Том приликом заклетве су изменили Дабиша са Јеленом и властелом и кнез и Општина. На овој повељи налази се њихов заједнички потпис као владара – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 172–175, бр. 178; С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 106 (1923) 27; М. Гецић, *Прилог босанској историји*, 61; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 372–373, нап. 16.

[31] Додатак *к томе* је новина која се први пут јавља у канцеларији краљице Јелене, а касније остаје у употреби у босанским повељама. С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 92 (1913) 126–127.

[32] Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 238, бр. 250; С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 92, 172–173.

[33] М. Пуцић, *Споменици српски* I, 79, 125, бр. 147, 228; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 436, 502, бр. 443, 521.

[34] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 92, 166, 175.

Изгледа да су опрезни Дубровчани пазили да се не замере Груби. У ово време, Остоја, иако краљ, још увек није крунисан.[35] Између његовог доласка на престо и крунисања, протекло је скоро годину дана. За то време, односи између некадашње краљице, њених присталица и Остоје, на неки начин су изглађени. Пре априла те, 1399. године, кнез Ђурађ Радивојевић се налази на месту господара Дријева. Нешто пре тога, боравио је и у Дубровнику и том приликом исплатио је Грубин дуг Нaљешку Јуршићу.[36] Као посланик Грубин у Дубровник долази и Петрен Прваковић из Блата, са територије Радивојевића,[37] а у њено име Општини пише и протовестијар Жоре.[38] О добрим односима са краљем Остојом Дубровчане обавештава сама Груба у свом писму од 5. марта. На који начин и под којим условима је дошло до измирења није познато.

Грубино писмо писар је датирао од рођења Христа, користећи вредност слова из глагољице, при чему је за вредност 90 увео једно грчко слово – копа (ϟ).[39] У дубровачком одговору налази се само датум без потписа. Дан у датуму је забележен римским цифрама, месец словима, а година је наведена по хришћанском рачунању времена арапским цифрама.[40]

Просопографски подаци

Краљ 127 (страна), *5* (ред у издању) – Овде се мисли на босанског краља Стефана Остоју (1398–1404, 1409–1418).

---

[35] Остоја се крунисао за краља мало пре 26. априла 1399. N. Jorga, *Notes* II, Paris 1899, 79; М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, САН, Посебна издања CCXXXI, Београд 1955, 25–26, 34, нап. 4; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 193.

[36] Главни Грубин ослонац били су Николићи и Радивојевићи. О Николићима: М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 4–15. О Радивојевићима видети под *Просопографски подаци*.

[37] P. Anđelić, *Studije o teritorijalnopolitičkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1982, 119, 122, 127, 129, 132, 137, 139, 240; М. Благојевић, *Историјски атлас*, Геокарта, Београд 1997, 58. Можда је Груба после одласка са престола отишла у област свог зета Ђурђа Радивојевића.

[38] Улога Жорета није у потпуности јасна. У ово време он борави у Дријевима. Да ли је још увек служио краљицу Грубу која га зове протовестијаром, или је прешао код Остоје нема података.

[39] Босанске повеље, као и дубровачке датиране су по години од рођења Христа. У овом случају необично је коришћење грчког слова. С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици* Глас 132 (1928) 36–40, нап. 6; А. Соловјев, *Властеоске повеље босанских владара*, 103–104; *Стари српски архив* II (2003) 171 (Ј. Мргић-Радојчић).

[40] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици* Глас 132, 33–34. Видети и нап. 40.

Литература: F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*; G. Čremošnik, *Prodaja bosanskog Primorija Dubrovniku god. 1399 i kralj Ostoja*, GZM 40 (1928) 109–126; В. Ћоровић, *Хисторија Босне* I; *Povjest hrvatskih zemalja, Bosne i Hercegovine* I, Sarajevo 1942; Г. Шкриванић, *Рат босанског краља Остоје са Дубровником*, Весник војног музеја 5 (1958) 35–60; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002.

Протовестијар Жоре, 127, *6*; 129, *14* – Жоре Бокшић (Zore de Boxa, Bochxa, Bochsa), дубровачки трговац, закупник царина у Босни, протовестијар босанског краља Стефана Дабише, краљице Јелене Грубе и краља Стефана Остоје. На функцији протовестијара остао је све до своје смрти (умро је пре 8. јануара 1400. године, када је његов тестамент регистрован у Дубровнику). На месту протовестијара краља Остоје, налази се касније и његов син Никола.

Литература: М. Динић, *Дубровчани као феудалци у Србији и Босни*, ИЧ IX–X (1960) 139–149; D. Kovačević, *Žore Bokšić, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva*, Godišnjak DI BiH XIII (1962) 289–310. О активности Жоре Бокшића и његовог сина Николе у Дријевима, видети: Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987.

Нaљешко Јуршић, 127, *7*, *13*; 129, *7*, *13* – такође, Нaљешко Јурковић; у латинским споменицима Nalescus Jurcich; јавља се у Дубровнику у другој половини XIV и почетком XV века као кројач и подстигач.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 207; Д. Динић-Кнежевић, *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*, Београд 1982, 17.

Краљ, 127, *10* – Овде се мисли на босанског краља Стефана Дабишу (1391–1395).

Литература: *Povjest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine* I; С. Ћирковић, *О Ђаковачком уговору*; С.Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 170–174; P. Anđelić, *Studije o teritorijalnopolitičkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*. За осталу литературу видети под: Остоја, Жоре, Груба.

Кнез Јурај (Ђурађ) Радивојевић, 127, *13–14* – припадник властеоске породице Радивојевића, син Радивоја Богавчића. Оженио се Владиком(!), унуком краља Дабише, Станином ћерком. У сукобу између краљице Јелене Грубе и краља Остоје, налазио се уз краљицу, због чега је морао да се склони у Дубровник у пролеће 1398. Са Остојом се

помирио пре априла 1399. године, када се налази се на месту господара Дријева. Добре односе имао је и са краљем Твртком II.

Литература: Љ. Ковачевић, *Знамените српске властеоске породице*, Годишњица НЧ 10 (1888) 199–204; М. Динић, *Дубровачки трибути (Могориш, Светодмитарски и Конавоски доходак, Провижун браће Влатковића)*, Глас СКА CLXVIII (1935) 219, 234; Г. Чремошник, *Босанска краљица Груба*, 155–157; P. Anđelić, *Studije o teritorijalnopolitičkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, 123–129; Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, 20, 120; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1994, 74, 76–78, нап. 6; М. Благојевић, *Сродствена терминологија и друштвена хијерархија у средњовековној Србији*, ЗЕМ у Београду, Јубиларно издање 1901–2001, Београд 2001, 127.

Слуга Петрен, 127, *15–16*, *17*; 129, *4*, *6*, *10* – Петрен Прваковић из Блата (Petrin Peruachouich de Blato), слуга и посланик краљице Јелене Грубе. О његовој личности нема ближих података.

Извори: К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 60; М. Пуцић, *Споменици српски* I, 18, бр. 33; II, 43, бр. 60; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 475–476, бр. 491–492; Г. Чремошник, *Босанска краљица Груба*, 150.

Краљица Груба, 127, *19*; 129, *1* – босанска краљица Јелена Груба (1395–1398), удовица краља Стефана Дабише, видети напред под *Дипломатичке одлике*.

Извори и литература: М. Орбин, *Краљевство Словена* (коментари: С. Ћирковић), Београд 1968, 154–155, 160, 347, 351; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Viennae 1858, 229–230, бр. CCXX; М. Пуцић, *Споменици српски* I, 4, 12, 18, бр. 6, 18, 33; М. Пуцић, *Споменици српски* II, 40–43, бр. 55–60; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 55–60; N. Jorga, *Notes* II, 58–59, 61, 64, 68, 70, 71, 72, 74, 76, 78; Ć. Truhelka, *Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne*, GZM XXVI (1914) 235; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 239–243, 475–476, бр. 250–256, 491–492; Г. Томовић, *Морфологија*, 95, бр. 88; М. Динић, *Дубровачки трибути*, 218–219, 231; G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje*, 145–148,156–157; *Povjest hrvatskih zemalja, Bosne i Hercegovine* I, 353–373; Г. Чремошник, *Босанска краљица Груба*, 147–163; М. Гецић, *Прилог босанској историји*, 55–63; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 174–185.

Трипко, 129, *14* – не може се са сигурношћу тврдити ко се крије иза овог имена. Очигледно да је у питању личност не само позната у Дубровнику, већ и краљици Груби. Можда је у питању Трипе

Бућа, некадашњи протовестијар краљева Твртка I и Дабише. Сем њега у ово време се под тим именом од значајних особа јавља и Junius Tripe de Georgio.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 165, 209–210; Ђ. Tošić, *Tripe Buća, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskog kralja Tvrtka I Kotromanića*, Godišnjak DI BiH XX (1974) 25–39.

Установе и важнији појмови

Кнез у Дубровнику, 126, *1*; 129, *3* – видети: *Стари српски архив* 1 (2002) 50 (Н. Порчић); *Стари српски архив* 2 (2003) 192 (А. Фостиков).

Властела (господа), у Дубровнику, 126, *1*, *2*; 127, *8*, *12*, *15* – видети: *Стари српски архив* 2 (2003) 27 (Н. Порчић).

Господин, 127, *5*, *10*; **Госпођа, Кир,** 129, *1*, *11* – Реч *господин* придодаје се уз владарске титуле, али и уз нижа звања. Има посебно место у владарској идеологији и чини део интитулације владара у средњовековној Србији и Босни.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 121 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Београд 2001, 104–113; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји,* 83–84; *Стари српски архив* 1 (2002) 52 (Н. Порчић); *Стари српски архив* 2 (2003) 171–172 (Ј. Мргић-Радојчић), 192 (А. Фостиков); М. Благојевић, *Државност земље Павловића*, у: Земља Павловића: средњи вијек и период турске владавине, Бања Лука – Српско Сарајево 2003, 125–126, нап. 43.

Властела, у Босни, 127, *5* – повлашћени друштвени слој у средњовековној Србији и Босни.

Литература: A. Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1972, 15–33; С. Ћирковић, *Русашка господа*, ИЧ XXI (1974) 5–17 (= *Работници, војници, духовници*, 306–317); К. Јиречек, *Историја Срба* I, Београд 1988, 74; *Лексикон српског средњег века*, 87–89 (Р. Михаљчић).

Протовестијар, 127, *5–6*; 129, *14* – У Босни се титула протовестијара први пут јавља после крунисања Твртка I за краља (1377). Том приликом Твртко је на ову функцију поставио попа Ратка. Улога протовестијара, била је управа владарским и државним приходима и спровођење фискалне политике у земљи.

Литература: М. Динић, *О крунисању краља Твртка I за краља*, Глас СКА CXLVII (1932) 137; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 186–203; *Лексикон српског средњег века*, 596–597 (М. Благојевић); *Стари српски архив* I

(2002) 51–52 (Н. Порчић). О разним пословима протовестијара босанских краљева видети: D. Kovačević, *Žore Bokšić,* 289–310; Đ. Tošić, *Tripe Buća,* 25–39; Đ. Tošić, *Dubrovčanin prezviter Ratko, stonski kancelar, kapelan i protovestijar kralja Tvrtka I i trebinjsko-mrkanjski biskup*, Godišnjak DI BiH XXVIII–XXX (1979) 39–58.

Заклад, 127, *7*, *17*; **Залог** 129, *6*, *10* – један од облика гаранције код узимања кредита. Залагала се покретна, али и непокретна имовина. Обично су давани вредни предмети и накит од сребра, а некад и од злата.

Литература: Д. Ковачевић*, Прилог проучавању занатства у средњовјековној Босни*, Годишњак ДИ БиХ X (1959) 293; Д. Ковачевић, *Трговина у средњовјековној Босни*, Сарајево 1961, 186–187; К. Јиречек, *Историја Срба* II, Београд 1988, 205; *Лексикон српског средњег века*, 211 (Р. Ћук).

племьщине, 127, *9* – племенитост, видети напред под *Дипломатичке одлике*.

обит, обитовати, 127, *9*, *10* – тј. заклетва, свечани исказ којим се нешто обећава или се на нешто заклиње. Такође, реч обит, означава и уговор. На међусобне уговоре владара и Дубровника, заклињали су се, са једне стране владари, а са друге дубровачки кнез са већницима.

Литература: С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 372–373; *Лексикон српског средњег века*, 204–205 (Л. Ћаповић). О заклетвама босанских владара до средине XIII века, видети: М. Кос, *Дубровачко-српски уговори до средине 13-ог века*, Глас СКА CXXIII (1927) 40–65.

Дукати, жути дукати, 127, *13*, *14* – млетачки златник. У Босни је у другој половини XIV и првој половини XV века био у оптицају дубровачки и млетачки новац. Вредност дуката исказивала се и у сребрном новцу (монета) при чему се курс током времена мењао, тако да је од 1:24 стигао до 1:40.

Литература: М. Динић, *Прилошци за историју средњег века*, Прилози КЈИФ XIII (1933) 70–71; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 106; P. Živković, *Prve vijesti o bosanskoj kovnici novca poslije smrti Tvrtka I Kotromanića*, Godišnjak DI BiH XXVIII–XXX (1979) 272; D. Kovačević-Kojić, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, Sarajevo 1987, 150; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 199–201, 428; *Лексикон српског средњег века*, 242–243, 418–419 (Р. Ћук).

Кнез, 127, *13* – Ова титула имала је различити друштвени ранг у средњовековној Босни.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 299–301 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, 88–103; *Стари српски архив* 1 (2002) 125 (Р. Михаљчић); *Стари српски архив* 2 (2003) 80 (С. Рудић).

Слуга, 127, *15*; 129, *4* – чест назив за властелу као поданике владара и великаша. У средњовековној Босни, овај термин означава и посланика, који има пуномоћје, да заврши неки посао у име свог господара. Том приликом снадбеван је кратким писмом, у коме је наведено његово име, и дато овлашћење да обави задати посао.

Литература: С. Ћирковић, *„Верна служба“ и „вјера господска“*, 95–122 (= *Работници, војници, духовници*, 318–335); A. Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, 96–98; М. Благојевић, *Државна управа*, 31; *Лексикон српског средњег века*, 674–675 (Р. Михаљчић).

Лист, 129, *4* – један од средњовековних назива за дипломатички документ.

Литература: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 161 (1934) 1–26; *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 529–532 (Р. Михаљчић); *Стари српски архив* 2 (2003) 52 (Д. Живојиновић).

Комора, 129, *6* – државна благајна у коју су се стицали сви приходи. У српским земљама комора се називала кућа краљева или ризница. На челу коморе, у Србији и Босни налазио се коморник, или comes camerarius. У Дубровнику су ову службу вршила три коморника, која су у име града управљала приходима.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* II, 429; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 38; М. Благојевић, *Државна управа*, 188–189; *Лексикон српског средњег века*, 311–312 (М. Маловић-Ђукић).

Плитица, 129, *7* – плитка здела. У признаници Петрена Прваковића, стоји *pianedas duodecim argenti magnas*, док исту посуду Жоре у свом писму назива *schudela*. Piadena f. значи плитку зделу, а schudela f. зделу. На италијанском piana f. је равница.

Извори и литература: М. Пуцић, *Споменици сръбски* I, Београд 1858, 18, бр. 33; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 60; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, 475–476, бр. 492; Г. Чремошник, *Босанска краљица Груба*, 149–150; V. S. Karadžić, *Srpski rječnik*, 524; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae* V (1975) 850; VI (1976) 1062–64;

J. Jurančić, *Srbskohrvatsko-slovenski slovar*, 795; I. Klajn, *Italijansko-srpski rečnik*, Beograd 2000 (друго исправљено и допуњено издање), 610.

Појас, 129, *8* – појас је у средњем веку представљао посебан украс као део одеће и био је симбол феудалне власти.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* II, 243–244; Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња балканских Словена*, Београд 1953; Б. Радојковић, *Накит код Срба*, Београд 1969, 45–48, 94–95, 149–154, 222–229; *Лексикон српског средњег века*, 535–537 (Б. Радојковић).

Чело, 129, *8* – копча. У признаници Петрена Прваковића, стоји: *cum capitibus duobus*. Caput, itis n. означава главу, крај, предњи део (врх) или комад нечега, када су у питању ствари.

Извори и литература: М. Пуцић, *Споменици сръбски* I, Београд 1858, 18, бр. 33; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 60; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, Београд – Сремски Карловци 1929, 475–476, бр. 492; M. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1900, 166–167; *Lexicon latinitatis* I (1973) 176–177; Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња*; Б. Радојковић, *Накит код Срба*.

Чупице, 129, *9* – апликација у виду украса на појасу. У признаници Петрена Прваковића, стоји: *cum stampis XXII auratis*. Реч stampa f., означава одређени облик утиснут у сребрне и златне предмете. На овом појасу налазила су се 22 утиснута украса од злата, или златних нити. Није познато како је изгледала ова врста апликације. У *Речнику* Вука Караџића, ова реч у сингулару означава копчу, а у плуралу ковче, што подразумева копче, али и зглобове, односно чланке.

Извори и литература: К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 60; V. S. Karadžić, *Srpski rječnik*, 292, 859; *Lexicon latinitatis* VI (1976) 1120. О разним апликацијама на појасевима видети: Б. Радојковић, *Накит код Срба*.

Стари српски архив, књ. 3, стр. 141–150

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.6)"14"
УДК091=163.41"14"

Срђан Рудић

ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА ТОМАША СИНОВИМА ИВАНЦА ЈУРЧИНИЋА

1459, 19. фебруар

Босански краљ Стефан Томаш издао је 19. фебруара 1459. године повељу Павлу, Матији и Јурју, синовима покојног Иванца Јурчинића, којом им је даровао села Доње и Горње Власине и Ноздрвце у јајачком котару. Поседе су добили због услуге коју је Томашу, у време владавине његовог претходника краља Твртка II, учинио покојни Иванац током војног сукоба који се десио у Усори.

Le roi de Bosnie Stefan Tomaš a délivré le 19 février 1459 une charte à Pavle, Matija et Jurije, fils du défunt Ivanac Jurčinić, par laquelle il leur fait don des villages de Donja Vlasine, Gornje Vlasine et de Nozdrvce dans le district de Jajce. Ils ont obtenu ces biens en retour d'un service rendu à Tomaš, à l'époque de son prédécesseur le roi Tvrtko II, par le défunt Ivanac au cours d'un conflit militaire ayant eu lieu à Usora.

Опис повеље и ранија издања

Повеља краља Стефана Томаша синовима Иванца Јурчинића до сада је објављена само једном, а издали су је поп Петар Кајер и Вид Вулетић-Вукасовић. Њихово издање садржи текст исправе и њену фотографију. Аутори су покушали да је учине разумљивијом читаоцима па су дали и њено читање при чему су задржали скраћенице и полугласнике. Истовремено су покушали, у складу са знањима која су имали, да је анализирају и да идентификују личности и географске појмове који се у њој појављују. Повељу је, међу 86 разних пергамената, у Шибенику нашао Петар Кајер, али није утврдио како је она ту доспела. (П. Кајер – В. Вулетић-Вукасовић, *Листина Стефана Томаша од 19. фебруара год. 1450*, ГЗМ XVII (1905) 253–256). Писци Напреткове Повјести из 1942. године донели су податак да се ова повеља, чију су фотографију објавили, налазила у поседу Александра Пољанића, равнатеља

Земаљске банке у Сарајеву. (*Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, Sarajevo 1942, 546/547. нап. 181, 549.) Александар Соловјев је 1949. године забележио да се оригинал повеље налази у Шибенику. (А. Соловјев, *Властеоске повеље босанских владара*, Историско-правни зборник 1 (1949), 86.)

Према подацима које су донели Петар Кајер и Вид Вулетић-Вукасовић повеља је написана на квиру димензија 17 x 30 цм. Исправа је оштећена са горње стране где недостаје део пергамента. На доњем крају је савијена и прошивена црвеним сплетеним гајтаном од свиле у који је била уплетена и бела свилена узица на којој је висио печат.[1] Текст повеље писан је углавном икавицом, а садржи 15 редова који су, осим на неколико места, релативно лако читљиви са фотографије и поред тога што снимак повеље који смо користили није најбољег квалитета. Повеља нема потписа владара нити је наведено име писара који је саставио.

Исправа је била оверена, што се и каже у тексту, двостраним висућим печатом. Овај печат, нажалост, није сачуван, али је сасвим сигурно имао исти изглед као примерци који су сачувани на другим Томашевим исправама. Познато је да краљ Томаш није правио властите печате већ је користио печате свог претходника краља Твртка II.[2]

Издања: П. Кајер – В. Вулетић-Вукасовић, *Листина Стефана Томаша од 19. фебруара год. 1450*, ГЗМ XVII (1905) 253–256. (У наслову погрешно стоји 1450. година – из текста се јасно види да се ради о 1459. години).

*Текст повеље**

Ва име Бож(и)е ам(ин)ь. Ми Щефань Томашь милостю Божиомь краль Срблемь, Босни, ȣсори, Соли, Приморю, Донимь краемь |2| и к томȣ, дамо видити всакомȣ комȣ ѥ подоба и прид кога приде ови нашь отворени листь како ми смисливше слȣжбȣ |3| бившега Иванца Юрчинића кою намь послȣжи ȣ време присвитлога г(осподи)на крала Твртка на ȣсори када нась избави рече|4|ни Иванаць од велике

---

* Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.

[1] П. Кајер – В. Вулетић-Вукасовић, *Листина Стефана Томаша од 19. фебруара год. 1450*, ГЗМ XVII (1905) 254.

[2] Велики печат краља Твртка II није сачуван ни на једној исправи изашлој из његове канцеларије. Сачуван је на повељама краља Томаша из 1444, 1446, 1450. и 1451. године – P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 47.

тешкоће када нась бихȣ ȣстрилили подь ⟨Пећми⟩,[3] ȣчинисмо реченога Иванца синовомь Павлȣ, |5| Матию и Юрю нимь и нихь остаткȣ милость нашȣ госпоцкȣ, дасмо имь и даровасмо нашим новимь доброволнимь |6| даромь село Власине Доне и Горне, тои ѥсть Власине, и Ноздрвце ȣ котарȣ ћаћачкомь са всимь присто-ћанемь и до|7|ходци и з горомь и с полем с водами и с воденицами, са всими старими и новими котари и мећши дасмо и даро|8|васмо за бащинȣ викȣвичитȣ нимь и нихь послиднимь и да им се тои не мози порећи ни притворити за нась |9| и за нашихь послиднихь за ниеднȣ згрихȣ одложивь невире, а они да намь право и вирно слȣже како и ини пле-|10|менити ⟨лȣди⟩ рȣсага нашега босанскога од своихь бащинь и то-мȣ да ȣлизȣ ȣ држане када моћи бȣдȣ бити с на|11|шȣ слȣжбȣ ⟨и иошь⟩ ȣчинисмо з горȣ ⟨реченимь⟩ слȣгамь нашимь Павлȣ и Матию и Юрю обитовасмо им се да имь хоће|12|мо таи листь приписати и великомь печатю висȣћомь обистраномь ⟨запечатити⟩. А томȣи свидоци дворски |13| двора нашега кнезь Марко Драгишићь, а од властео кои се тадаи при нась наидоше воивода Павао Клешићь з бра|14|тиомь и воивода Радичь Мозолићь. Писано на Єзери мисеца февара на деветинадесете дань лить господнихь |15| ·ч·ȣп҃· и девето тецише.

Превод повеље

У име Божје, амин. Ми Штефан Томаш, милошћу Божјом краљ Срба, Босне, Усоре, Соли, Приморја, Доњим Крајима и осталим, дајемо видети свакоме коме је прилика и пред кога дође овај наш отворени лист да имајући на уму службу покојнога Иванца Јурчинића, коју нам учини у време пресветлога господина краља Твртка на Усори, када нас избави речени Иванац од велике тешкоће, када нас беху устрелили под Пеђми, учинисмо синовима реченог Иванца: Павлу, Матији и Јурју и њиховим наследницима милост нашу господску, дадосмо им и даровасмо нашим новим добровољним даром село Власине Доње и Горње, то јест Власине, и Ноздрвце у котару јајачком; Са свиме што припада и доходцима,

[3] Делови повеље који су дати у угластим заградама нечитки су на фотографији па смо се ослонили на читање у издању Петра Кајера и Вида Вулетића-Вукасовића који су у рукама имали њен оригинал.

и с гором и с пољем с водама и с воденицама и са свим старим и новим границама и међашима дадосмо и даровасмо за вечиту баштину њима и њиховим потомцима, и да им се то не може порећи ни погазити за нас и наших наследника ни за једну грешку, изузев невере. А они да нам право и верно служе као и други племенити људи русага нашег босанског од својих баштина, и томе да уђу у посед када узмогну бити у нашој служби. И још учинисмо с горе реченим слугама нашим Павлу, Матији и Јурју обећасмо им да ћемо тај лист написати и великим обостраним висућим печатом запечатити. А томе су сведоци дворски двора нашега кнез Марко Драгишић, а од властеле која се тада при нама нашла војвода Павле Клешић с братијом и војвода Радич Мозолић. Писано на Језеру месеца фебруара 19. дана лета господњег 1459. године.

Дипломатичке особености

Повод за издавање повеље сасвим је јасно назначен у њеном тексту. Краљ Стефан Томаш учинио је *милост нашу господску* и даровао синове Иванца Јурчинића због услуге, очигледно током војне службе, коју му је овај учинио *у време пресветлога господина краља Твртка на Усори када нас избави речени Иванац од велике тешкоће када нас беху устрелили под Пећми*.

Из горе наведеног одломка можемо да закључимо неколико ствари: да се догађај који је проузроковао издавање повеље догодио за време краљевања Твртка II, да се догодио у Усори, односно „под Пећми" и да је том приликом Томаш био устрељен, односно погођен. Нажалост нисмо у стању да хронолошки прецизније одредимо када се наведени догађај десио. Сасвим је сигурно да је то било, као што пише у самом тексту, за владавине Томашевог претходника краља Твртка II, који се, да подсетимо, на босанском престолу налазио у два маха – први пут 1404–1409. и други пут 1421–1443. године. Такође је немогуће нешто прецизније рећи о учесницима сукоба током којег је будући краљ Томаш био рањен, тим пре што је Усора током прве половине XV века била поприште многобројних сукоба вођених између разних зараћених страна.[4]

---

[4] Погледати: P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković – Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo 1981; P. Živković, *Usora i Soli – poprište značajnih historijskih događaja u XIV i XV stoljeću*, Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne XV (1984) 33-45.

Интересантно је да су у овој исправи наведена само три сведока: дворски кнез Марко Драгишић, војвода Павле Клешић и војвода Радич Мозолић. На основу дела текста који гласи *а од властеле која се тада при нама нашла* Александар Соловјев је закључио да је ова повеља била издата на брзу руку у време када се није могао скупити дворски савет и када су се поред краља налазили само дворски кнез и двојица војвода.[5] Занимљив је и редослед по којем су сведоци наведени. Наиме, као први је наведен дворски кнез, а потом сведоци са титулом војводе. Такође је интересантно и то да је војвода Павле Клешић уписан као сведок „с братијом" што није случај са војводом Радичем Мозолићем.

Повеља је датирана годином од рођења Христовог што је било уобичајено у босанским повељама.[6] Међутим, крајње је необичан начин на који је написана година издавања ове исправе. У последњој реченици пише да је настала 19. фебруара **лить господнихь ·ч·ꙋн҃· и девето тецише**. Дакле, непознати писар је за писање прве три цифре дате године користио вредност слова **ч** (1000), ꙋ (400) и **н** (50), док је четврту написао словима. Наравно, сходно пракси бројну вредност слова **ч** преузео је из глагољице, а осталих слова из ћирилице. Иако смо истакли да је овакав начин писања године необичан ово није једини пут да је коришћен – налазимо га и у два документа настала у канцеларији краља Дабише.[7]

Просопографски подаци

Иванац Јурчинић и синови, 142 (страна), *4–5*, *6* (редови у издању); 143, *8*, *19–20* – Иванац Јурчинић и његови синови Павле, Матија и Јурај непознати су нам из других извора, тако да је ова повеља једино сведочанство о њима. Једино на основу презимена Иванца евентуално можемо закључити да му се отац звао Јурчин. Уз чланове ове породице не помиње се никаква титула.

Извори и литература: П. Кајер – В. Вулетић-Вукасовић, *Листина Стефана Томаша*, 253–256.

Радич Мозолић, 143, *24* – Уписан као сведок на краљевским повељама из 1446, 1451. и 1459. године. Интересантано је да се у све три

---

[5] А. Соловјев, *Властеоске повеље босанских владара*, 100–101.

[6] Изузетак представља повеља краља Стефана Томаша логотету Стјепану Ратковићу издата 14. октобра 1458. године која је датирана годинама од настанка света – F. Rački, *Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina*, Rad JAZU I (1867) 158.

[7] Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 175, 176.

повеље јавља са различитим титулама. У првој је титулисан као кнез босански, у другој само као кнез, док 1459. године носи титулу војводе. Његов предак свакако је био кнез Вукашин Мозолић који се налази међу сведоцима на повељама Павловића из 1423. и 1427. године. На повељи из 1423. године сведоке је сачињавала властела „нашега племена“, тј. племена Павловића, а уз име кнеза Вукашина Мозолића стоји одредница „брат мој“.

Извори и литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 440, 450; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 591, 604; П. Кајер – В. Вулетић-Вукасовић, *Листина Стефана Томаша*, 253–256; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 120.

Марко Драгишић, 143, *22* – Син Иваниша Драгишића, а унук Драгише Вукчића, брата херцега Хрвоја. Имао је два брата: Павла и Јурја. Године 1446. краљ Томаш је браћи кнезу Павлу, кнезу Марку и кнезу Јурју потврдио бројне поседе, за које Јелена Мргић-Радојчић сматра да их је задобио још њихов отац, док су три брата држала ову баштину као неподељену. Осим у овој повељи из 1459. године кнез Марко Драгишић уписан је као сведок и на повељи краља Стефана Томашевића Дубровчанима из септембра 1461. године.

Извори и литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 438–441, 488; П. Кајер – В. Вулетић-Вукасовић, *Листина Стефана Томаша*, 253–256; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 164; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји – крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 120, 150, 252.

Павле Клешић, 143, *23* – Клешићи су били једна од најзначајнијих властеоских породица Босанског краљевства. У изворима се помињу од 1390. године па све до почетка XVI века. Поједини истраживачи сматрају да су били у родбинским везама са династијом Котроманић. Зна се да је војвода Павле Клешић, први познати члан ове породице који се у изворима помиње крајем XIV и почетком XV века, поседовао град у Гламочу, као и поседе у Гламочу, Дувну и Босни. Једно време је држао и град Височи у Приморју. Забележено је да је са сином – не знамо којим пошто их је имао више – и делом босанске властеле прешао у римокатоличанство. Пред крај постојања средњовековне босанске краљевине у изворима се јавља и војвода Павле Клешић који је уписан као сведок на три владарске повеље из 1459. и 1461. године. Претпостављамо да је био унук горе поменутог војводе Павла по којем је вероватно и добио име. Можда се ради о Павлу Клешићу који је забележен у одлукама дубровачког Малог већа 1446. и 1460. године у вези са споровима у Зајачи и Сребреници. Крајем априла 1463. године војвода Павле

Клешић је био покојни, јер се у то време његова жена Ана помиње као удовица. Она је тада напустила Босну и прешла у Задар где се повукла у манастир Св. Николе.

Извори и литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 488; П. Кајер – В. Вулетић-Вукасовић, *Листина Стефана Томаша*, 253–256; Ć. Truhelka, *Fojnička kronika*, GZM XXI (1909) 448; J. Jelenić, *Ljetopis fra Nikole Lašvanina*, GZM XXVII (1915) 274; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 433–435; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 164; А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415–1460)*, Београд 1997, 510, 609; M. Šunjić, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. st.)*, Sarajevo 1996, 362.

Установе и важнији термини

Милост (господска), 143, *9* – У српским повељама милост је најкраћи назив за правну радњу посебне садржине. Положај властеле у највећој мери је зависио од владареве милости, али је истовремено владар био обавезан да ствара милост верној властели. Односно, створена милост била је у зависности од услуга које властелин пружа.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 59–97; *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 407 (М. Благојевић).

Котар, 143, *11* – Појам котар има различита значења која у суштини представљају одређену територију. То може бити жупа, кнежина, земљиште око неког града или села са становницима итд. Треба истаћи да проблем градских области, односа жупе и града, околине градова и градских подручја није још увек довољно проучен. Стога приликом посматрања односа града и територије увек треба водити рачуна о времену и општој слици уређења коју дају извори. Из повеље краља Стефана Томаша видимо да је град Јајце у посматраном периоду имао свој „котар“, односно своју градску жупу, у коју су улазила села Доње и Горње Власиње и Ноздрвце.

Литература: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* V, Zagreb 1898–1903, 395–396; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb 1908–1922, 529; С. Ћирковић, *Допуне и објашњења*, у: С. Новаковић, *Село*, Београд 1965, 221–222; *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* X, Београд 1978, 320–321; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 168–171.

Баштина, 143, *13*, *17* – Основни облик земљишног поседа у средњовековној Босни. У босанским владарским повељама за њу се често користе и појмови „племенито“ и „племенштина“. Баштина је представљала очевину, наслеђе чија својина је била неповредива, а могла се стећи и верном службом владару. У случају невере владар је могао баштину одузети од власника.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 31–33 (Р. Михаљчић, С. Ћирковић).

Невера, 143, *16* – Појам настао негацијом вере те му је стога и поље значења веома широко. У основи то је ускраћивање послушности, односно службе владару. Уколико би властелин починио неверу престале би да важе гаранције које је добио вером господском. Процену да ли је почињена невера није доносио сам владар већ је то, углавном, чинило тело састављено од властеле или припадника цркве босанске.

Литература: С. Ћирковић, *„Верна служба“ и „вјера господска“, везе личне зависности у босанској држави*, Работници, Војници, Духовници, Београд 1997, 318–335; *Лексикон српског средњег века*, 439 (Ђ. Ђекић).

Верна служба, 143, *16* – Верна служба означава скуп свих обавеза које је вазал имао према своме господару.

Литература: С. Ћирковић, *„Верна служба“ и „вјера господска“*, 318–335; *Лексикон српског средњег века*, 676–678, бр. 3 (Ђ. Бубало).

Русаг, 143, *17* – Термин мађарског порекла који означава скупштину, односно сабор босанског племства који је представљао најзначајнију установу босанске државе у XIV и XV веку. Осим термином русаг државни сабор Босне помиње се и као сбор, станак, Босна, сва Босна. Русагом се назива и цела босанска држава, као и поједини њени делови, односно територије обласних господара који говоре о своме русагу.

Литература: М. Динић, *Државни сабор средњевековне Босне*, Београд 1955; С. Ћирковић, *Русашка господа*, *Босански великаши на путу еманципације*, Работници, Војници, Духовници, Београд 1997, 306–317; *Лексикон српског средњег века*, 634–635 (С. Ћирковић).

Слуга, 143, *19* – Често назив за властелина као поданика владара или великаша. Слуге су у овом случају племенити људи, јер се не ради о титули већ о верној служби.

Литература: С. Ћирковић, *„Верна служба“ и „вјера господска“*, 318–335; М. Благојевић, *Државна управа*, 31–37; *Лексикон српског средњег века*, 674–675 (Р. Михаљчић).

Дворски, 143, *22* – Титула дворског кнеза је карактеристична за средњовековну Босну. Јавља се после проглашења краљевства и највероватније је носио управник или старешина владаревог двора. Касније су и обласни господари имали свог дворског. Титуле кнез и дворски дуго су биле одвојене – властелин који је напредовао у дворској хијерархији носио је титулу кнеза пре него што би доспео на двор и постао дворски.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 143–144 (Р. Михаљчић).

Кнез, 143, *22* – Титула кнеза је у средњовековној Босни била најраширенија и имала је различита значења и широку примену. Носили су је чланови владарске породице, обласни господари, чланови њихових породица, многобројна властела различитог ранга. Титула је, по правилу, била наследна, а њени носиоци су обављали најразличитије послове.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 38–55; *Лексикон српског средњег века*, 299–301 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Сабрана дела VI, Београд 2001, 88–103.

Војвода, 143, *23*, *24* – У средњовековној Босни ову титулу носила је угледна властела. Ширењем државе њихов број је растао, што је видљиво и у списковима сведока у владарским повељама. По смрти војводе титулу је обично наслеђивао најстарији син, али уколико није имао потомака неко од најближих сродника.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 95–97 (Р. Михаљчић, А. Веселиновић, А. Фотић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, 125–156.

Братија, 143, *24* – Заједница крвних сродника са којима се, по правилу, наводе сведоци на босанским повељама. Она је обухватала чланове породице, рођаке који су заједно неподељено господарили племенитом баштином.

Литература: С. Ћирковић, *Остаци старије друштвене структуре у босанском феудалном друштву*, ИГ 3–4 (1958) 155–164; *Лексикон српског средњег века*, 63–64 (С. Ћирковић); М. Благојевић, *Сродствена терминологија и друштвена хијерархија у средњовековној Србији. Брат и браћа*, ГЕМ у Београду 1901–2001, Београд 2002, 115–129.

Топографски подаци

Пеһми, 143, *7* – Топоним није идентификован. На основу текста повеље очигледно је да се налазио негде на подручју „земље“ Усоре.

Скренућемо пажњу на постојање села Подпећ (или Подпећина) које је убележено у турском попису из 1528. године, а које се налазило југоисточно од Сребреника у тадашњој нахији Јасеница.

Литература: A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975, 84, нап. 13, 106.

Власине, Доње и Горње, 143, *10* – налазило се у јајачком котару у жупи Плива у Доњим Крајима. Данас постоји село Власиње 10 км северозападно од Јајца.

Литература: Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, по регистру.

Ноздрвце, 143, *11* – налазило се у јајачком котару у жупи Плива у Доњим Крајима. Његов тачан положај нам је непознат.

Литература: Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, по регистру.

Јајце, 143, *11* – град Јајце налазио се у средњовековној жупи Лука у Доњим Крајима. Изградња града везује се за делатност Хрвоја Вукчића, али је на том месту већ раније постојало утврђење. За владавине два последња босанска краља Јајце је било престоница.

Литература: Ć. Truhelka, *Kraljevski grad Jajce*, Sarajevo 1904; Đ. Mazalić, *Stari grad Jajce*, GZM 7 (1952) 59–100; M. Vego, *Naselja bosanske srednjevjekovne države*, Sarajevo 1957, 49–50; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, по регистру; *Jajce 1396–1996. Zbornik radova sa znanstvenog simpozija u povodu 600. obljetnice spomena imena grada Jajca (Jajce, 5–7. 12. 1996. godine)*, Jajce 2002.

Језеро, 143, *24* – средњовековни град на левој обали реке Пливе, под брдом Вагањ, у средњовековној жупи Лука. Име је добио по језеру које је река Плива правила на том месту. У подграђу се налазио фрањевачки манастир с црквом Св. Гргура.

Литература: M. Vego, *Naselja bosanske srednjevjekovne države*, Sarajevo 1957, 52; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, по регистру.

Стари српски архив, књ. 3, стр. 153–168

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497)"13"

Смиља Марјановић–Душанић

О ПИТАЊУ АУТЕНТИЧНОСТИ ПОВЕЉА МРАЧКОГ КОМПЛЕКСА

Апстракт

У раду је анализирано питање аутентичности групе повеља за манастир Св. Николе Мрачког у Орехову сачуваних у архиву манастира Хиландара. Најстарији документ међу њима је препис повеље Стефана Дечанског о обнови манастира из 1330. године. Поред ове повеље, сачуване су две даровнице краља Душана из 1339. и 1342. године, такође у преписима, као и повеља бугарског цара Јована Александра из 1347. године. У методолошком погледу анализи повеља присупило се са становишта проучавања читавог комплекса докумената. Тек увид у ову целину омогућава расправу о евентуалним фалсификатима.

Ретко је која група аката у нашој дипломатици изазвала толико расправа и недоумица, па и супротних тумачења, као што је то случај са повељама такозваног мрачког комплекса.[1] Па ипак, чини се да нови аргументи, када је реч о питању аутентичности ових докумената, не не-

[1] Навешћемо најважније радове посвећене мрачким повељама. То је, на првом месту рад А. Соловјева, *Повеље манастира Св. Николе Мрачког*, Прилози за КЈИФ 9 (1929) 1–16, који се одлучно залаже за аутентичност све четири повеље. Супротног су мишљења . Ivanov¢, *B¢lgarski starini iz± MakedoniÑ*, Sofi± 1931[2], 609–610; V. Ivanova, *OrÇhovski±t¢ monastir¢ i negovitÇ gramoti*, Izvesti± na istori-_eskoto dru$estvo v¢ Sofi±, 11–12 (1932) 106–115; В. Марковић, *Православно монаштво*, 100, нап. 91; С. Станојевић, *О фалсификованим повељама. Студије о српској дипломатици*, Глас 169 (1935) 25, 34–40 (Станојевић, и поред решености да изнесе различита научна мишљења и не упушта се у анализу, ипак на стр. 40 каже да мисли како су све ове повеље фалсификати, и то рано учињени); Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 163–164 (сматрају да је повеља из 1339. фалсификат настао са циљем да се обеснажи Душанова оригинална повеља издата 1342. старцу Јовану којом се исти манастир даје њему на доживотно издржавање). За право Соловјеву дају В. Ћоровић, у приказу рада А. Соловјева, објављеном у ЛИЧ 1 (1935) 115–117 и С. Мишић, у коментару уз критичко издање повеље из 1330: С. Мишић, *Повеља краља Стефана Уроша III манастиру Светог Николе Мрачког у Орехову*, Стари српски архив 1 (2002) 55–68.

достају. Сматрали смо стога умесним да се њихова поновна провера нађе у броју часописа посвећеном професору Сими Ћирковићу, који је српску дипломатику задужио критичким пером и решењем бројних загонетки које постављају фалсификати, прераде и компилације средњовековних повеља.

Реченом комплексу, за наше истраживање релевантних, сачуваних повеља дарованих манастиру Св. Николе Мрачког у Орехову, припада четири документа. Како су прве, оснивачке повеље бугарских владара овом манастиру изгубљене, најстарији сачуван документ је повеља Стефана Дечанског о обнови манастира из 1330. године, односно њен препис из средине XIV века.[2] Поред ове повеље, сачуване су две даровнице краља Душана из 1339.[3] и 1342. године,[4] такође у преписима, као и повеља бугарског цара Јована Александра из 1347. године.[5] Све четири хрисовуље налазе се у архиву манастира Хиландара. Монаси из Мраке избегли су по разорењу мрачког манастира у Хиландар, те научници који оспоравају аутентичност докумената махом сматрају да је током XVI и XVII века, сачињена ова група фалсификованих исправа, као и да је том приликом уметнут у општу хиландарску повељу Душанову из 1348. године податак да је мрачки манастир метох Хиландара.[6] Кад год је неопходно оспоравати толики број докумената не би ли се доказала теза, ваља бити у најмању руку опрезан, јер се за неке од речених докумената не виде ваљани разлози због којих би били фалсификовани. Биће да је овде реч о поприличном грађењу претпоставке на претпоставку, те би ваљало приступити анализи читаве групе повеља.

Методолошки приступ проучавању наведених докумената као јединственог комплекса, сматрамо оправданим због специфичности дипломатичке грађе. Наиме, само увид у целовит комплекс сачуваних докумената нуди довољно материјала за далекосежније закључке на пољу утврђивања веродостојности преписа и омогућава јасну анализу

---

[2] Релевантно издање документа са старијом литературом: С. Мишић, нав. дело.

[3] Најновије издање документа са расправљањем питања аутентичности: С. Марјановић-Душанић, *Хрисовуља краља Душана манастиру Св. Николе Мрачког у Орехову*, Стари српски архив 2 (2003) 55–68. Раније издање са расправом: А. Соловјев, *Повеље манастира Св. Николе Мрачког*, 1–16.

[4] Издање документа: С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Душана старцу Јовану*, ССА 3 (2004) 35–44.

[5] *Actes de l'Athos, Actes de Chilandar* II (ed. B. Korablev), С. Петербургъ 1915, no. 42, 507–509.

[6] В. Иванова, нав. дело, 115.

околности које су пратиле настанак и издавање докумената, као и оних, који су разлози евентуалних интерполација и фалсификата. Такође, документи о којима је реч, значајни су и са разлога утврђивања порекла и врсте образаца – формулара који су служили као подлога састављачима исправа. Увид у првобитни образац доприноси закључивању о пореклу извесних исправа, као и раду владарске канцеларије. Поред тога, анализа идеолошког значењског слоја аренги докумената помаже одређивању њихове старости – позајмица из старијих у млађе документе. Интерполације које ћемо настојати да докажемо у диспозитиву потврђују закључак изведен из анализе аренги. Поред дипломатичке анализе, за коначан суд о повељама мрачког комплекса неопходно је објашњење историјских околности у којима је дошло до прекрајања првобитних повеља, односно утврђивање *cui prodest* – могућих актера фалсификата.

Кренимо од хрисовуље краља Стефана Дечанског датоване месеца септембра у девети дан, сва је прилика године 1330, дакле, непосредно после српске победе над бугарском војском код Велбужда. Аналитичари овог документа, без обзира да ли га проглашавају фалсификованом исправом или бране веродостојност сачуваног преписа, углавном поклањају поверење исказу топоса с почетка документа, према којем је Дечански, на походу после битке, затекао цркву Св. Николе опустошену, па је, срушивши је, нову саздао, осликао и даривао поседима. Настојаћемо да покажемо да је овај део аренге преузет из данас изгубљене повеље краља Милутина манастиру, те да се дакле, део о затицању опустошене цркве, њеном подизању изнова и даривању, осим тога што припада топици средњовековног документа, у ономе што се може сматрати одразом стварног догађаја, односи на раније време.[7]

Речени закључак – о постојању данас изгубљене повеље краља Милутина манастиру Св. Николе Мрачког у Орехову – изводимо, у

[7] Чини се донекле узалудном расправа је ли било изводљиво у оно кратко време од битке код Велбужда до издавања повеље манастиру Св. Николе изнова изградити запустели манастир, па и доказивање да је „време од шест недеља доста за овај посао“ (А. Соловјев, *Повеље манастира Св. Николе Мрачког*, 6); могуће је да је ту реч о познатој топици „обнове храма“: *видех цркву оронулу ... и срушивши је, сазидах је од темеља и осликах је, и урадих све како треба* (ССА 1, 57, ред. 25–28). Препознатљив опис саздавања храма „из почетка“ којим почиње експозиција (нарација), сасвим се добро уклапа са карактеристичним речима аренге документа о *топлој љубави* владаревој према црквама, посебној захвалности светом Николи, као и жељи *да украси цркве како и приличи*, по угледу на претходнике и на наведене речи пророка Давида.

првом реду, на основама исказа самог аукторa друге повеље мрачког комплекса из 1339. године. На овом примеру јасно се види предност компаративне методе у дипломатичкој анализи исправа, тачније, неопходност утврђивања аутентичности исправе на основу увида у читав комплекс докумената истом манастиру. У аутентичност Душанове хрисовуље нема места сумњи,[8] тако да помен ранијих докумената у исправи можемо сматрати веродостојним податком. Краљ Душан врло одређено каже, прво, да су цркву Св. Николе *саздали древни цареви и родитељи краљевства ми и прародитељи*,[9] при чему се израз *прародитељи* у Душановим исправама односи на краља Милутина. Потом, помиње даровнице *светопочивших прародитеља*, што је израз који се 1339. године мора односити на краља Милутина, а никако на Дечанског.[10] Штавише, на томе месту у хрисовуљи Душан прецизно каже: *као што су први светопочивши прародитељи прилагали и записивали, тако и краљевство ми приложи Богородици Хиландарској да има довека*,[11] из чега се може извести закључак да је у доба краља Милутина црква Св. Николе у Орехову поклоњена Хиландару. Такође, посредно се може закључити и да повеља родитеља Душановог, дакле Дечанског, ни у свом оригиналном облику није помињала дар Хиландару, јер би Душан, сва је прилика, да је таквог дара било 1330, то и навео у својој исправи, оснаживши на тај начин, ауторитетом претходног даривања, свој поклон. Нешто касније у повељи, Душан поново помиње Милутинову исправу и то речима: *И као што је записао дед и родитељ краљевства ми и први цареви и краљеви: или села, или земљу, или винограде што се налазе у хрисовуљама Св. Николе – све то приложи краљевство ми у посед светогорски, и утврдих и записах као и први цареви и родитељи краљевства ми* (ту, дакле, не помиње прародитеље) *у посед светоме Николи, тако приложи и краљевство ми у посед Матери божијој светогорској*. Из наведених речи произлази да је Дечански, попут првих бугарских царева, даровао поседе самој цркви Светог Николе, док је Душан поседима Св. Николе обдарио манастир Хиландар.

О постојању раније Милутинове исправе манастиру Св. Николе Мрачког закључујемо на основу три извора: као што смо видели, из ре-

[8] Видети расправу о питању аутентичности документа у: С. Марјановић-Душанић, *Хрисовуља краља Душана манастиру Св. Николе Мрачког*, 66.

[9] ССА 2, 57, ред 25–26.

[10] Додуше, у аренги документа из 1330. помињу се *хрисовуље светопочивших првих царева*, ССА 1 57, ред 29. У повељи из 1339. наглашено је да је реч о „светопочившим прародитељима“; ССА 2, 57, ред 36–37.

[11] ССА 2, 57, ред 36–38.

чи самога краља Душана у повељи из 1339. Такође, и Душанова даровница манастира Св. Николе Мрачког у метох старцу Јовану из 1342. године помиње даровања *прародитеља*,[12] што, без обзира на очекиваност топоса даривања у аренгама, може бити само краљ Милутин. Трећи доказ о постојању речене даровнице је посредан и до њега долазимо анализом формулара аренги мрачких повеља. У једној својој анализи рилске повеље цара Јована Шишмана, Владимир Мошин је утврдио да се најкраћа и најстарија варијанта аренге коју срећемо у повељи Дечанског из 1330. и касније у повељи Јована Александра из 1347. заправо налази у повељи краља Милутина манастиру Св. Николе Врањинског на Скадарском језеру из 1296. године.[13] Несумњива је дакле зависност оба мрачка формулара од српског формулара Милутинове канцеларије. Мошин је мислио да је стилизација аренге посвећене светом Николи, из тог оригиналног формулара прешла у обе мрачке повеље. Он, међутим, није приликом доношења тог закључка водио рачуна о две чињенице. Прво, аренга за Св. Николу Врањинског само у почетним редовима наликује мрачком формулару, а потом се две аренге битно разликују. Друго, није поклоњена пажња речима друге сачуване повеље из мрачког комплекса, оне којом је 1339. краљ Душан даривао манастир и која, како смо показали, недвосмислено сведочи да је Милутин хрисовуљом даровао манастир. Далеко је природније претпоставити да је краљ Милутин, приликом обнове мрачког манастира, издао повељу у чијем је уводном делу искористио стари формулар своје канцеларије – почетак аренге за манастир посвећен светом Николи, него да је Дечански 1330, на походу кроз Бугарску, нашао формулар краља Милутина за врањински манастир Светог Николе и искористио га за аренгу мрачког манастира.

За даље истраживање од значаја је претпоставка да је стари формулар мрачке повеље краља Милутина послужио као основа за израду лепе аренге 1330. као и готово истоветне аренге 1347. године.[14] Ово

---

[12] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Viennae 1858, 116, ред 45–46.

[13] А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права од 12. до краја 15. века*, Београд 1926, бр. 43, 67–69.

[14] Аренга почиње речима: *Благочастиво је и веома богоугодно, и у свему похвално имати топлу љубав према светим и божаственим црквама и обилато их украсити даровима и повељом царском, а тако је и сведржитељу Богу угодно и у свему пријатно*. Превод повеље објављен у ССА 1 (2002) 59, разликује се од нашег читања и то у делу у којем се „повеља царска“ преводи изразом „по царском наређењу“. Израз „повеља царска“ преузет је из Милутиновог формулара, што се види и по наставку

мишљење релативизује изнето мишљење да је до подударности аренги две повеље мрачког комплекса – Стефана Дечанског из 1330. и Јована Александра из 1347. – дошло као резултат угледања на заједнички предложак који би била нека старија повеља бугарских царева.[15]

Пошто смо настојали да покажемо како је постојала повеља Милутинова мрачком манастиру, ваља рећи да је највероватније била издана у време краљеве видинске експедиције, када је пролазио кроз пограничне крајеве. Како је до похода против Шишмана дошло средином деведесетих година 13. века, повеља је могла бити издана отприлике у исто време када и даровница манастиру Св. Николе у Врањини, па је тим разумљивије што је за две повеље посвећене црквама Св. Николе коришћена слична аренга.

Задржимо се стога на уводној формули документа и упоредимо је са аренгама осталих повеља мрачког комплекса. Посвећена патрону цркве, Св. Николи, аренга из 1330. бираним речима слави овог светитеља не само као топлог помоћника српског краљевства, већ и као *посебитеља*, чиме је истакнут нарочито близак однос ауктора документа према светитељу *који је непоколебиво и топло помагао краљевству ... у свим борбама које су снашле краљевство*. Похвалу светом Николи ауктор изриче *сетивши се речи пророка Давида* и наводи позната места из *Псалама* (26, 8) и *Прича Соломонових* (8, 15). Стихови Псалма 26, 8: „Господе, заволех красоту дома твога и место насеља славе твоје“, односе се на горњу гору као симбол боравишта Господњег, у исто време и на слику храма као места славе Свевишњег. Они кореспондирају са у даљем тексту наведеним местом из *Прича*: „Са овим божанским црквама цареви царују и рог царски се уздиже, и држава се њихова утврђује, и силни правду пишу“, веома честим уосталом у документима Душанове царске канцеларије.[16] Исти цитат из *Прича* наводи и краљ Душан у повељи мрачком манастиру из 1339. године, у функцији топоса о међусобној условљености напретка државе и изградње храма. У аренги овог документа, која у ширем смислу припада групи аренги посвећених бого-

уводног дела повеље из 1330, где се консеквентно у даљем тексту помиње израз „краљевство ми“.

[15] А. Соловјев, *Повеље манастира Св. Николе Мрачког*, 15–16. Закључке Соловјева о природи односа између две повеље у основи понавља и С. Мишић, *Повеља краља Стефана Уроша III манастиру Светог Николе Мрачког*, 62–63.

[16] Уп. *Monumenta Serbica*, 136, ред 14; 140, ред 11; 333, ред 1; 316, ред 3; 427, ред 3; С. Станојевић – Д. Глумац, *Св. писмо у нашим старим споменицима*, Београд 1932, 658–659.

угодности владарских даривања храмова, наведени топос део је препознатљивог, сионског мотива, који такође асоцира на Вишњи Јерусалим као место боравишта Бога Израиљевог („стан Господњи“). Мотив Сиона као метафоре храма – визуелног сведочанства теофаније и релевантне метафоре за улогу Хиландара у идеологији Немањића[17] срећемо у више немањићких повеља, почев од времена краља Милутина.[18] Ово поређење је, по правилу, имало вишеслојне идеолошке поруке и носило је јасна династичка обележја. У Душановим краљевским повељама мотив Сиона јавља се и у аренги треће повеље за манастир Трескавац издатој крајем 1343. или почетком 1344. године.[19] Цитат из *Прича Соломонових* 8,15: „Мноме цареви царују и силни владају земљом и скиптри њини утврђују се и ... правду пишу“, у аренги повеље из 1339. јавља се и у аренги тзв. Опште повеље цара Душана Хиландару из 1348,[20] документу чија традиција није беспрекорна.[21] Ваља рећи да је у аренги из 1339, као и у сродној аренги треће трескавачке повеље, мотив другог Сиона, метафоре храма, део очекиваног молитвеног обраћања Богородици-скинији (патрону Хиландара и Трескавца). Из реченог следи да аренга документа из 1339. сведочи у прилог његове аутентичности.[22]

Сродност аренге из 1339. са Милутиновим формуларом показује типолошка слика новог Сиона као метафоре храма у аренги за манастир Св. Николе у Хвосну из око 1309. године.[23] Када је реч о аренга-

---

[17] Уп. С. Марјановић-Душанић, *Хиландар као Нови Сион Немањиног отачаства*, у: Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност, архитектура, Научни скупови САНУ, књ. 15, Одељење историјских наука, књ. 27, Београд 2000, 17–24.

[18] Уп. *Monumenta Serbica*, 72, повеља краља Милутина за манастир Св. Николе у Хвосну из око 1309. године

[19] Уп. Л. Славева – В. Мошин, *Споменици на Македонија* IV, 143.

[20] Уп. *Actes de Chilandar* II, no 38, 493, ред. 10–13.

[21] Уп. С. Ћирковић, *Хрељин дар Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 109 и нап. 19

[22] У науци је истакнуто (Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 163) да аренга повеље из 1339. припада истом типу (али са извесним текстолошким разликама) као и фалсификована Душанова повеља Хиландару из 1347. године, којом цар дарује манастиру село Ливаду и цркву Св. Николе у Палеокометици на Атосу (*Actes de Chilandar* II, 37; *Monumenta Serbica*, CXII, 124–125; уп. Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 191). То је, међутим, тачно само за први део прве реченице документа, док се крај те реченице већ разликује и то од места *светога и живоноснога гроба*. У повељи за Ливаду потом стоји *(гроба) светога прародитеља мојега, преподобнога Симеона, новог мироточца*, уместо *(гроба) животворног васкрсења, новога Сиона, другог Јерусалима*, како се чита у повељи из 1339.

[23] *Monumenta Serbica*, 72.

ма посвећеним светоникољским црквама, управо у годинама када дарује Св. Николу Мрачког, Дечански издаје хрисовуље манастирима Св. Николе у Добрушти, две повеље Св. Николи у Врањи (што је још једна околност која повезује Милутинов формулар врањинском манастиру са формуларом који је Дечански користио за мрачки храм). И сам краљ Душан издаје даровнице манастиру Св. Николе у Добрушти (датована између 1332. и 1336. године),[24] а потом и манастиру у Врањи (1343–45),[25] дакле у годинама које приближно одговарају његовим даривањима мрачког манастира. Све ово дипломатичара упућује на компаративну анализу свих аренги за светоникољске манастире. Могуће установљење постојања готових формулара, неретко још оних Милутиновог доба, помаже реконструкцији рада владарске канцеларије.

Питања која пред нас поставља повеља Дечанског из 1330. не исцрпљују се, међутим, на утврђивању постојања раније исправе, самим тим, на сумњи у веродостојан исказ аренге Стефановог документа. Он побуђује сумњу у аутентичност из других разлога које ћемо овде укратко поменути. Реч је најпре о помену *архимандрита (манастира) Светог Николе* у диспозитиву. Тешко је веровати да је Дечански, затекавши оронулу црквицу, исту срушио, нову саздао, поседима и хрисовуљом даривао, и истом приликом је његов игуман рукоположен у чин архимандрита и то у неколико месеци после победе код Велбужда, током проласка владаревог кроз област Мраке. Убрзо потом, у даљем тексту, Дечански одређује *поповима који су међу људима манастирским, да не пакости Велика црква, ни протопоп ни егзарси нити ко други, него да живе слободно људи тога манастира краљевства ми и да имају повластицу док је живо краљевство ми*. Израз „Велика црква“ теоријски може да се односи на обласну архимандрију, али је далеко вероватније да се њиме, како је то у документима уобичајено, мисли на Пећку патријаршију, што би могло да се деси само ако је препис документа интерполиран, јер је реч о исправи из доба краљевства. У Душановом Законику и епископије се, додуше, називају *цркви велије*. Ако се пак наведени израз односи на обласну архимандрију, како онда објаснити помен *архимандрита*[26] *Светог Николе* у истом тексту? Ове чињенице, мислимо, недвосмислено указују на интерполације у препи-

---

[24] *Actes de Chilandar* II, 19.

[25] А. Соловјев, *Повеља краља Душана манастиру Св. Николе у Врањи*, Прилози за КЈИФ, 7 (1927).

[26] У наративним изворима овај израз прво се користио за Жичу (уп. Теодосије, *Житија*, Београд 1988, 205, 223, 230).

су повеље Дечанског из 1330. Обе референције, на *архимандрију Светог Николе*, као и на *Велику цркву* показују да је до интервенције у оригиналној исправи дошло приликом израде преписа, у време када је Јован Александар издао своју повељу цркви и то са јасном намером да се ауторитетом претходног даривања измене одредбе Душанових повеља из 1339. и 1342. којима се црква Св. Николе са поседима дарује као метох Хиландару (хрисовуља из 1339),[27] односно на доживотно уживање старцу Јовану, хочанском иконому (хрисовуља из 1342). Израда фалсификата одговарала је интересима игумана и братства мрачког манастира, те је највероватније да су они актери преписа оригиналне повеље Дечанског.

У науци је изнето више претпоставки о односу између две повеље – Дечанског из 1330. и Јована Александра из 1347. Одмах ваља рећи да је реч о два веома слична документа у којима постоје извесне разлике и ми ћемо их назначити. Несумњиво је реч о повељама насталим у манастирском скрипторијуму, према замисли мрачког игумана који је од тако срочених хрисовуља имао непосредну корист. Претпоставком по којој уметања у првобитни текст даровнице Дечанског потичу из времена настанка бугарске повеље, може се лако објаснити помен *архимандрита Светог Николе* и *Велике цркве* који срећемо у обе исправе. Сличност две исправе подстакла је бугарског истраживача Јордана Иванова на закључак како је повеља Дечанског фалсификат из времена Константина Драгаша. Његова се сумња у аутентичност овог документа темељила посебно на чињеници да је у повељи Дечанског велики број бугаризама и да Дечански није могао Св. Николу Мрачког у Орехову назвати *манастиром краљевства ми* из простог разлога што се овај манастир није налазио на територији српске, већ бугарске државе. Стога је он мишљења да се ради о копији повеље Јована Александра у којој је реч *царство ми* замењена изразом *краљевство ми*, а додата су нека селишта и потпис Стефана Дечанског. Овакво закључивање није ваљано из више разлога, најпре стога што Душанов документ спомиње повељу Дечанског која је могла бити издана само с јесени 1330, у време када он контролише струмички крај – дакле, и област Мраке и област Софијског поља у којем се налазе дарована селишта. Јасно је да српски краљ у томе часу има права да дарује манастир поседима у наведеним крајевима, закључак који потврђују и искази две повеље кра-

[27] Посебно би било чудновато да Душан архимандрију даје у метох.

ља Душана.[28] Остаје, значи, питање како је настао препис повеље која се приписује Стефану Дечанском.

Душанова повеља из 1339. несумњиво сведочи да је постојала оригинална исправа Дечанског, а ми смо закључили да та исправа свакако није могла у диспозитиву гласити онако како сада гласи препис повеље. Не само што је повеља постојала, већ су у њој били побројани поседи даровани Мраки, вероватно они исти које је Милутин дао у метох Хиландару. Могуће је да су као резултат нових српских освајања у време Дечанског додати нови поседи цркви. Хрисовуља Јована Александра очевидно потврђује неке од поседа које је Дечански даровао. У науци преовладава мишљење у прилог аутентичности повеље Јована Александра из разлога што бугарски цар 1347. године манастиру Св. Николе није могао даривати никакве друге земље нити поседе осим оних које је тада, као господар поседа у својој држави, могао манастиру потврдити и поклонити у околини Софије. Оставивши ово питање за сада по страни, довољно је задржати се на чињеници да бугарски цар није држао у својим рукама област Мраке, самим тим се није очекивало да потврђује повластице у тој области. Та чињеница, додуше, не искључује могућност потврђивања неких области хрисовуљом коју су припремили калуђери из Мраке и донели му на потпис. Када је реч о Мраки, ова се област још од времена краља Милутина налазила у српским рукама. У Општој повељи Душановој о поседима Хиландара из 1348. наведен је Св. Никола Мрачки у Орехову са свим својим поседима као метох Хиландара. Иако традиција повеље није беспрекорна, нема разлога за сумњу у овај део диспозитива, јер се он у потпуности слаже са даровањима Душановим Хиландару у повељама из 1339. и 1342. године.

Две повеље Св. Николи Мрачком (из 1330. и 1347.) се разликују у неколико тачака. Прво, израз *држаоци скиптра царскога* из повеље Дечанског замењен је изразом *држаоци скиптра бугарскога царства*, да би потом на свим местима на којима у бугарској повељи пише *царство ми* у српској писало *краљевство ми*. Прва значајнија разлика два документа јавља се у експозицији у којој је у српски текст уметнут део о томе како је Дечански видео оронулу цркву и срушивши је, саздао је од темеља, осликао и повељом даривао. Мислимо да је тај део преузет из Милутинове исправе. Одмах после овог дела експозиције, следи место: *И краљевство ми, видевши записане хрисовуље светопочивших пр-*

[28] А. Соловјев, *Повеље манастира Св. Николе Мрачког*, 15.

вих царева, потруди се даровати овај садашњи хрисовуљ томе манастиру краљевства ми.[29] Идентично место налазимо и у бугарској хрисовуљи. Имамо разлога да верујемо, на основу упоредне анализе српских и бугарских повеља,[30] да се израз „даровати хрисовуљ“ среће у бугарској дипломатичкој грађи, док се у српским документима на овом месту употребљавају изрази „уписати у хрисовуљ“[31] или пак „хрисовуљом утврдити“,[32] што би значило да је приликом интерполације преписан и овај израз из бугарске повеље. Тачније, да су преписивачи повеље Дечанског имали разлога да не помињу Милутинова даровања манастиру. Та околност води нас корак ближе закључку да је препис повеље из 1330. настао прерадом више повеља, несумњиво оригиналне повеље Дечанског која је понављала почетак формулара Милутинове аренге, као и део експозиције о подизању срушене цркве, а потом свакако и повеље Јована Александра. Даља анализа две повеље показује да бугарска повеља садржи неке карактеристичне елементе бугарске дипломатике, попут „формуле о нози“ за коју је Мошин показао да се среће у рилској повељи Јована Шишмана и ватопедској повељи Асена II.[33] Иста та формула преузета је у документ Дечанског, као и одредбе о архимандрији и Великој цркви за које смо показали да нису могле припадати оригиналној исправи Дечанског. Осим тога, у бугарској повељи се архимандрит Светога Николе помиње на два места, једном као и у српској повељи, а други пут у делу који није преписан у повељу Дечанског, што показује да је у бугарској повељи овај део оригинално и био написан. И у делу у којем је реч о судском и финансијском имунитету наведен је израз који је карактеристичан за бугарске повеље и гласи *(да живе слободно људи тога манастира царства ми), да имају ослобођење ... док је живо царство ми*,[34] а понавља се и у српској повељи,[35] што је још један доказ у прилог тези да је препис повеље Дечанског рађен према бугарском документу, као одговор манастира на Душанове дарове Хиландару.

---

[29] ССА 1, 57, редови 29 и 30.

[30] В. Мошин, *Да ли је аутентична Рилска повеља цара Јована Шишмана*, Историјски часопис XVI–XVII (1966–1967), Београд 1970, 282.

[31] На пример, *Monumenta Serbica*, 58 et passim.

[32] На пример, *Monumenta Serbica*, 79, 86 et passim.

[33] В. Мошин, *Да ли је аутентична рилска повеља*, 283.

[34] ССА 1, 60, преведено као *да имају повластицу*.

[35] В. Мошин, нав. дело, 283.

Ваља поменути да се и списак представника државне власти од чијих се узнемиравања и потраживања манастир изузима подударају у обе исправе, а да се сличан списак налази у неколико сачуваних бугарских повеља. Мошин је указао на сличност ове формуле у Мрачкој повељи Јована Александра и Рилској повељи Јована Шишмана.[36] Помен *бољара и работника царства ми* налазимо у бугарским повељама, док га нема у препису повеље Дечанског, где је речено само да *садашњи работници или севасти или прахтори краљевства ми, да не поседују црквене људе*. Део о глобама се опет подудара у оба документа, с тим што је одређено да *архимандрит Светога Николе узима у манастир како је право*.

Реч је о коришћењу уобичајеног формулара поседа који припада Велбуждској земљи а помиње се у делу диспозитива у којем се набрајају имања из Софијског поља и нека места из мрачке земље у близини Орехова. Уметнути део диспозитива којег нема код Јована Александра, а налазимо га у исправи Дечанског, садржи набрајања места дарованих манастиру, а испред навођења ових поседа реченицу о позивању на претходне дарове, карактеристичну за интерполиран текст: *Такође, видевши краљевство ми прилоге претходних бивших царева, приложих село Чернец и Скакавицу и у перивоју виноград са поврћем и селиште Челопек на Драговиштици до Калуђерског брода и до Рждавичког друма.*[37] Реч је о поседима који заокружују област леве обале Струме до реке Драговиштице, у области Мраке. Да су ови поседи били наведени у оригиналној хрисовуљи Дечанског, не видимо разлога зашто би били изостављени из даровнице Јована Александра, посебно што је сасвим јасно да је преписивач имао пред собом оба, међусобно сасвим сродна документа. Пре ће бити да ових поседа у првим даровницама није било, па је у интересу манастира, пошто је припремљена хрисовуља поднета на потпис Јовану Алекснадру, дошло до прераде српске хрисовуље, како би се ту наведени дарови сматрали од старине власништвом манастира. Када је реч о поседима који се потврђују даровницом Јована Александра манастиру, Соловјев је закључио[38] да бугарски цар по-

[36] В. Мошин, нав. дело, 284.
[37] ССА 1, 58, редови 46, 47, 48.
[38] А. Соловјев, *Повеље манастира Св. Николе Мрачког*, 15. Исто понавља С. Мишић, нав. дело, 62 и додаје: „У повељи Ивана Александра нема поседа у Мраки, већ само у околини Софије. Било би крајње чудно да манастир у својој непосредној близини нема никаквих поседа. Мислимо да је бугарски цар 1347. потврдио Светом Николи само поседе у својој држави, а Мрака се у то време није налазила у Бугарској.“

тврђује манастиру поседе у Софијском пољу (то су места Белица и Бобовци који се помињу у документу), док не наводи поседе у Велбуждској земљи нити у области Мраке. Он, међутим, не примећује да бугарска повеља, сасвим као и српска, наводи и места у Струмској области, на десној обали реке Струме, попут Блатечнице, Драчева или села Скрино и града Житомитског изнад Скрина. Стога напред изнето резоновање према којем је у бугарској повељи реч само о потврди поседа манастира Св. Николе у Бугарској држави не стоји, па се питање аутентичности изнова поставља.

Разлике између два документа минималне су у санкцији. У анатеми бугарске повеље помињу се, поред Бога и пречисте матере његове, још и сви свети, док се у српском документу наводи претња искушавања праведним Божјим судом, страшним и невидљивим мачем, што је разлика у односу на повељу из 1347. Такође, у санкцији српске повеље помиње се клетва 12 апостола и учешће са Јудом, што се не јавља у повељи Јована Александра.[39] Целовит увид у комплекс повеља мрачког манастира стичемо поређењем наведених докумената са Душановим повељама и утврђивањем питања аутентичности ова преостала два документа комплекса – повеља из 1339. и 1342. У решавању овог питања помаже нам неуобичајеност санкција Душанових мрачких повеља. Санкција Душанове хрисовуље Св. Николи битно је другачија од санкција повеља Дечанског и Јована Александра и садржи елементе карактеристичне за српске повеље Хиландару, као и јединствену за мрачке повеље Душанове одредбу о брату (Симеону-Синиши) као могућем наследнику престола. Већ ова околност указује да је Душанов документ тешко могао бити фалсификат, јер уобичајени поступак фалсификатора избегава овако специфичне одредбе. Неуобичајене санкције оба документа (у повељи из 1339. помиње се као могући наследник престола онај *кога Бог одлучи да после мене краљује српском земљом, или син краљевства ми, или брат краљевства ми, или ко од сродника краљевства ми*, а у повељи из 1342 *кога Бог одреди да краљује на престолу светих родитеља и прародитеља краљевства ми, или кога од сродника краљевства ми*) дају се објаснити политичким околностима – кризом власти и несигурношћу Душановог положаја око 1340. и сва је прилика, могу се узети као још једна потврда у прилог аутентичности поменутих исправа.

[39] А. Соловјев, *Повеље манастира Св. Николе Мрачког*, 9.

* * *

Да закључимо. Анализа четири исправе намењене манастиру Св. Николе Мрачког у Орехову показала је да комплексу мрачких повеља ваља додати још једну, данас изгубљени акт краља Милутина. Потом, да су две Душанове исправе Хиландару о поклону Св. Николе Мрачког аутентичне. Повељу, данас сачувану као акт Дечанског, а која је компилација више сачуваних исправа мрачког архива, донели су на потпис калуђери мрачког манастира бугарском цару у Сергијевицу, заједно са старим хрисовуљама његових претходника, првих бугарских царева. Веома је речито што бугарска повеља, из политичких разлога, не помиње уопште претходна даривања манастиру, сем оних *прошлих царева, државоца скиптра бугарскога царства*, дакле, не помиње даровања Дечанског манастиру, што би био сасвим неуобичајен поступак у случају да је даровница Дечанског изгледала онако како изгледа њен данас сачувани препис. Стога сматрамо да је повеља из 1330. фалсификат касније настао у мрачком манастиру на основу више исправа, са јасном намером да се ауторитетом ранијих дарова поништи одлука краља Душана о поклону овог манастира Хиландару.

SUR LA QUESTION DE L'AUTHENTICITE DES CHARTES DU COMPLEXE DE MRAKA

(Résumé)

Dans les archives du monastère de Chilandar sont conservés quatre actes de donation établis en faveur du monastère Saint-Nicolas à Orehovo, dans la région de Mraka. Le plus ancien de ces actes est la charte de Stefan Dečanski, datée de 1330 (Anciennes archives serbes 1, 2002, 55–68), suivent deux actes de Dušan, datés respectivement de 1339 (Chil. sl. n° 29, 468–469) et 1342 (Chil. sl. n° 31, 471–473) et finalement un acte du tsar de Bulgarie Jean Alexandre, daté de 1347 (Chil. sl. n° 42, 507–509). L'authenticité de ces documents a fait l'objet de vastes débats dans la diplomatique serbe et bulgare.

L'analyse ici proposée se fonde sur une approche méthodologique consistant en une étude de ces documents comme formant un tout. Nous estimons que seule une observation embrassant l'ensemble du complexe formé par ces documents offre suffisamment d'éléments pour en tirer des conclusions plus poussées s'agissant de l'authenticité de leurs textes. Ces documents revêtent également une importance particulière lorsqu'il s'agit de la détermination de l'origine et du type de modèles – formulaires repris par les auteurs de leurs textes. L'établissement d'un modèle originel permet en effet certaines conclusions concernant l'origine de

certains documents, ainsi que le mode de fonctionnement de la chancellerie des souverains. Par ailleurs, l'analyse de la couche de signification idéologique des préambules (*prooimia*) des documents nous aide lorsqu'il s'agit de leur datation – emprunts repris de documents plus anciens dans des documents plus récents. Les interpolations que nous nous efforcerons de démontrer dans le dispositif viennent confirmer la conclusion tirée de l'analyse des préambules. Outre l'analyse diplomatique, tout jugement définitif sur les chartes du complexe de Mraka exige préalablement une explication des conditions historiques ayant conduit au remaniement des chartes originelles – c'est-à-dire l'établissement *cui prodest* – des possibles auteurs de faux.

L'analyse des quatre documents destinés au monastère Saint-Nicolas de Mraka à Orehovo a révélé qu'il convient d'ajoindre à ce groupe de chartes un cinquième acte, aujourd'hui perdu, du roi Milutin, dont nous établissons l'existence sur la base du contenu de l'acte de donation de Dušan de 1339, ainsi que de l'analyse de la préambule de la charte de Mraka de 1330. Par ailleurs on note que la préambule figurant dans la charte de Dečanski de 1330 et, plus tard, dans celle de Jean Alexandre de 1347 trouve sa plus brève et plus ancienne variante dans la charte du roi Milutin au monastère Saint-Nicolas de Vranjina sur le lac de Shkodër délivrée en 1296. Par conséquence l'existence d'un lien entre le formulaire serbe de la chancellerie de Milutiin et les deux formulaires de Mraka est indéniable permet d'avancer que c'est l'ancien formulaire d'une charte de Mraka de Milutin qui a servi de base lors de la rédaction de la belle préambule de 1330 et de celle, quasi identique, de 1347.

Dans ce travail on a accordé une attention particulière à l'analyse des préambules des documents et à leur lien avec des messages politiques et idéologiques dépendants du moment concret où a été délivré chaque charte. Dans sa *laudatio* de saint Nicolas dans la préambule de la charte de 1330 l'auteur déclare "se rappeler les paroles du prophète David" avant de citer les célèbres passages du *Psaume* 26:8 et des *Proverbes* 8:15. Les versets du Psaume 26, "Eternel, j'aime le séjour de ta maison, le lieu où ta gloire habite", se rapportent à la "haute montagne" en tant que symbole du séjour du Seigneur et simultanément à la vision de l'église en tant que lieu empli de la gloire de l'Eternel. Ils correspondent dans la suite du texte au passage mentionné des *Proverbes*, "Avec ces églises divines les rois règnent, et le corne d'huile est élévée, et leur Etat se renforce, et les puissants écrivent la justice", par ailleurs très fréquent dans les documents de la chancellerie impériale de Dušan. Cette même citation des *Proverbes* a de fait été reprise par le roi Dušan dans sa charte au monastère de Mraka datée de 1339, en tant que topos sur l'interdépendance du progès de l'Etat et de la construction de l'Eglise. Dans la préambule de ce document, qui au sens large s'inscrit au nombre des préambules consacrées au caractère agréable à Dieu des donations de souverains aux églises, ce topos fait partie du motif de Sion bien connu qui associe de même Jérusalem à l'Eternel, en tant que lieu du séjour du Dieu d'Israël ("demeure du Seigneur"). Le motif de

Sion en tant que métaphore de l'église – témoin visuel de la théophanie et métaphore du rôle de Chilandar dans l'idéologie des Nemanjić apparaît dans plusieurs chartes des Nemanjić, à commencer à l'époque du roi Milutin. Cette comparaison renfermait, en règle générale, plusieurs couches de messages idéologiques et était porteuse d'une évidente symbolique dynastique, ce qui était tout particulièrement important compte tenu qu'il était question ici de donations en faveur de Chilandar, d'où la conclusion que l'analyse de la préambule de ce document de 1339 tendrait a prouver son authenticité.

Il ressort ensuite de l'analyse que les deux documents de Dušan délivrés en faveur de Chilandar et portant sur le monastère Saint–Nicolas de Mraka en tant que donation sont authentiques. La charte, aujourd'hui connue comme un acte de Dečanski, et qui est une compilation de plusieurs documents conservés des archives de Mraka, a été apportée à Sergijevica par les moines de Mraka pour que le tsar de Bulgarie y apposât sa signature, en même temps que d'anciens chrysobulles de ses prédécesseurs, les premiers tsars de Bulgarie. Nous considérons que la charte de 1330 est un faux confectionné plus tard au monastère de Mraka sur la base de plusieurs documents, dans l'intention claire de s'appuyer sur l'autorité de donations antérieures pour annuler la décision du roi Dušan concernant la donation de ce monastère à Chilandar.

Стари српски архив, књ. 3, стр. 169–183

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)

Ђорђе Бубало

О ПРЕПИСИМА ПОВЕЉЕ КРАЉА УРОША I ХРАМУ СВЕТОГ НИКОЛЕ У ХВОСНУ (1276/77)

(ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ НАСТАНКА ЗБИРКЕ *MONUMENTA SERBICA* ФРАНЦА МИКЛОШИЧА)

Апстракт

Овим радом настоји се доказати да је повеља краља Уроша I цркви Светог Николе у Хвосну (1276/77) сачувана само у једном препису из XVI века у манастиру Савини, а не у два или три преписа, како се веровало на основу погрешног тумачења белешке уз издање текста у Миклошичевим *Monumenta Serbica*. Будући да је у Миклошичевој белешци реч о модерним преписима који су употребљени као подлога издања, покушава се утврдити ко их је начинио.

Повеља краља Уроша I којом оснива храм Светог Николе у Хвосну као метох милешевски (1276/77) чува се, у препису XVI века, у архиву манастира Савине.[1] Историјат проучавања ове исправе обележиле су заблуде о њеном аутору[2] и броју сачуваних преписа. Питање аутора повеље може се сматрати коначно решеним заслугом Душана

[1] Издања: F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae 1858, Graz 1964², 71–73 (сва доцнија издања преузимају Миклошичево читање); G. Wenzel, *Codex diplomaticus arpadianus continuatus* V, Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria X, Pest 1864, 276–280 (с мађарским преводом); D. Hurmuzaki, *Documente privitóre la istoria Rumânilor 1346–1450, şi cu dóne apendice documente slavone insoţite de traduceri latine 1198–1459*, Bucareşti 1890, 794–796 (с латинским преводом); Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 606 сл (извод); T. Živković – S. Bojanin – V. Petrović, *Selected charters of Serbian rulers (XII–XV century) relating to the territory of Kosovo and Metohia* I, Athens 2000, 44–48 (с енглеским преводом и кратким коментаром). Опис, преглед литературе, фотографија и издања, исправке читања у издању Миклошича, допуне и реконструкције оштећеног текста: Ђ. Бубало, *Средњовековне повеље у архиву манастира Савине*, ИЧ 49 (2002) 100–105.

[2] Исто, 105 сл.

Синдика,[3] док се о „преписима“ писало и у њих веровало иако се у манастиру налази само један примерак исправе.

Постојање других старих преписа хвостанске повеље проблематизовано је на далекосежан начин тумачењем белешке којом је Миклошич пропратио своје, прво издање овог документа. Напомена дословно гласи: „Apographum membran. vetus quidem, sed minus accuratum in mon. Savina prope Catharum. Nos e duobus apographis hujus apographi textum restituere conati sumus. Monemus alterum apographum in subscriptione habere tantum **Стѣфанъ Ѹрошь** etc.“[4] У зависности од тога како су поједини научници тумачили (у ствари разумевали) Миклошичеву пропратну белешку, кроз литературу се све до данас провлаче подаци о постојању најмање два, односно три стара преписа. Иван Павловић тврдио је да се повеља „налази у два преписа, од којих је један старији и на кожи. Ни један није добро очуван. Г. Миклошић приредио је своје издање по оба преписа, но није означавао шта је из ког узимао, – што би врло потребно било. И при свем том, што је то издање приређено по оба преписа, ипак текст није цео: на неколико места не достаје не зна се колико. Језик и правопис повеље ужасно је нагрђен. Г. Миклошића навело је да ту повељу прида Милутину то што у потпису стоји: **Стѣфанъ в҃ Ѹрошь** etc. Но, оно **в҃** између **Стѣфанъ** и **Ѹрошь** не налази се у старијем препису но само у млађем!“[5] Стојан Новаковић, преузимајући Миклошичево издање за своје *Законске споменике*, вели кратко: „По једном старом и по два познија преписа“.[6] Слично је и код Владимира Мошина: „Сачувана је у манастиру Савини у једном старом и у два доцнија преписа“.[7] Д. Синдик упозорава, позивајући се на Миклошича, „да у манастиру Савини постоје два преписа сачињена на основу једног старог и не брижљиво преписаног“.[8] Синдик, попут Павловића, узима као најзначајнији показатељ постојања најмање два преписа разлику у потпису на коју Миклошич упозорава.

Но, будући да данас нема никаквога трага овим другим преписима, поставља се питање каква је била њихова судбина и да ли су, у

---

[3] Д. Синдик, *Ко је аутор оснивачке повеље храма Св. Николе у Хвосну?*, ИЧ 19 (1972) 67–77.

[4] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 73.

[5] И. Павловић, *Смрт Стефана Првовенчаног и сина му Владислава*, Отаџбина 5 (1880) 585.

[6] Ст. Новаковић, *Законски споменици,* 607.

[7] В. Мошин, *Повеље краља Милутина – дипломатичка анализа*, ИЧ 18 (1971) 68.

[8] Д. Синдик, *Ко је аутор*, 69.

крајњој линији, уопште постојали у виду у којем се о њима говори у литератури. Сви малочас цитирани научници веровали су да се у савинском архиву налази више преписа искључиво на основу Миклошичеве белешке, мада су Мошин и Синдик боравили у манастиру и тамо нашли једини познати примерак. Постојање више преписа у Савини негирају у целости и подаци које су о архиву дали његови бројни савесни испитивачи (Никанор Ружичић, Младен Црногорчевић, Илија Синдик, Горан Комар, да поменем само неке који су лично прегледали архив) и нико од њих не износи ни најмањи наговештај о постојању неког другог примерка осим оног који се и данас налази у манастиру.[9] И сâм сам боравио у Савини током августа месеца 2002. године и детаљно, уз помоћ Горана Комара, зацело најбољег познаваоца архива данас, прегледао све фондове. Препис Урошеве повеље налазио се тада у Заводу за заштиту споменика културе на Цетињу, одакле је враћен у манастир септембра исте године. У манастиру се могао наћи једино новији препис Урошеве повеље начињен трудом руског правног историка Мстислава Шахматова 1938. године.[10]

Начин на који је Миклошич издао ову повељу противречи уверењу о постојању више примерака. Ако је он заиста имао пред собом два, односно три преписа, како то да текст који даје одговара у потпуности јединим познатом примерку, укључујући и лакуне? Да је пред собом имао најмање два различита преписа, сигурно би покушао да празнине једног попуни текстом из других. Готово је немогуће претпоставити да би им се недостајући одељци текста математички прецизно поклапали, ако ни због чега другог а оно зато што би зуб времена оставио, сигурно, различитог трага на сваком примерку, макар и оба, преписана са истог старијег предлошка, била међусобно истоветна у тренутку настанка.

Како се онда може тумачити Миклошичева белешка и да ли је она заиста сведочанство о томе да су у његово време постојала најмање два стара преписа? Најпре треба размотрити типологију Миклошичевих напомена уз издање сваког појединачног документа у *Monumenta Serbica* и постојање правила (и њихову доследност) у навођењу одређене

[9] Н. Ружичић, *Манастир Пресвете Богородице на Савини*, Старинар 11 (1894) 125 сл; М. Црногорчевић, *Манастир Савина у Боци Которској*, Весник Српске цркве 12, св. 8 (1901) 748 сл; И. Синдик, *Архивска грађа у Боки Которској*, ИЧ 1–2 (1948) 373; Г. Комар, *Светоуспенски манастир Савина у Мељинама код Херцег Новог*, Херцег Нови 2001, 106.
[10] Ђ. Бубало, *Средњовековне повеље,* 103–105, 117.

врсте података. У уводном поглављу аутор указује да је према оригиналима приредио ћирилске повеље Дубровачког архива које су се тада налазиле у Бечу, укључујући и оне које су већ биле издате у Каранотвртковићевој збирци, затим, према преписима у тзв. Codex Ragusinus Никше Звијездића, који је добио у Дубровнику, оне дубровачке исправе од којих није имао оригинала, и неколико врањинских повеља које је лично преписао на Цетињу 1856. године.[11] За примерке из Беча, који чине највећи део збирке, Миклошич у белешкама уз сваки наводи просто да се тамо налазе (in c. r. archivio Viennae), док уз примерке из Codex Ragusinus ставља симбол Cod. Rag. Оне повеље и натписе које је сам преписао на своме путовању по Далмацији, Боки и Црној Гори 1856. године истиче речима editor descripsit 1856. или descripsit editor anno 1856. in Cetinje (№ I, LXXVI, XCIV, CCCLXX).

Одређени број преписа повеља или самих оригинала Миклошич је добио од својих пријатеља. Ту чињеницу аутор наглашава у уводу, где их поименце набраја (Јован Данило, Јоханес Фидлер, Јеремија Гагић, Александар Гиљфердинг, Вук Караџић, Иван Кукуљевић и Његош),[12] али не и уз текстове свих докумената добијених тим путем. У већини случајева, пак, ова чињеница је истакнута формулом nobiscum communicavit: Гиљфердинг (№ CDLXXXVII, CDLXXXVIII, CDLXXXIX, CDXCII); Вук (№ CLXXXVI, CDLXIII); Кукуљевић (№ CCCXLI, CDLXXXVI); Његош[13] (№ XXII, XXXII, XCIII). Но, баш на примеру

[11] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, V–VI; О Миклошичевом раду у Дубровачком архиву 1856. године видети I. Voje, *Fran Miklošič in Dubrovniški arhiv*, u: Miklošičev zbornik. Međunarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991, Ljubljana 1992, 570.

[12] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, VI; уп. С. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку I. Извори и историографија, књига 1 О изворима*, Београд 1937, 333; I. Voje, *nav. delo*, 569.

[13] Његош је, према обећању датом Миклошичу приликом њиховог сусрета у Бечу 1847. године, наложио своме секретару Филипу Вуковићу (Данилу Кокотовићу) да начини копије четири старе српске дипломе и пошаље их у Беч, што је овај и учинио 26. јануара / 7. фебруара 1848. године (K. Sturm-Schnabl, *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven. Korespondenca Frana Miklošiča z Južnimi Slovani*, Maribor 1991, № 7a). У овом послу Миклошичу је посредовањем помагао и Вук. Писмом од 19/31. јануара 1848. он моли Његоша да пошаље копије повеља према обећању датом приликом посете Бечу, чак и оригинале ако би било могуће (В. Ст. Караџић, *Преписка VIII (1848–1850)*, приредио Г. Добрашиновић са сарадницима, Београд 1994, 52 сл). Вуковићеви преписи нису у првом покушају стигли на своје одредиште, ваљда због нереда у Бечу револуционарне 1848. године, те су после дужег времена враћени пошиљаоцу. По заповести Његошевој, 11/23. новембра 1849. Димитрије Милаковић шаље речене четири копије Миклошичу и оне су, заиста, овога пута стигле на право

Кукуљевића, који га је изгледа најиздашније помагао, види се да издавач није био доследан у прецизном навођењу података о пореклу преписа. Тако се за неколико докумената каже J. Kukuljević descripsit (№ CDXLI, CDXLII, CDXLIV, CDLX) или се наводи да се код њега налазе (№ CCXXXVII, CDLXVIII) или ab Kukuljević excriptum (№ CCXXXVIII), али без напомене да су ови примерци добијени од Кукуљевића, вероватно зато што се то подразумевало из контекста. Исти је случај и код документа № CDLXXII где стоји ex apographo latino Joannis Danilo.

Међутим, праве невоље у одређивању порекла употребљених предложака изазивају оне белешке код којих се само наводи да је издање урађено на основу преписа, без икаквих наговештаја о томе да ли су и од кога добијени, односно да ли их је издавач сам прегледао у месту чувања. Ради се о следећим примерцима:

№ CXXX – Ex apographo facto his ultimis annis Cathari. Nos paucissima mutavimus. Ово је познати позни фалсификат Душанове повеље Котору из 1351. године. Препис је, по свему судећи, добио од Вука Караџића, који га је, са своје стране, добио од Вука Поповића. У писму Вуку од 21. августа / 2. септембра 1846.[14] Поповић вели да је нашао у Котору неке Душанове документе из година 1351–1355, у којима се помиње патријарх кир Данило, и од којих је само један српски, док су остали на италијанском.[15] Патријарх Данило и ћирилски документ свакако указују на препис фалсификоване которске повеље цара Душана из 1351. Поповић се истим писмом понудио да исправе препише и пошаље их Вуку. Рекло би се према доцнијим писмима да је то заиста учинио. У писму од 15/27. јануара 1847. вели да је у сандук са србуљама ставио завежљај у којем су песме, пословице и документи, а у наредном

место (K. Sturm-Schnabl, *Der Briefwechsel*, № 10). Милаковић се писмом од 10/22. марта 1850. распитивао преко Вука за судбину ове пошиљке (Вук, *Преписка VIII*, 648). Уп. и Његошево писмо Миклошичу 12/24. марта 1850. у којем га обавештава о Милаковићевој пошиљци уз наду да је већ стигла на жељено одредиште [П. П. Његош, *Писма III 1843–1851*, приредио М. Кићовић, Београд 1955, № 572; K. Sturm-Schnabl, *Der Briefwechsel*, № 18; уп. и Ј. Живановић, *Везе владике Рада и Фрање Миклошића*, Венац 14 (1929) 354 сл; Ј. Миловић, *Из необјављене Његошеве преписке*, Стварање 3 (1948) 66 сл].

[14] В. Ст. Караџић, *Преписка VII (1843–1847)*, приредио Г. Добрашиновић са сарадницима, Београд 1993, 547.

[15] Ради се, вероватно, о познатим фалсификатима царева Душана и Уроша; уп. С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици XXV. О фалсификованим повељама*, Глас СКА 169 (1935) 27–32; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље XIII–XV вијек*, Титоград 1984, 89 и даље (с прегледом издања).

писму, 23. априла / 5. маја 1847, изражава задовољство што су „србуље и остало“ стигли у Вукове руке.[16] У прилог которском пореклу издатог текста говорили би не само дословно тумачење Миклошичеве белешке по којој је препис начињен his ultimis annis Cathari, већ и чињеница да се у Миклошичевој заоставштини у Националној свеучилишној библиотеци у Загребу налази и препис которских исправа са насловом *Privilegi di Stefano Imp. di Servia alli gentillomeni di Cattaro 1351. i 1355. g.* (сигнатура R 6243).[17]

№ CCLXIII, CCCXXIV – Ex apographo saec. XVI archegraphi sine dubio cyrillici. Могуће је да је обе ове повеље, које се својим предметом везују за Омиш, послао Миклошичу Кукуљевић. Он тврди да је приликом боравка у Омишу, октобра 1856. године, нашао у општинској архиви неколико повеља од XV до XVIII века.[18]

№ CDXLVI – Origin. in Russia. Ову задужницу херцега Владислава (11. марта 1480) послао је Миклошичу преко Вука Јеремија Гагић, руски конзул у Дубровнику, 8/20. марта 1848. Истом приликом пут Беча кренула су уз овај препис још два – повеље бана Кулина Дубровчанима (1189) и повеље бугарског цара Асена II Дубровчанима (око 1230) – сва три на основу предложака који су се налазили у Императорској академији наука у Петрограду.[19] Миклошич, истина, у уводу помиње Гагића као свога помагача, али у белешкама уз издање текстова све три поменуте повеље (за друге две имао је на располагању и ранија издања и друге преписе) нема му ни трага.[20]

---

[16] Вук, *Преписка VII*, 655, 739.

[17] V. Mošin, *Ćirilski rukopisi i pisma Nacionalne sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, Radovi Staroslavenskog instituta 5 (1964) 228, № 6. Није, додуше, јасно са којег предлошка је у Котору преписана Душанова повеља. Једини познати примерак Душанове српске повеље Котору из 1351. чувао се и сада се чува на Цетињу (Н. Дучић, *Врањина у Зети и крисовуље на Цетињу*, Гласник СУД 27 (1870) 189 сл; =*Књижевни радови I*, 155 сл; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље,* 83–98). Да ли је постојао други примерак у Котору или порекло Миклошичевог преписа ипак треба тражити међу копијама српских повеља које му је послао Његош. Наглашавам још једном да је Миклошич примио укупно четири преписа од Његоша, а само за три је у издању назначио порекло (видети стр. 172–173 и нап. 13).

[18] I. Kukuljević Sakcinski, *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije*, Zagreb 1873, 72.

[19] Вук, *Преписка VIII*, 130, 160 сл, 180 сл. У Миклошичевој оставштини у Националној свеучилишној библиотеци у Загребу, Рукописно одељење R 6244, налази се факсимил ове исправе (V. Mošin, *Ćirilski rukopisi*, 229, № 66/6).

[20] Уз Гагића је као Миклошичев помагач наведен у уводу *Monumenta Serbica* и Јоханес Фидлер, али његово непомињање у белешкама разумљиво је с обзиром на то да

№ CDLXXVII – Descripsimus ex apographo latinis litteris scripto. Можда је овај препис добио од Јована Данила из Задра као и № CDLXXII. У оба случаја у питању су писма турских султана Дубровнику, из XVI века (Бајазида II, 3. априла 1512. и Сулејмана II, 1520–1523), у латиничној транскрипцији.[21]

№ CDLXXVIII–CDLXXXI – Три писма Јована Запоље и једно Мустафе, дунавског капетана, без икакве белешке. Не може се одредити да ли их је сам Миклошич преписао или је од некога добио преписе.

За повеље које је преузимао из ранијих издања, аутор по правилу наводи где се чувају и где су издате. Списак публикација које је користио дат је у уводном поглављу.[22] У свим оним случајевима када није користио документе из Беча, Cod. Rag. или преузимао ранија издања, Миклошич наводи, по правилу, шта му је предложак, најчешће с почетном формулом ex apographo. На крају, да упозорим на правила којих се аутор доследно држао приликом саопштавања података о постојању више преписа једног документа. На основу обавештења у литератури и сопствених сазнања, он наводи сваки такав случај, уз тачно бележење места налаза, без обзира на то да ли су преписи чувани у једном или више хранилишта.

На који начин се, дакле, могу протумачити подаци о преписима хвостанске повеље краља Уроша I имајући у виду особености Миклошичевих напомена, али и случајеве недоследности у њиховом формулисању? Најпре о месту чувања и броју примерака: Миклошич изричито тврди да се у манастиру Савини налази *само један*, стари, слабо очуван препис. Аутор се овде доследно држао правила да тачно наведе место чувања документа и број примерака. Следећи подаци које даје тичу се предложака који су му послужили за приређивање издања. И овде је порука јасна. На основу два преписа овога старога, савинскога преписа приређује се текст, уз напомену да један од њих има разлику у потпису.

се радило о архивару бечког Државног архива који је свакако морао бити Миклошичу при руци када је тамо прегледао дубровачка акта. С друге стране, уз текст натписа Остоје Рајаковића из Охрида (№ CLXVIII) аутор пружа прецизан податак о томе да је латинични препис добио a graeco quodam illius regionis incola.

[21] У овом случају није искључено посредовање Кукуљевића. У Кукуљевићевој биографији Тадија Смичиклас вели да му је Јован Данило био пријатељ и помагач у преписивању старина (T. Smičiklas, *Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskog*, Rad JAZU 110 (1892) 110).

[22] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, III–V.

Према томе, постојао је само један примерак ове повеље у манастирском архиву, а не два или три, и то је управо онај који се и данас тамо налази. Два преписа савинског предлошка нису никакви други примерци истог документа, такође из манастирског архива, већ модерни у научне сврхе учињени преписи попут оних које је за Миклошича сачинио Његошев секретар Филип Вуковић или Кукуљевић преписао током свога боравка у Котору. Разлика у потпису, на коју аутор указује, упућује само на то да је један од преписивача другачије преписао потпис. Белешка уз издање хвостанске повеље гласила би, стога, у слободном преводу: *Стари препис на пергаменту*, *лоше очуван, у манастиру Савини код Котора. На основу два преписа овога преписа покушали смо да реконструишемо текст. Напомињемо да један од преписа* (ни старији ни млађи, како се покаткад тумачило) *у потпису има само* **Стѣфань Ѹрошь** etc.

Само по себи намеће се питање чије је преписе користио Миклошич и није ли можда и сам начинио један. Погледајмо прво од кога их је могао добити, односно ко је од помагача наведених у уводу збирке боравио у Савини или имао било какве везе са њеним архивом. То су А. Гиљфердинг, И. Кукуљевић и Вук. Материјале које је Гиљфердинг прикупио на своме путовању 1857. године Миклошич је успео да добије када су *Monumenta Serbica* практично већ били у штампи. Стога су сви његови преписи смештени у додатак.[23] Гиљфердинг му, према томе, није могао бити извор преписа савинских повеља јер би се у том случају налазиле у додатку, а не у основном делу збирке.

Иван Кукуљевић је на своме пропутовању кроз Далмацију преписао новембра 1856. у Котору, код попа Луке Радонића, повеље краља Уроша I цркви Светог Николе у Хвосну и деспота Стефана манастиру Милешеви, исправно претпостављајући да су власништво Савине. Он је након Котора посетио и сам манастир, али му је тамо због

[23] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Addidamenta, 561–572. Миклошич је још 19/31. маја 1858. писао Стефану Верковићу молећи га за препис грачаничке повеље из разлога што је Гиљфердингов материјал преписивао у журби те се вероватно поткрала и нека грешка (K. Sturm-Schnabl, *Der Briefwechsel*, № 52). Верковић је одиста послао свој препис, али су у међувремену *Monumenta Serbica* издата са текстом грачаничке повеље према Гиљфердинговом читању, мада је према његовој жељи Миклошич у напомену уз текст повеље ставио descriptam a Stephano Verković nobiscum communicavit A. Hilferding (F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 566); уп. писмо Миклошича Верковићу од 29. јула / 10. августа 1858. (K. Sturm-Schnabl, *Der Briefwechsel*, № 55).

одсуства игуманова било онемогућено да прегледа манастирски архив.[24] Кукуљевић је, према томе, могао послати Миклошичу, поред других преписа, и ова два.[25] Заиста, сачувано је његово писмо Миклошичу од 16/28. децембра 1857, у којем се дословно каже: „Како вам обећах шаљем вам 16 разних повељах и натписах србских, које ви по свој прилици немате. Жао ми је да вам не могу са више њих служити, али прегледавши сву моју збирку увидих да су све остале преписане у Дубровнику из књиге што ју ви имате и у Бечу из ц. аркива гдие сте ви такође преписивали. Остали оригинали и преписи што их имам спадају концу 15те затием 16. и 17. виеку које ви засада не требате“.[26] Покушајмо пронаћи међу текстовима које је Миклошич приредио оне који су били или би могли бити у овој скупини од 16 повеља и натписа. На првом месту то су оне повеље које се у белешкама на било који начин везују за Кукуљевића (№ CCXXXVII, CCXXXVIII, CCCXLI, CDXLI, CDXLII, CDXLIV, CDLX, CDLXVIII, CDLXXXVI – свега 9 примерака), затим 2 натписа које је Миклошич могао користити и према Кукуљевићевом издању у *Известју* (№ L, CCXLII). Од повеља чије порекло није ближе означено, долазе у обзир само још две омишке исправе (№ CCLXIII, CCCXXIV), које је вероватно преписао у општинском архиву. Порекло осталих не може се довести у везу с њим: CXXX, или од Вука или од Његоша; CDXLVI, од Ј. Гагића; CDLXXVII, вероватно од Ј. Данила; CDLXXVIII–CDLXXXI, све четири из XVI века, док Кукуљевић у писму наглашава да не шаље преписе млађе од краја XV века. У овако спроведеној реконструкцији није неопходно да се, заједно са савинским исправама, досегне бројка од 16 повеља и натписа, колико

[24] I. Kukuljević Sakcinski, *Izvestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim s osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starine*, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 4 (1857) 340 sq (и посебно издање са сопственом пагинацијом изашло исте године у Загребу, стр. 36 sq); Исти, *Putne uspomene*, 97; уп. Ђ. Бубало, *Средњовековне повеље*, 115–117.

[25] Белешка уз издање деспотове повеље гласи: Origin. membran. in mon. Savina prope Catharum. Србско-далматински магазин. У Задру. 1844. 125. Contulimus etiam aliud apographum (F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 335). Овај други препис припадао би, по свој прилици, Кукуљевићу.

[26] K. Sturm-Schnabl, *Der Briefwechsel*, № 48. О овоме уопштено говори и у уводној напомени у збирци *Njekoliko tiskom neizdanih srbskih, bosanskih i dubrovačkih listinah*, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 8 (1865) 193: „Pošto sam ja njeke, po meni sabrane ili prepisane srbske listine, prije njekoliko jur godinah g. Miklošiću priobćio, koj ih u svojih srbskih spomenicih obielodani...“

је Кукуљевић послао, да би претпоставка о слању савинских преписа Миклошичу добила на убедљивости. Количина од 15 примерака, колико се добија на овај начин, па чак и 13, ако одбацимо омишке исправе засноване само на посредној претпоставци, потврђује да аутор није искористио целокупан од Кукуљевића добијени материјал. На ту чињеницу сам Миклошич указује враћајући након приређивања збирке исправе или преписе Кукуљевићу: „Враћајући вам ове повеље захваљујем вам на великој вашој доброти, ја сам међу њима нашао којешта, што ће красити моје дјело".[27] О томе да је Кукуљевић послао Миклошичу препис хвостанске повеље посредно сведочи и начин на који овај први у своме *Известију* означава њеног аутора – као краља Стефана Уроша[28] – дакле без оног в҃ између два имена, што потпуно одговара читању потписа у једном од преписа којим се Миклошич служио.

Пошто је готово сасвим извесно да је један од преписа добијен од Кукуљевића, коме би у том случају припадао онај други? Да ли самом Миклошичу? Он је, заиста, на своме путовању ка Цетињу посетио и манастир Савину оставивши о томе белешку у књизи посетилаца 7. септембра 1856. године.[29] Познато је да је Миклошич углавном предузимао путовања ради одмора,[30] а ово је, насупрот томе, планирано и изведено управо као научно, с циљем да се пронађе и препише што више споменика за будућу збирку *Monumenta Serbica*. Према томе, уколико су му монаси отворили врата архива и уколико су повеље биле тамо, није било разлога да их не препише. Но, велики су изгледи да управо овај други, кључни услов није био испуњен – из података које о своме боравку у Боки пружа Кукуљевић види се да је он те исте повеље нашао два месеца касније у Котору код попа Луке Радонића. Ако их је Миклошич затекао и преписао у Савини, то значи да су након тога, а пре средине новембра пребачене у Котор. Могуће, али нема никаквих јасних показатеља о томе јесу ли савинске средњовековне повеље биле већ у Котору када је Миклошич пристигао у Савину. С друге стране, и начин на који је издат текст, а поготову белешка уз њега као да не говоре у прилог томе да је сам издавач преписао повељу. На првом

[27] T. Smičiklas, *Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskog*, Rad JAZU 110 (1892) 152 – одломак из данас изгубљеног писма Кукуљевићу од 1/13. фебруара 1858.
[28] I. Kukuljević Sakcinski, *Izvestje*, 340 (и посебно издање, стр. 36).
[29] Д. Медаковић, *Манастир Савина. Велика црква, ризница, рукописи*, Београд 1978, 34.
[30] A. Trstenjak, *Franc Ks. vitez Miklošič*, Letopis Matice Slovenske za 1882. in 1883. (1883) 19 sq; T. Maretić, *Život i književni rad F. Miklošića*, Rad JAZU 112 (1892) 48 sq.

месту, Миклошич је доследан у томе да уз све оне текстове које је лично преписао на своме путовању кроз Далмацију и Црну Гору 1856. године (изузев Codex Ragusinus у Дубровнику, о којем подробно саопштава у уводу, а у белешкама уз издање текстова из њега ставља само ознаку Cod. Rag.) стави напомену editor descripsit. Ни уз хвостанску ни уз деспотову повељу овога податка нема. Осим тога, у уводним напоменама, када говори о текстовима које је сам видео и преписао, аутор наводи Дубровачке повеље у Бечу, Codex Ragusinus у Дубровнику и на крају додаје: Etiam in Cetinje nonulla (sc. diplomata) invenimus, quem locum anno 1856 per Dalmatiam talia quarentes invisimus.[31] Никаквог помена Савине. На крају, ако је Миклошич већ сам био преписао повељу, зашто би му било потребно да користи и други препис и уз то још наводи разлику у читању потписа.[32] Зар је тако мало себи веровао?[33]

Остаје да се види да ли је Вук на било који начин повезан с другим преписом хвостанске повеље. Према ономе што се може сакупити из расположивих извора и литературе, ову претпоставку је практично немогуће доказати. Вук је могао сам сачинити препис приликом боравка у Савини или га је могао добити од својих бокељских помагача – Вука Врчевића и Вука Поповића. Колико је данас познато, Вук је посетио Савину у два наврата – 1835. и 1841. године. У радовима који се дотичу његовог боравка у Боки редовно се наглашава сама чињеница посете, али без икаквих података о томе да је у манастиру било шта преписао или добио.[34] О томе ни сам Вук не говори у својим писмима нити има икаквих наговештаја у архивској грађи.[35] Непосредно сведочанство о путовању 1841. године оставио је тадашњи Вуков сапутник Николај Иванович Надеждин, али ни његов путопис не нуди више од штурог податка о посети Савини.[36] Против претпоставке да је Вук

[31] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, V–VI.

[32] У сваком случају, више вере поклања препису који тачно репродукује потпис (**Стѣфань в҃ Урошь**) јер на основу њега одређује аукторa повеље – краља Милутина.

[33] Вредело би за прецизним одговором трагати, када се укаже повољна прилика, и у Миклошичевој рукописној заоставштини, која се налази у Рукописном одељењу Националне свеучилишне библиотеке у Загребу. Под сигнатуром R 6242 чувају се Миклошичеви преписи и регеста исправа као и белешке у вези са збирком *Monumenta Serbica* (V. Mošin, *Ćirilski rukopisi*, 229, № 65).

[34] Н. С. Мартиновић, *Вуковим трагом кроз Црну Гору*, Старине Црне Горе 2 (1964) 7 сл; М. Злоковић, *Вук Караџић у Боки Которској*, Бока 19 (1987) 17–20.

[35] Г. Добрашиновић, *Архивска грађа о Вуку Караџићу 1813–1864*, Београд 1970.

[36] Исти, *Вук и Николај Иванович Надеждин*, у: Прилози проучавању српско-руских књижевних веза. Прва половина XIX века, Нови Сад 1980, 88 [превод Надеждиновог

преписивао повеље у Савини говорила би и релативна брзина којом је путовао, тј. кратко време које је имао на располагању. Године 1835. кренуо је из Котора 13/25. јуна, а пасош оверио 15/27. јуна у Херцег Новом настављајући пут ка Дубровнику. Приликом следећег путовања, шест година доцније, био је још бржи. Са својим пратиоцима Надеждином и Књажевићем кренуо је из Котора 23. маја / 4. јуна, затим су посетили манастир Бању и Рисан, Савину и Нови те преко Суторине и Груде стигли наредног дана поподне у Цавтат.[37] Са ондашњим могућностима превоза и овако густим распоредом успутних задржавања мало је извесно да је успео наћи времена да преписује старе текстове. Уваженим гостима су, по свој прилици, показане цркве, ризница и библиотека и – ништа више. И полицијски извештај о путовању ове дружине кроз Боку 1841. године наглашава да су отишли „празних руку“. У писму Габријела Ивачића, которског окружног поглавара, Августу Мартинцу, начелнику задарске полиције, 23. маја / 4. јуна, стоји: „…le loro ricerche in questo Circolo rimasero affatto inutili, ma sento che più felici siano state a Montenero, ove dal Vladica vennero loro rimessi alcuni interessanti documenti“.[38] Најзад, никаквог трага наводних савинских преписа нема ни у Вуковој оставштини у Архиву САНУ.[39]

Како изгледа, преписе савинских повеља Вук није добио ни од својих помагача – Вука Врчевића и Вука Поповића. Ова двојица имали су неупоредиво више изгледа и времена да дођу до ових повеља, поготову у време када су биле код Луке Радонића у Котору, али у њиховим бројним писмима Вуку о томе нема помена.[40] Иако су обојица главну

путописа објављеног првобитно на руском, *Записки о путешествии по южнославянским странам*, ЖМНПР 34 (1842) 87–98].

[37] Исти, *Вукова путовања*, Ковчежић 5 (1963) 97 сл, 101 сл.

[38] J. Milović, *Jedna posjeta Njegošu 1841. godine,* Radovi Instituta JAZU u Zadru 2 (1955) 302.

[39] С. Станојевић, *О изворима*, 213–215; Ђ. Трифуновић, *Први Вукови преписи старих словенских текстова*, Ковчежић 6 (1964) 19–30; Г. Добрашиновић, *Архивска грађа*, 647; Исти, *Црна Гора у Вуковој оставштини*, у: Вук Стефановић Караџић и Црна Гора, радови са научног скупа, Титоград 16. и 17. априла 1987, уредник Ј. Миловић, ЦАНУ, Научни скупови 16, Одјељење умјетности 5, Титоград – Цетиње 1987, 199–212; Исти, *Из цетињских архива (из оставине Вука Стеф. Караџића)*, Библиографски вјесник 26–3 (1997) 59–103; Исти, *Вук и србуље*, Свеске Матице српске. Грађа и прилози за културну и друштвену историју, књ. 36, Серија књижевности и језика св. 9, Нови Сад 1999, 20, 49 сл, 59–63.

[40] Вук, *Преписка*, passim; В. Поповић, *Которска писма*, приредио Г. Добрашиновић, Београд 1964; Исти, *Писма Вуку Караџићу*, приредио Данило Радојевић, ЦИД, Подгорица 1999.

пажњу обраћали на старе рукописне и штампане књиге, као и на прикупљање речи и примера усмене књижевности,[41] Вука су редовно обавештавали и о дипломатичком материјалу до кога би дошли.[42] Поповић му је, као што смо видели, послао преписе которских повеља.[43] Врчевић је био издашнији, али у његовим писмима налазимо помена или читаве преписе углавном новијих паштровских фалсификата,[44] затим попис паштровских и црногорских исправа (од средине XV века наовамо) које је поседовао,[45] и најзад попис исправа у заоставштини которског адвоката Спиридона Гратиса.[46]

Да ли је на неки други начин Вук дошао до хвостанске повеље за сада остаје непознато. У једном писму Вуку (28. фебруара / 12. марта 1857) Вук Поповић га подсећа на Луку Радонића речима: „Ви познаћете оног клирика Радонића што је долазио и код Вас у Бечу".[47] Радонић је боравио у Бечу априла 1856,[48] а ако су савинске повеље већ тада биле код њега могао их је понети и показати Вуку, а овај са њих начинити преписе. Неповољна је околност за ово истраживање што су Вук и Миклошич живели у истом граду не оставивши за собом значајније преписке. Вуков удео у припреми издања хвостанске повеље остаје ван домашаја сазнања – ако га је уопште и било – али уместо стављања тачке на овај проблем боље је навести Миклошичеве речи у писму Даничићу, 8/20. јула 1858: „Поздравите г. Вука и покажите му књигу (sc. Monumenta Serbica), коју јамачно без њега не бих био издао: ако што вриједи биће и њему слава".[49]

---

[41] С. Станојевић, *О изворима*, 218–257; Т. Ђорђевић, *Вук Врчевић*, Цетиње 1951; С. Мијушковић, *Вук Караџић и Вук Поповић у списима Епархијског архива у Котору*, Анали Филолошког факултета 5, Вуков зборник II (1966) 301–327 (= Бока 6–7 (1975) 77–108); Р. Пешић, *Вук Врчевић*, Београд 1967; В. Ивошевић, *Прилози за монографију о Вуку Поповићу – Ришњанину*, Бока 9 (1977) 127–146; Љ. Зуковић, *Караџићев сарадник, поп Вук Поповић*, Београд 1984; А. Ујес, *Вуков сарадник Вук Врчевић*, Библиотекар (1987) 65–82; Г. Добрашиновић, *Вук и србуље*, 30–38.

[42] Т. Ђорђевић, *нав. дело*, 45; Р. Пешић, *нав. дело*, 57 сл.

[43] Вук, *Преписка VII*, 547, 655, 739.

[44] В. Ст. Караџић, *Преписка VI (1837–1842)*, приредио Г. Добрашиновић са сарадницима, Београд 1993, 39–45, 133–135.

[45] В. Ст. Караџић, *Преписка XI (1855–1858)*, приредио Г. Добрашиновић са сарадницима, Београд 1996, 518–520.

[46] В. Ст. Караџић, *Преписка IX (1851–1852)*, приредио Г. Добрашиновић са сарадницима, Београд 1995, 174–180.

[47] Вук, *Преписка XI*, 527.

[48] Ђ. Бубало, *Средњовековне повеље*, 116.

[49] С. Станојевић, *О изворима*, 333.

Питање о ауторима преписа који су послужили као подлога Миклошичевом издању хвостанске повеље не може се, упркос утрошеном простору, сматрати коначно решеним. Доступни подаци и аргументи на њима засновани допуштају само хипотетичку реконструкцију: од два новија преписа један је послао Кукуљевић, док за други остају врло трошне претпоставке о Вуку или самом Миклошичу, или чак неком трећем, непознатом извору. Но, неупоредиво важније од питања ауторства ових преписа јесте непобитна чињеница о њиховом правом карактеру. То су само модерне, у научне сврхе начињене копије. Ову је чињеницу утолико потребније више пута нагласити када се има на уму да више од једног века, без икаквог материјалног доказа, опстаје заблуда о два или чак три стара преписа хвостанске повеље у савинском архиву. И у време када је Миклошич приређивао њено издање и сада у манастиру се налази само један стари препис – онај исти који је први њен издавач обележио као apographum membran. vetus quidem, sed minus accuratum. Овој дугогодишњој заблуди подједнако су допринели непрецизно и недоследно срочена Миклошичева напомена уз издање документа, као и погрешно тумачење њеног текста од стране истраживача.

SUR LES COPIES DE LA CHARTE DU ROI UROŠ I
EN FAVEUR DE L'EGLISE SAINT-NICOLAS A HVOSNO (1276/77)

(Résumé)

Dans le recueil des *Monumenta Serbica* de Franc Miklošič l'édition de la charte du roi Uroš I en faveur de l'église Saint-Nicolas à Hvosno (1276/77) est accompagnée d'une brève note dans laquelle il est dit qu'une ancienne copie, en mauvaise état, de ce document est conservée au monastère de Savina, et que cette édition a été préparée en se fondant sur deux copies de cette ancienne copie. En référence à ces données s'est propagée parmi les chercheurs la conviction que la charte du roi Uroš I était conservée sous forme de deux, voire trois copies. En fait, il n'existait dans ce monastère, tant à l'époque de Miklošič que de nos jours, qu'une seule copie, assurément non antérieure au XVIe siècle. Ceci peut facilement être établi sur la base des rapports des chercheurs ayant travaillé sur les archives de ce monastère (j'inclus à ce groupe mon séjour dans ce monastère en 2002), qui, sans exception, ne font mention que d'un seul exemplaire. S'y ajoute le fait que le texte édité dans le recueil de Miklošič correspond dans son intégralité à celui de la copie du XVIe siècle. L'idée erroné de l'existence de plusieurs copies de cette charte résulte de la formulation incomplète et imprécise de la note de Miklošič dans le *Monumenta Serbica* et de l'erreur d'interprétation qui s'en ait suivie de la part des chercheurs. Les deux copies sur la base desquelles Miklošič a préparé son édition

sont en fait deux copies récentes réalisées aux fins des recherches. Les détails connus s'agissant de la rédaction du *Monumenta Serbica* et ceux concernant les assistants de Miklošič dans ce travail ne nous aident que partiellement à identifier les auteurs de ces copies modernes. L'une d'entre elles appartenait assurément à Ivan Kukuljević Sakcinski qui l'a réalisée en 1856 à Kotor chez le pope Luka Radonić. La seconde copie a pour sa part était réalisée soit par Miklošič lui-même, lors de son séjour au monastère de Savina en 1856, soit lui a été cédé par Vuk Karadžić.

РЕГИСТАР